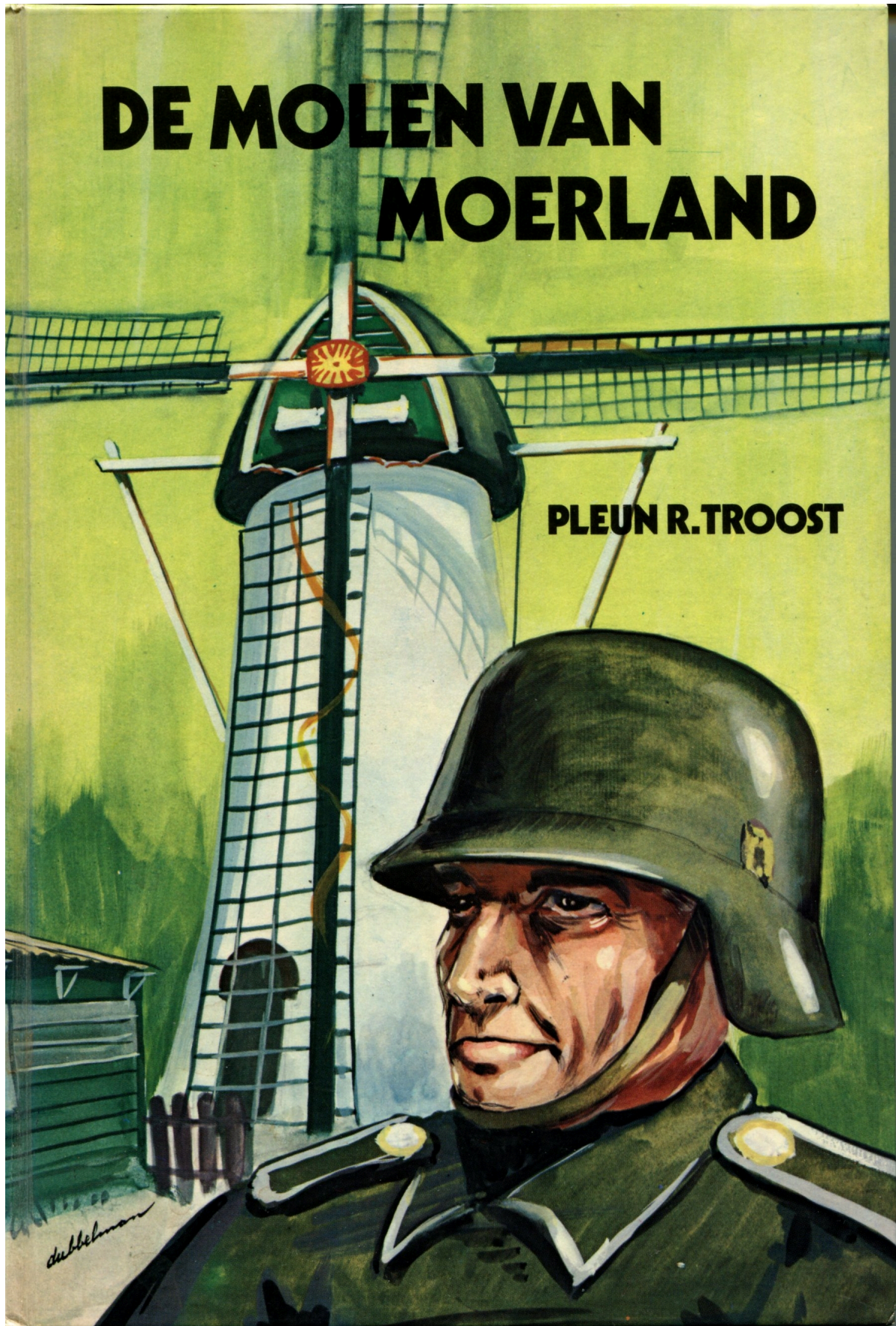

DE MOLEN VAN MOERLAND

PLEUN R. TROOST

debbelman

PLEUN R. TROOST

DE MOLEN VAN
MOERLAND

B.V. UITGEVERIJ DE BANIER

—

UTRECHT

SPANNENDE DAGEN

De ondergaande zon wierp haar laatste stralen over het glinsterend water van de Binnenmaas. Het kaatste goudglanzend op in het bewegelijke wateroppervlak. Een late eend spoedde zich naar de veilige beschutting van de rietkraag. Het was bladstil op deze mooie lenteavond. De molen „De Goede Hoop” rees kaarsrecht omhoog in de stille avondlucht. In de verte baste een hond. Alles ademde vrede en rust. De zon verdween en de eerste schemering begon traag te vallen. De einder verdoezelde meer en meer. Een enkele vis sprong met veel geklater omhoog om daarna met een doffe plons weer te verdwijnen in het water.

Jan Lamoen, de molenaar van Moerland, stond stil naar het vallen van de avond te kijken. Hij rookte uit zijn korte houten pijp, waaruit de rook traag omhoog kringelde. De stevige molenaar stond roerloos tegen het hek van zijn molen geleund. Zijn blik spiedde over de Binnenmaas. Hij nam deze lenteavond met innig welbehagen in zich op. Jan Lamoen was een man van middelbare leeftijd. Hij was flink en krachtig gebouwd. In zijn bruine ogen stond vastberadenheid te lezen. Zijn donkere haar begon aan de slapen iets te grijzen. Geen wonder, want de molenaar had kortgeleden zijn vijfenvijftigste verjaardag gevierd. Alleen dat grijzende haar verried zijn leeftijd, want men gaf Jan Lamoen zijn 55 jaren niet. Als het op werken aankwam ging hij voor geen jonge kerel opzij en zoon Kees, die nu in militaire dienst was, had veel respect voor de kracht van zijn vader. Als het er om ging een vracht meel te laden gaf de vader de zoon nog niets toe en Kees had al eens gezegd dat Vader toeh niet zo hard moest sjouwen. Het was toch niet nodig! Maar vader Lamoen had de schouders opgehaald en gezegd: „Zo lang je vader, Kees, zijn kracht mag houden, zal ik werken en ga ik voor geen baal meel op de

loop. Je grootvader, de oude Kees, jongen, was zeventig en toen had hij de kracht nog van een jongen van twintig. Dat is een groot voorrecht, dat niet aan een ieder is gegeven." De oude Kees Lamoen was nu al enkele jaren uit de tijd. Tot zijn vijftachtigste was hij nooit een dag ziek geweest. Toen, op een morgen, bleef „oude Kees”, zoals ze hem in het dorp noemden, op bed liggen en enkele dagen later werd hij te ruste gelegd op het Moerlandse kerkhof bij zijn vrouw, die al vijftien jaar eerder aan een slopende ziekte was overleden.

Jan Lamoen dacht aan zijn vader op deze stille lenteavond. Hij dacht vooral aan de laatste woorden die vader gesproken had. Hij zou die woorden nooit vergeten: „Jan,” had de oude Kees Lamoen gezegd, „Jan, jongen, mijn tijd in de wereld heb ik uitgediend, ik ben daar niet rouwig om, want ik kan met Mozes zeggen dat het uitnemendste van mijn leven „moeite en verdriet” was. Maar ik weet, Jan, dat ik heenga naar het Vaderhuis met de vele woningen. Ik heb zware tijden in mijn leven gekend, ook geestelijk. Ik heb gevochten tegen mijn eigengerechtigheid en mijn hoogmoed. Ik heb het verloren, Jan, maar juist door mijn verlies kreeg ik deel aan Zijn overwinning. Er zullen voor jou moeilijke dagen komen, maar ik hoop dat je staande zult blijven, jij en Lijntje, je vrouw en Kees, mijn kleinzoon, staande in de bezoeking. De duivel is zo sterk... Ik weet, jongen, dat je veel strijd hebt in de zaak je het eigendom te weten van Jezus Christus. Ik kan je daarin niet helpen, maar beloof me één ding ook voor het wereldse: doe niets in de wereld dat je niet verantwoorden kunt voor God en de mensen’.

Toen had vader gewenkt dat hij weg moest gaan. Jan was gegaan met lood in de schoenen en een snik in zijn keel. Lijntje stond op de gang en keek haar man begrijpend aan. Ze keerden samen terug naar het sterfbed en zagen nog juist hoe „oude Kees” zacht en kalm overging van deze wereld naar het nieuwe Koninkrijk.

Dat was nu al weer twee jaar geleden en Jan Lamoen wist het nog als de dag van gisteren. Mijmerend stond Jan Lamoen tegen het hek van de molen. Zijn hart was vol vragen.

Het werd nu toch bijna donker...

Een grote herdershond kwam aangehold. Het dier sprong tegen Lamoen op en trachtte hem in het gezicht te likken. Lamoen lachte. „Schei uit, Flink”, zei hij, „als jij in de buurt bent zal Hannes ook wel in de omgeving zijn.”

„Zeg dat wel, baas Lamoen”, klonk opeens een barse, maar toch prettige stem. Hannes van Kolfschoten kwam vanachter de molen

tevoorschijn. Hannes van Kolfshoten was ouder dan Jan Lamoen. Men kon dat met één opslag zien. Maar ondanks zijn leeftijd was deze man lenig en gespierd en hij stak zeker twee hoofden boven Jan Lamoen uit. Hannes van Kolfshoten was voor in de zestig. Hij woonde in het oude huisje aan de Molenweg en was de naaste buurman van de Lamoens. Dat huisje was altijd van de Kolfshotens geweest. Hannes had er met zijn ouders gewoond. Zijn vader had zijn leven lang op de molen gewerkt. Eerst bij Jan Lamoen zijn grootvader, ook al een Jan Lamoen, en toen deze gestorven was bij Kees Lamoen. Toen vader Van Kolfshoten, betrekkelijk niet oud, was overleden had Hannes ook nog een poosje op de molen gewerkt bij „oude Kees”. Maar Hannes was anders dan zijn vader. Hoewel hij een heel goede knecht was had het rustige werk op de molen voor hem toch geen bekoring. Hij was een prettige en joviale kerel, en ijzersterk; hij zwierf graag bij nacht en ontij met een roeiboot over de Binnenmaas en stroopte daarbij dat het een lieve lust was. Bovendien schoot hij eenden onder de neus van de jachtopziener en deze man trok, tot zijn grote ergernis, telkens aan het kortste eind.

Om Hannes te vangen moest je vroeger opstaan. Ja, in zijn jongere jaren was Hannes een gevaarlijk man geweest. Zijn vader en moeder waren keurige mensen en Maaïke, zijn zuster, een voorbeeldig meisje, maar Hannes stond bekend als een deugniet. Toch was Hannes gezien in Moerland. Vader en moeder waren gestorven en Maaïke was getrouwd, maar Hannes ging verder met zijn onrustige levenswijze. Hannes had nooit naar een meisje omgezien, hoewel er in Moerland heus wel meisjes waren, die wel eens een oogje aan Hannes hadden gewaagd.

Zo'n jonge, knappe drieste kerel trok hen wel. Naar de kerk ging Hannes maar zeer zelden, tot groot verdriet van zijn ouders. Als vader Hannes daarover onderhield dan zei Hannes steevast: „Het zal allemaal wel waar wezen, vader, maar mij zegt het niet veel. Zodra de dominee zijn preek begint val ik in slaap en 't is me wel gebeurd dat mijn buurman me wakker moest maken toen de kerk uitging”.

Dan schudde vader van Kolfshoten zijn hoofd en zei: „Hannes, jongen, als daar geen verandering in komt, dan groei je op voor galg en rad. Maar, Hannes, je vader en moeder zullen blijven bidden of de Heere je ogen nog eens opent en je laat zien op welk een heilloze weg je bent terechtgekomen.”

Vader en moeder waren gestorven en Maaïke was getrouwd. Hannes had de molen al verlaten en werkte zo losvast bij de boeren, en

stroomte en toen tien jaar geleden was het gebeurd. Hannes had met Piet van Belt, een jong getrouwde metselaar van Moerland, afgesproken om te gaan „peuren” in de Binnenmaas. Dat was natuurlijk verboden. In de Binnenmaas mocht helemaal niet worden gevist en bovendien was de vangst op paling verpacht aan de broodvisser Slooter, die gelijk machinist was op het poldergemaal. Maar daar stoorde Hannes zich niet aan. Piet van Pelt nam het ook niet zo nauw en die nacht gingen ze samen met de roeiboot van Hannes op de vangst. Het was een mooie maanlichte nacht. Hannes bracht zijn boot in de rietkraag en de peur ging te water. Het ging uitstekend, menige paling verwisselde het water van de Binnenmaas met de bun in de boot van Hannes.

Op een gegeven moment had Hannes zijn vistuig neergegooid en tegen Piet gezegd: „Ophouden, we gaan naar huis.”

Piet van Pelt had verwonderd opgekeken; hij was vreselijk geschrokken toen hij het gezicht van Hannes in het maanlicht zag. „Ben je niet goed, Hannes?” had Piet gevraagd, maar hij had geen antwoord gekregen. Hannes was naar de molen geroeid en had de paling aan Piet gegeven. Zonder groet was hij naar huis gegaan.

De volgende dag was Piet naar het huisje aan de Molenweg gegaan, maar hij had de deur op slot gevonden. Het zweet brak Piet uit. „Wat had Hannes,” vroeg hij zich vertwijfeld af. De hele zaak was hem niet duidelijk en hij maakte zich vreselijk ongerust. „Misschien heeft Hannes zich wel verdaan”, dacht hij. Naar de veldwachter dorst hij niet te gaan. Dan moest hij immers vertellen dat hij met Hannes was gaan stropen. Teneinde raad was hij naar de molen gegaan, waar hij de altijd ijverige oude Kees Lamoen nog bezig vond. Tegen „oude Kees” dorst Piet wel te zeggen wat hem bezwaarde. Kees Lamoen zei niets op de verwarde boodschap van Piet. Hij schudde zijn kiel uit en klopte zijn broek af. „k Loop wel even mee”, zei hij tot Piet. Bij het huisje van Hannes van Kolfschoten gekomen bonsde „oude Kees” op de blinden, die nog steeds gesloten waren. „Doe de deur open, Hannes, ik ben Kees, de molenaar!” riep hij. Er klonk gekraak van voetstappen in de kamer. De deur ging open en Hannes stond in de opening van de deur, verward en verwilderd naar de twee mannen te staren. „’t Is in orde, Piet, ga jij maar naar huis. Ik knap dat zaakje hier wel op”, zei de oude molenaar en stapte gelijk naar binnen en trok Hannes mee. De deur ging weer dicht voor Piets neus.

Piet was allang blij dat Hannes zo ogenschijnlijk toch niets mankeerde. Onderweg liep hij zich af te vragen wat dit nu toch wel kon zijn.

Wat had Hannes, wat was hem overkomen? Piet begreep er niet veel van, maar hij nam zich toch voor er maar niets over aan zijn vrouw te vertellen. Die praatte toch al veel meer dan goed was.

Wat er precies besproken is tussen oude Kees Lamoen en Hannes, daar is nooit iemand iets van te weten gekomen. Eén ding is zeker: sinds die dag waren Kees Lamoen en Hannes van Kolfschoten dikke vrienden. Hannes stroopte niet meer en ging bij de boer werken.

Dit was nu Hannes van Kolfschoten, die zo opgewekt Jan Lamoen in diens mijmeringen kwam storen.

„k Heb de krant bij me, baas Lamoen”, zei Hannes, „er staat weer niet veel goeds in”.

Flink had zich gemakkelijk neergevlijd aan de voeten van de twee mannen. „Dat zal wel niet”, zei Jan Lamoen, „het zijn zorgelijke tijden, Hannes, en ik ben wel eens bang om 't hart. Vooral nu Kees onder dienst staat”.

„Och,” zei Hannes, „'t is te begrijpen, hoor! Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Maar wij moeten allemaal bewaard worden, baas Lamoen”.

„Kom even mee naar binnen, Hannes, moeder Lijntje zal de koffie wel bruin hebben en ze verlangt ook naar de krant,” zei Lamoen. Hannes en Lamoen lazen samen de krant. Hannes had het abonnement en Lamoen was de tweede lezer.

„Dat kon ik wel doen”, zei Hannes, „als mijn pleegkind Flink ook mee mag. Hij zal wel rustig zijn.”

„Ja, neem Flink maar mee”, zei Lamoen, „moeder Lijntje mag Flink wel”.

Flink kwam overeind en begon te kwispelstaarten. Lamoen vergat even zijn zorgelijke gedachten. „Moeder Lijntje zal wel een koekje voor Flink hebben, denk ik”, zei hij. Flink keek Lamoen opletten aan en draafde vooruit naar het molenhuis.

„Je zou bijna denken dat Flink je verstaat”, zei de molenaar lachend. „Doet ie ook”, zei Hannes. „Ik hou hele gesprekken met hem en dan moet je eens opletten hoe hij luistert.”

„Hij is altijd bij me en 's nachts slaapt hij voor mijn bed. Zegt de Schrift niet dat de rechtvaardige het leven van zijn beest kent?” Lamoen knikte. „Nu ben ik”, zei Hannes, „geen rechtvaardige en ik zeg niet dat ik het leven van Flink ken, maar dat wij veel betrekking op elkaar hebben, dat is een niet te loochenen zaak!”

„Ja, dieren geven de mensen vaak een voorbeeld”, zei Lamoen nadenkend. Hij duwde de deur van de loods van het molenhuis open. Flink wachtte tot de mannen naar binnen waren gestapt. Toen volg-

de hij. Ging de keuken binnen, waar het licht al aan was.

„Kijk eens aan,” zei moeder Lijntje, „visite van Hannes met zijn pleegkind.”

Ze greep naar de koekjestrommel. „Als Flink mooi gaat zitten, krijgt hij een koekje”, zei ze. Flink likkebaarde. Toen zat hij keurig. „Mooi zo”, prees moeder Lijntje. Ze gaf de hond een koekje, dat als sneeuw voor de zon verdween. Flink lag al voor de voeten van zijn baas.

Vrouw Lamoen schonk koffie in en Lamoen keek even naar de koppen in de krant. Zijn gezicht versomberde.

„De verloven zijn alweer ingetrokken”, zei hij, „oorlogsdreiging”.

„Dan zal Kees zaterdag ook niet naar huis kunnen komen”, zei moeder Lijntje. „Jammer, want hij is zo graag met de zondag thuis”.

„Ja zei Hannes, „die schilder in Berlijn heeft veel op zijn geweten en het zal niet lang meer duren of ik vrees nog erger dingen”. Moeder Lijntje keek Hannes angstig aan. „Er zal toch geen oorlog komen, Hannes?” vroeg ze vreesachtig. Lamoen schudde het hoofd. „Nee”, zei hij, „dat geloof ik niet”.

Hannes van Kolfshoten aaide de kop van Flink, doch hij gaf geen antwoord. „Jij gelooft het toch ook niet, Hannes?” drong moeder Lijntje aan. Hannes nam een slok van zijn koffie, waarna hij zei: „Ik zou het ook graag geloven dat de oorlog ons land voorbij zou zijn zoals in veertien-achtien, maar ik kan het jammer genoeg niet”.

Lamoen had de krant neergelegd en zag Hannes oplettend aan.

„God verhoede het”, zei hij diep ernstig. „Dat wens ik met je mee”, zei Hannes, „maar baas Lamoen, we zullen er toch rekening mee moeten houden dat wij dit keer niet zo goed af zullen komen. „Wij blijven toch neutraal”, zei Lamoen. „Dit keer zal neutraliteit ons niet helpen, baas Lamoen”, antwoordde Hannes. „De motieven van Hitler zijn andere dan wij denken. Dit wordt een strijd waarin het geloof in het nazidom de inzet is. De theorie, die Hitler en zijn trawanten hebben ontwikkeld is volkomen in strijd met datgene wat de Schrift ons leert. De Schrift praat niet over übermensen en over bloed- en bodemgeloof. Übermensen bestaan er niet in Gods ogen. Wel gevallen schepselen, die alles verbeurd en verzondigd hebben. Praat maar eens met de mensen die in Duitsland zijn geweest of spreek eens met een gevluchte Duitser of met een Jood, die in Duitsland geen enkele mogelijkheid meer zag en ze zullen je zeggen waar het om gaat”.

Moeder Lijntje schonk nog eens koffie in en Flink richtte zich op en moeder Lijntje moest toch even glimlachen, Flink keek hoopvol

moeder Lijntje aan. Hij kreeg zijn tweede koekje.

„Foei Flink zit toch niet zo te bedelen”, zei Hannes.

„Er zijn toch nog bidders in Nederland?” vroeg Lamoen. „Ze zijn er”, antwoordde Hannes, in gedachten voor zich uitstarend. „Ze zijn er, dat is zeker, ook al merkt men dat soms niet. Elia dacht ook dat hij alleen was, maar er waren er nog zeventuizend die hun knieën niet voor de Baäl hadden gebogen. Maar op dat moment kende Elia er niet één’.

„Ja”, zei moeder Lijntje, „kerk en staat zijn ver afgeweken van Gods geboden”. „Juist, vrouw Lamoen, en als wij er nu mee zelf eens in de schuld kwamen voor Gods Aangezicht”, zei Hannes. Lamoen zette de tabakspot op tafel. „Stop eens, Hannes”, zei hij. „Nou voor deze keer dan”, zei Hannes en haalde zijn doorroker voor de dag. Terwijl hij zijn pijp stopte zei hij: „Ik ben bang, mensen, dat Nederland in de smeltkroes gaat en nu kunnen wij wel tegen beter weten in praten, maar dan geloven wij in fabeltjes”.

Er viel een stilte in het molenaarshuis. Buiten was de wind opgestoken en het ruisen van de bomen was duidelijk te horen.

„Kom”, zei Hannes, „kom Flink jongen we gaan naar huis en naar bed. Morgen is het weer vroeg dag”.

Hij wenste de molenaar en zijn vrouw welterusten en vertrok met zijn hond. Buiten was het donker geworden en Hannes zag de wicken van de molen zich aftekenen tegen de donkere lucht. De gewezen stroper keek ook even over de Binnenmaas, de waterplas die hem zo dierbaar was. Flink stond naast hem en stak zijn kop in de lucht en snoof hoorbaar. „Nee, oude jongen”, zei Hannes, „nu geen avonturen. Kom mee naar bed”.

KEES KASUWEEL

De 10e mei viel Duitsland Nederland binnen; na een wanhopige strijd van enige dagen capituleerde de Nederlandse weermacht. Veel Hollandse jongens sneuvelden in die ongelijke strijd. In Moerland viel het wel mee, want alle dienstplichtigen keerden vroeg of laat weer in hun ouderlijke woningen terug.

Ook Kees Lamoen. Hij had nog enkele dagen gevochten in Zeeland, waar zijn onderdeel op was teruggetrokken. Moeder Lijntje had doodsangsten uitgestaan, omdat bericht over Kees heel lang uitbleef en ze was erg blij toen ze op een goede dag tijding kreeg dat met Kees alles wel was en dat hij binnen enkele dagen weer thuis zou zijn. Er was vreugde in het molenhuis toen jonge Kees weer was teruggekeerd.

Toch had Moerland nog een slachtoffer te betreuren. Timmerman Derksen was op de laatste dag van de oorlog door een verdwaalde kogel getroffen en deze vader van een groot gezin was enkele dagen na de capitulatie op het Moerlandse kerkhof begraven.

Na de capitulatie hernam het leven onder Duitse bezetting zijn loop. Kees Lamoen was stiller geworden toen hij ongeschonden uit de strijd was teruggekeerd.

Moeder Lijntje betrapte hem er op dat hij vaak heel lang stil voor zich uit zat te staren. Er zat hem kennelijk iets dwars. Ze sprak er niet over, maar meende dat ze het wel wist. Was zijn „slapie” van onder dienst op patrouille niet getroffen door een Duitse sluipschutter? Was hij zelf niet naar Amsterdam gegaan om de vader en de moeder van de gesneuvelde soldaat op te zoeken?

Dat zijn dingen die een mens wat doen. Moeder Lijntje was er ook erg verdrietig over geweest, al had ze de kameraad van haar jongen nooit gekend. Ze had er over nagedacht wat het geweest zou

zijn als een vreemde soldaat bij haar was gekomen om te praten over haar zoon die gesneuveld was. Ja, dat zijn barre dingen, zulke gedachten. Het had toch gekund. Kees Lamoen was toch niet beter dan die andere soldaat. En dan zo de eeuwigheid in!

Denk maar eens aan timmerman Derksen. Een keurige man, daar niet van. Een trouwe kerkganger en zo voor het oog een gelovig man. Maar er moest meer voor gekend worden en moeder Lijntje wist het wel. Met vader Jan Lamoen scheen Kees weleens gesproken te hebben over die vriend uit Amsterdam, maar Jan Lamoen was op een heleboel vragen het antwoord schuldig gebleven. Jan werkte weer op de molen en zo ogenschijnlijk ging alles zijn oude en vertrouwde gang. De zomer prijkte in volle glorie en soms zou men denken dat er niets veranderd was. De herfst naderde en toen kwamen er bevelen van de Duitse overheid die nogal ingrijpend waren. De Duitsers beaamden een inval in Engeland en haalden fantastische plannen in hun hoofd, die echter alle tot mislukken waren gedoemd. Geleidelijk begon het Duitse juk wat meer te knellen.

Zo in september was er een gast bij Hannes van Kolfshoten gekomen. Dat was geen onbekende, want iedereen in Moerland kende hem. Het was Kees Kasuweel, de kastjesman uit Drongelen. Jaar in, jaar uit kwam hij in 't voorjaar en in het najaar naar Moerland. De laatste jaren sliep hij altijd een paar nachten bij Hannes van Kolfshoten. Hannes was een oude vriend van hem. Ja, die Kees Kasuweel was een typische zwerver. Hij was achter in de vijftig; hij kwam al dertig jaar op Moerland en iedereen kende hem. Die vriendschap met Hannes was van de laatste tien jaar. Toen was Hannes al helemaal veranderd. Voor die tijd sliep Kees ergens in een boerenschuur of in een hooiberg. Maar toen hij die keer bij Hannes kwam vroeg deze hem waar hij die nacht slapen moest. Nu, dat was voor Kees geen probleem. Maar Hannes had gezegd dat hij in het bed op de zolder kon slapen en Kees had dat met beide handen aangenomen. Sinds die tijd sliep Kees altijd in „hotel van Kolfshoten”, zoals hij dat gekscherend noemde. Hannes en Kees konden het opperbest met elkaar vinden en vandaar dat Kees er weleens een nacht bij aan knoopte. Ook met Flink was Kees beste maatjes.

Kees heette eigenlijk helemaal geen Kasuweel, maar Van den Berg. Maar omdat hij altijd als stopwoord „kasuweel” gebruikte was men hem overal Kees Kasuweel gaan noemen. En Kees gaf daar niet om. Kees had van alles in zijn „kastje”: garen, band, schoensmeer, veters, tuigenpoetsers, kinderspeelgoed, ansichtkaarten, haarspelden, drukknopen, punaises, pleisters, verbandgaas, zalf, papier en potloden,

koperpoets, zakjes blauw en noem maar op. Vandaar dat hij in dit „kleinvak” nogal wat verkocht, vooral op de boerenhoeven.

„Deze pleisters, vrouw, kasuweel, zo vind je ze maar alleen in Afrika meer, dat zijn pas pleisters! Pleisters op de wond en enkele dagen later afweken en 't is kasuweel de wond is genezen.” Of: „Ja, vrouw, mijn grootvader zou zeggen: Kees, jongen, zorg goed voor je handel en denk erom: „Kleine geschenken onderhouden de vriendschap”. Kijk eens, vrouw, een piepende poes voor de kleine meid. Gratis voor niks. Mijn grootvader zou zeggen, vrouw, en mijn grootvader was een wijs man, dat is kasuweel waar: kinderen zijn als bloemen langs het levenspad. Ja natuurlijk, vrouw, heb ik garen en band. Van prima kwaliteit. Wat dacht u? Kees zijn naam is goud waard. Kees voor kwaliteit.”

Deze Kees nu was in september weer eens neergestreken bij Hannes van Kolfshoten en hij bleef langer dan normaal. Dat bracht de tijd mee en de Duitse bevelen van Seiss Inquart. Deze had namelijk een verbod voor rondreizende kooplieden uitgevaardigd en Kees was een rondreizend koopman. Nu werd daar wel niet zo sterk de hand aan gehouden, omdat de meeste politieagenten dat verbod niet serieus namen, maar je had er maar één nodig die dat wel deed en het was afgelopen met de handel. Kees las bijna nooit de krant en had er ook heel geen erg in. Maar als je altijd langs de weg zit, dan kom je dat toch wel aan de weet.

Toen hij dan ook bij Hannes van Kolfshoten kwam begon Kees daar de eerste de beste avond al over.

„'t Wordt narigheid met de handel, Hannes,” zei Kees. „Ik heb gehoord dat Zeseneenkward nu een gebod heeft uitgevaardigd dat „de dood wordt voor de kleine koopman”. Je mag eigenlijk niet meer rondreizen. Ze zijn zeker bang dat ik als spion zal gaan werken voor de Engelsen.”

„Ja, Kees,” zei Hannes, „het gaat de Duitsers niet zo voor de wind en dan worden ze steeds lastiger. Ja, je zult wel in moeilijkheden komen met dat verbod.”

„Vandaag of morgen”, zei Kees mistroostig, „pakken ze Kees in zijn kippenek en moet ie misschien in Duitsland gaan werken voor de oorlogsindustrie. 't Is kasuweel, maar dat doe ik nooit! Dan liever de lucht in, zei Van Speijck.”

„Kom, kom, zo'n vaart zal het niet lopen,” zei Hannes. „Daar ben je al te oud voor Kees.”

„Te oud, te oud, kom nou,” zei Kees, „mensen van mijn leeftijd worden in Duitsland al opgeroepen om in het leger te dienen. Nee, nee,

Hannes, zo oud als ik ben, ik sta kasuweel voor een probleem.

Als ik in Drongelen moet blijven eet ik me op van sjagrijn. Je moet een mus niet in een kooitje zetten, zou mijn grootvader zeggen, dat is zwaar fout. Zo'n mus is de vrijheid gewend en mijn grootvader, Hannes, was een wijs en verstandig man dat is zeker."

„Woon je eigenlijk in Drongelen?” vroeg Hannes.

„Ja zeker”, zei Kees, „ik heb daar zelfs een huis. Het huis van mijn grootvader. Maar die beste man is al lang geleden overleden. Toen ben ik rondreizend koopman geworden en daar maakt Zeseneenkward nu een eind aan. Nee, ik zie de zaak donker in. Bovendien halen die Duitsers alles uit Nederland weg. Je moest eens weten wat een moeite het is om aan fatsoenlijke handel te komen. De mensen hamsteren maar en de Duitsers halen maar. Nee, t' is al narigheid wat de klok slaat.”

Hannes van Kolschoten keek zijn eigenaardige vriend eens aan. „Je woont dus eigenlijk in Drongelen?” vroeg hij.

„Ja zeker”, zei Kees, „in Drongelen heb ik zogezeid mijn doom doom, nou ja, ik kan er niet opkomen, in elk geval een kwaad woord”.

„Je domicilie, wil je zeker zeggen, Kees?” zei Hannes lachend.

„Dat is het juiste woord”, zei Kees. „Ik moet stemmen in Drongelen en de kerk van Drongelen komt om een vaste bijdrage en mijn belastingpapieren komen uit Den Bosch”.

„Belastingpapieren?” vroeg Hannes, „betaal je dan belasting, Kees?”

„Dat zou ik denken”, zei Kees, „en nog niet zo'n klein beetje voor een kleine koopman zoals ik. Maar ja, je moet denken: ik heb een huis”.

„Hoe kom je aan dat huis?” wilde Hannes weten.

„Wel”, zei Kees, „mijn grootvader, Hannes, had dat eigen huis met een mooi lapje grond en dat heb ik als enige kleinzoon geërfd. Je moet denken dat ik altijd bij mijn grootvader ben geweest. Mijn moeder stierf jong. Ik was nog maar vijf jaar. Mijn vader heb ik nooit gekend. Hij was zeeman en verdronk kort voor mijn geboorte bij Kaap de Goede Hoop. Van hem heb ik dat zwerversbloed. 't Is dat ik bang ben van water, anders was ik ook zeeman geworden.

Ik ben dus opgevoed door mijn grootvader en grootmoeder. Toen grootmoeder stierf was ik al tweeëntwintig en was ik bij mijn grootvader in de zaak”.

„Had je grootvader een zaak?” vroeg Hannes licht ongelovig.

„Dat zou ik denken”, antwoordde Kees, „wij hadden een zaak die klonk als een klok. Mijn grootvader deed in alles. Hij was uitdrager en kocht ook lompen en oud ijzer en al dat gesnor. Wij hadden paard

en wagen en mijn grootvader was een gezien man, en eerlijk, geweldig". „Maar waarom ben jij dan marskramer of venter geworden, Kees?"

„Toen mijn grootvader er niet meer was heb ik nog een poosje de zaak voortgezet. Maar het was altijd dezelfde omgeving en ik wilde meer van de wereld zien. Ik heb toen alles verkocht en ben begonnen als rondreizend koopman. Ik heb niet zoveel behoeften en zo nu en dan kom ik eens terug in Drongelen. Het stukje grond heb ik verhuurd. Och ja, een mens moet toch ook een vaste ankerplaats hebben in de wereld, Hannes".

„Ja", zei Hannes, „een vaste ankerplaats in de wereld. Wij zouden een andere vaste en betere ankerplaats moeten hebben, Kees".

„Ik vat je niet, Hannes. Als je toch een doom... een doom, nou ja, je weet het wel hebt, is dat toch wel voldoende... of bedoel je misschien wat anders, Hannes?"

„Wat zou ik anders bedoelen?" vroeg Hannes.

„Ja", zei Kees. „Ik begrijp je nu wel, want zo dom ben ik niet. Mijn grootvader, een wijs en verstandig man, Hannes, zei altijd: Kees, jongen, de wereld is niet alles. Er is een andere wereld, Kees. De nieuwe wereld waar de Bijbel van spreekt. Als je inwoner bent, door genade, Kees, van dat nieuwe Koninkrijk, dan ben je een gelukkig mens."

„Zo, zo", zei Hannes, „ik geloof dat je niet overdrijft, Kees, dat je grootvader een wijs en verstandig man was. Althans, dat was zeer verstandige taal".

„Dat zou ik denken", antwoordde Kees, „ik heb al die dingen goed onthouden, want ik hield zielsveel van mijn grootvader. Hij was de enige die ik op de wereld had. Geloof heus van mij, Hannes, toen grootvader overleden en begraven was, wist ik niet waar ik het zoeken moest. Ik was zo verschrikkelijk alleen. En eigenlijk ben ik nog alleen. Het benauwt me soms zo te moeten leven".

Hannes van Kolfschoten had altijd Kees Kasuweel wel gemogen en vandaar ook dat hij Kees onderdak verschaftte, maar die avond werd deze wonderlijke Kees Kasuweel op zijn hart gebonden.

Hannes vroeg zich af of deze Kees niet op zijn weg was geplaatst en of hij misschien deze man, die zich zo alleen voelde, niet tot een hand en een voet moest zijn. Hij betrapte zich er op dat hij eigenlijk ooit eens met Kees ernstig gesproken had en hij ging dit beschouwen als een heel groot verzuim. Hij begreep dat hij in deze moeilijke tijd Kees niet alleen kon laten, waarom hij bij zichzelf besloot daar de eerstkomende dagen eens ernstig met hem over te spreken. Daar-

om vroeg hij: „Je blijft toch zeker nog wel een paar dagen, Kees?” „Als ik je niet tot last ben dan graag”, zei Kees. „Ik ben nog lang niet klaar hier in de buurt”.

„Blijf dan een zondag hier over”, zei Hannes. „Ik zou dat graag doen”, zei Kees, „maar ik heb geen ander pak bij me. Zo kan ik toch niet op zondag erbij lopen, Hannes?”

Hannes lachte en zei: „Het gaat niet om de kleren, maar om de man, Kees”.

„Maar het oog wil ook wat”, zei Kees. „Nu ja, we zullen wel zien. Zin heb ik er wel in”.

Zo bleef Kees een zondag over bij Hannes op Moerland.

Het werd voor beiden een merkwaardige zondag. Hannes was gewoon om 's morgens ter kerk te gaan en Kees had er ook wel zin in maar zijn plunje weerhield hem. Hij kreeg echter een pak en een overhemd van Hannes, dat hem wonderwel paste en zo ging Hannes met zijn gast naar de morgenkerkdienst. De jonge predikant van Moerland preekte die zondagmorgen over een tekst die de beide mannen wel aansprak, nl. uit Spreuken: „Ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid”.

Na de kerkdienst, onder het genot van een kop koffie, werd er over de preek wat nagepraat.

„Mijn grootvader”, begon Kees, „zou het vanmorgen best naar zijn zin hebben gehad als hij deze preek had gehoord. Hij zei altijd: Kees, jongen, al ons werken is ijdelheid.

We willen met ons werk wat worden. Wij willen geld verdienen, wij eisen dan met dat geld gehoorzaamheid van andere mensen. Wij verwerven ons bezitting en aan het einde van het lied moeten wij alles achterlaten. Naakt zijn wij in de wereld gekomen en naakt gaan wij er ook weer uit. 't Is alles tijdelijk, Kees, wij moeten ons hart er niet op zetten. Vanochtend heeft dat jonge ventje dat klaar en duidelijk uiteengezet”.

„Ja”, zei Hannes nadenkend, „hij heeft ook op dat andere gewezen, dat geen ijdelheid is, maar werkelijkheid. Als een mens door God gegrepen wordt, gaat hij dat zien en leert hij de wereld en al haar ijdelheden verzaken, met lek en gebrek weliswaar, en hij kan vaak heel ver van huis zijn, maar hij komt er toch altijd weer bij terug”.

Lamoen kwam, in gezelschap van moeder Lijátje, ook even bij de vrienden aanwippen.

„Zo, zo,” zei vrouw Lamoen, „ben jij een zondag overgebleven, Kee, en wat ben je netjes aangekleed.”

„Ja, ja” zei Kees, „geleend goed, vrouw Lamoen geleend goed”.

„Wat geleend goed?” vroeg vrouw Lamoen.

„Wel”, zei Kees, „dit pak is van Hannes en ook het overhemd dat ik aan heb is van hem. Ik had geen ander pak bij me en kon toch in mijn zwerverskloffie niet bij jullie naar de kerk?”

„Nou, het staat je keurig,” zei Lamoen, Kees nauwkeurig opnemend.

„Waarom wilde je hier naar de kerk, Kees?”

„Wel”, zei Kees, „ik zal niet zeggen dat ik in Drongelen zo’n trouwe kerkganger ben o heden nee. De dominee van Drongelen loopt niet zo hard weg met Kees Kasuweel. Wel met mijn grootvader. Die man week niet uit de kerk en toen hij nog leefde ging ik ook trouw mee. Maar toen hij er niet meer was, nou ja, toen is dat geleidelijk achteruit gegaan. Je weet hoe dat gaat... Ik was het spoor en de band kwijt. Niet dat ik rare dingen doe of deed. Maar ik bleef thuis”.

„Ja,” zei moeder Lijntje, „als de slof eenmaal in de kerkgang zit, dan loopt het meestal uit op thuisblijven”.

„In elk geval heb ik vanmorgen een goed woord gehoord”, zei Kees, „en een goed woord is het overdenken waard. Ik zeg niet dat ik alles haarfijn begrepen heb, maar de grote lijnen toch wel”.

„Blijf je deze week nog in Moerland, Kees?” wilde Lamoen weten.

„Nu tot donderdag bij leven en welwezen”, zei Kees, „dan denk ik in de omgeving wel klaar te zijn en ga ik weer terug naar Drongelen”.

„Ja”, zei Hannes, „maar ik heb hem gevraagd om toch maar weer terug te komen. Het wordt steeds moeilijker voor rondreizende kooplieden en bovendien heb ik horen verluiden dat het voedsel en de textiel en alle andere zaken op bonnen komt. Het wordt moeilijk voor Kees en eigenlijk voor mij ook. Twee weten meer dan één. Het zou dus zo gek niet zijn als Kees tijdelijk zijn intrek bij mij zou nemen”.

„Ik heb er eigenlijk wel zin in”, zei Kees, „zo’n mooi aanbod is me nog nooit gedaan. Misschien duurt de oorlog nog een jaar of zo en dan wordt het wel lastig. Ik heb glad geen familie. Ik sta alleen op de wereld en Hannes is mijn vriend. Als het zo gevonden zou kunnen worden zou het een pracht oplossing zijn”.

„Wel”, zei Hannes, „je moet er maar een goed over na denken, Kees, maar niet te lang, want de tijd dringt. Het gaat steeds benauwder worden”.

Lamoen schudde moedeloos het hoofd. „Hannes”, zei hij, „je hebt van de lente al gezegd dat wij moeilijke tijden zouden gaan beleven. Nu, het wordt al moeilijker. Al die maatregelen van die bezetter van ons land. Het wordt er voor ons ook niet eenvoudiger op.

Bovendien dringt zich een andere vraag aan mij op. In hoeverre moet ik de Duitsers terwille zijn? In hoeverre kan ik dat in overeenstemming brengen met mijn geweten en met mijn geloof?"

„De Duitsers moet je nooit terwille zijn”, antwoordde Kees met een plotselinge heftigheid. „Ze hebben ons land verraderlijk overvallen, onze Koningin moest vluchten met haar regering en nu zijn ze bezig ons kaal te plukken!”

„Nu Kees”, zei Hannes, „ik kan de moeilijkheden van baas Lamoen best begrijpen. Je kunt nu wel zeggen: Ik trek me van die Duitsers niets aan en ook niet van hun maatregelen, maar als je zo’n zaak hebt als baas Lamoen, dan heb je daar elke dag mee te maken en dan kom je in moeilijkheden”.

„Dan maar in moeilijkheden”, zei Kees; „vanmorgen bad die jonge dominee in het openbaar van de kansel van Moerland voor de Koningin en dat vind ik moedig. Misschien komt hij op den duur daar ook mee in moeilijkheden. Maar wat geeft dat. Het kwam recht uit zijn hart, dat kon je zo horen. Je kan van je hart geen moordkuil maken, zei mijn grootvader altijd, dat is heel verkeerd, en mijn grootvader, mensen, was een wijs en verstandig man, dat is geweten in heel de omgeving van Drongelen tot in Den Bosch toe”.

„Denk aan de preek van vanmorgen, baas Lamoen”, zei Hannes. „Wij zijn altijd zo bezorgd en ik weet het, niet zonder reden. Maar dat kan ook ijdelheid zijn. Want wie kan met bezorgd te zijn een el aan zijn lengte toedoen?”

„Jullie hebt gelijk”, zei Lamoen, „maar ik kan er niets aan doen. Het is me vaak zo bang om ’t hart als ik over de toekomst denk”.

Flink kwam uit zijn mand en legde zijn kop op Hannes knie.

„Ja, jongen”, zei Hannes, „’t is etenstijd”.

„Komen jullie vanavond buurten op de molen?” vroeg Lamoen.

„Dat konden we wel doen”, zei Hannes. „Best”, zei Kees, „als Flink ook mee mag komen”.

„Natuurlijk”, zei moeder Lijntje, „er zijn nog een paar koekjes”. Flink likte met zijn grote tong verlekkerd toen hij het woord „koekjes” hoorde.

„Hoe lang zullen er nog koekjes voor Flink zijn”, zei Lamoen, terwijl hij opstond.

„Zolang wij ze ook nog hebben”, zei moeder Lijntje, „vooruit man, schiet op! Wij moeten ook gaan eten”.

„Juist”, zei Kees, „eten, en dat doen wij graag, want Hannes en ik hebben een lekker potje gekookt. Dat zal er best ingaan.

Ja, Flink, stil jongen, heus, je zult niets tekort komen, al zou ik de

pot met je moeten delen". Flink wrong z'n kop tussen de knieën van Kees.

„Je hebt er nog een vriend bij, Kees", zei Lamoen lachend.

„Wie Hannes tot vriend heeft, heeft ook Flink tot vriend, die twee zijn niet te scheiden", zei Kees waardig.

„En 't zijn beste vrienden", voegde hij er aan toe.

KEES LAMOEN

In de winter van 1940-'41 was Kees Kasuweel inderdaad voorgoed naar Moerland gekomen en had hij zijn intrek genomen bij Hannes van Kolfschoten. Na rijp beraad had Kees zijn verhuisbiljet in Drongelen opgevraagd en was nu volgens de wet inwoner van Moerland. Met de handel werd het steeds moeilijker en Kees zag de tijd naderen dat er niets meer te krijgen zou zijn en hij dus genoodzaakt zou worden zijn handel stop te zetten. Nu was dat niet zo heel erg, want het geld was niet veel meer waard en er werden al knap hoge prijzen betaald voor verschillende levensbehoeften. De eerste levensmiddelenbonnen kwamen en ook werden er al mensen opgeroepen om in Duitsland te gaan werken.

Ook in Moerland begon men langzaam maar zeker de oorlogsdruk te bemerken. De Joden moesten zich melden en boven de 6 jaar moesten ze allen de Davidsster gaan dragen. Verschillende openbare gelegenheden werden voor Joden verboden en geleidelijk aan werd de jodenvervolg ingezet. De kranten werden gedwongen óf te stoppen óf hun berichtgeving door Duitse instanties te laten censureren.

Voor de Lamoens op de molen werd het er ook niet eenvoudiger op. Natuurlijk was er wel veel te malen, maar de CCD hield een oogje in het zeil. Bovendien moest Kees oppassen om niet voor Duitsland gevorderd te worden. Tot op heden was dat nog best gegaan, maar angstige gedachten bestormden soms vader Lamoen als hij aan de nabije toekomst dacht. Bovendien begreep hij zijn zoon niet meer. Was Kees de eerste tijd wel heel erg stil en teruggetrokken geweest en dacht vader Lamoen dat dit zijn oorzaak vond in het verlies van zijn vriend onder dienst, het werd er de laatste tijd niet beter op. Vader Lamoen nam zich voor eens ernstig met zijn zoon daarover te praten. Eerst had hij het er met moeder Lijntje over gehad.

Deze was van mening dat Kees zich de hele oorlog erg aantrok en dat hij daardoor zo stil geworden was.

„Zijn grootvader”, zei moeder Lijntje, „was toch ook zo’n stille man. Kees gaat steeds meer op „oude Kees” gelijken”.

Dat kon nu wel zo zijn, vond baas Lamoen, maar vader was een man die een ander leven kende en die voorzichtig was met zijn woorden. Dat was toch bij „jonge Kees” niet het geval. Nee, hij moest eens met Kees praten. Mogelijk dat hij tegen zijn bloedeigen vader wel wilde zeggen wat hem bezwaarde. Bovendien was de jongen veel van huis. Vooral ’s avonds. Vader Lamoen wist zeker dat Kees niet op een meisje liep. Hij had daar nog nooit iets van gemerkt, alhoewel Kees natuurlijk wel „de leeftijd” had.

Op een heldere middag in maart, toen ze samen ijverig bezig waren om de molen een beetje op te knappen, begon Jan Lamoen er over. Het waaide buiten en de golven van de Binnenmaas klotsten tegen de steiger. Je kon dat binnen in de molen duidelijk horen.

„Kees”, zei vader Lamoen, „Kees, jongen, ik wilde je eens wat vragen”. Kees hield op met het werk waar hij aan bezig was en kwam naast vader Lamoen op een molensteen zitten.

„Ja, vader”, zei hij, „wat wilde u vragen?”

Jan Lamoen keek met welgevallen naar zijn jonge krachtige zoon. Zo in het schemerige licht in de molen viel het hem op dat moeder Lijntje gelijk had. De jongen leek sprekend op zijn grootvader. Hij was net zo kalm en zo rustig als oude Kees.

„Kees”, zei vader Lamoen, „ik en je moeder hebben zorg over je. Je bent nadat je uit de oorlog bent teruggekomen, zo stil geworden en dat blijft maar zo. Wij vermoeden dat je ergens over tobt. Als dat zo is, zeg het dan gerust aan je vader. Als ik je helpen kan dan zal ik dat niet laten, dat weet je”.

Kees keek zijn vader recht in de ogen, terwijl hij zei: „Ja, ik ben stil geworden, ik weet het. Ik kan daar niets aan doen en u kunt daar ook niets aan doen vader”.

„Waarom kan ik er niets aan doen, Kees?” wilde Lamoen weten.

„Ach”, zei Kees, „het is zo’n moeilijke tijd, vader. Wij hebben de strijd verloren en zuchten nu onder het Duitse juk. De mensen in ons goede vaderland worden opgejaagd als beesten. Onze Joodse landgenoten gaan een verschrikkelijke tijd tegemoet. Het is al leugen en bedrog wat ons op de mouw wordt gespeld. Duizenden sneuvelen aan de fronten. Een mensenleven is in deze tijd niets meer waard. En wij... wij staan machteloos! De laatste tijd heb ik..., neen, laat ik daar maar niet over praten. Hoe minder wij

daarover spreken hoe beter het is. Vader, heeft God ons vergeten...? Hoe kan Hij al deze dingen dulden? Dit onrecht..., deze onderdrukking! Of moeten wij de hand aan de ploeg slaan en opkomen voor de Joden...? En de mensen, die gejaagd worden... als een veldhoen op de bergen? Weet u het vader? Zeg het me dan, alstublieft". Toen Kees deze woorden sprak, voelde Jan Lamoen in zijn hart hoeveel hij van zijn eigen zoon hield. Waren dit ook niet zijn gedachten? Was hij de laatste maanden ook niet voortdurend daarbij bepaald? De vraag: „Wat moeten wij doen?" leefde ook in zijn hart. Hij veegde wat meel van zijn broek en verlegde doelloos een hamer. Toen keek hij op en zag zijn zoon aan.

„God is ons niet vergeten, Kees", zei hij. „Nee, jongen, dat is niet juist. Misschien is er een tijdelijke verberging van Gods aangezicht. Het is een vreselijke tijd, zo'n tijd hebben de nu levende mensen nog nimmer meegemaakt. Maar God heeft ons niet vergeten... Neen, ik weet het zeker...".

„Ik ben er mee vastgelopen, vader... eerlijk. Maar u hebt gelijk. Zo mag ik niet denken en zo moet ik ook niet denken. Maar is het verantwoord om alles zo maar over zijn kant te laten gaan?" vroeg Kees Lamoen.

„Nee en nog eens nee", antwoordde zijn vader. „We mogen het zelfs niet over zijn kant laten gaan. Maar we moeten ook geen onverantwoordde dingen doen. Wij moeten veel bidden voor land en volk en voor de mensen die in doodsgevaar verkeren en voor onderdrukten en onderdrukkers.

Ook voor de laatsten. Ik zeg niet dat ik dat zo vlot kan..., want een mens is maar een mens, geboren en getogen in ongerechtigheid. Maar het wordt wel eens van ons geëist".

„Hebt u al eens van het „verzet" gehoord, vader", vroeg jonge Kees. „Ik heb er reeds enkele malen over gehoord", zei Lamoen nadenkend.

„Wat zegt u daarvan", wilde Kees weten.

„'t Ja, dat is geen gemakkelijke vraag", antwoordde Lamoen. „Het is natuurlijk een heel gevaarlijke zaak en de Duitsers gaan voorbeelden stellen als hun zaken door het verzet worden gedwarsboomd. In de kranten, in „hun" kranten dan, worden de verzetslieden „saboteurs en partisanen" genoemd. Maar ja, zo worden ze genoemd in de kranten die naar de pijpen van de Duitsers dansen en dat is geen betrouwbare berichtgeving".

„Dat is een lang en gevarieerd antwoord zonder inhoud, vader", lachte Kees.

„Ja”, zei Lamoen nu wat opgeruimder, „maar het is een deksels lastige vraag. We moeten de machten over ons gesteld gehoorzaam zijn. Maar of dat nu ook geldt voor een macht die over ons toegelaten is?” „Daar geldt het niet voor”, antwoordde zijn zoon met grote stelligheid. „Een macht die mensen vermoordt en de beste burgers in concentratiekampen stopt, die het „uitverkoren” volk vervolgd en om het leven brengt, die macht is wel over ons toegelaten, maar we behoeven die macht niet onderdanig te zijn. Dat is mijn mening en ook de mening van de dominee”.

„Van de dominee”, vroeg Lamoen verwonderd, „hoe weet je dat?” „Dat weet ik”, antwoordde Kees, „omdat ik de laatste tijd nogal eens bij de dominee aan huis kom”.

„Zo, zo”, zei Lamoen, „dus daar zit je 's avonds nog al eens. Ik dacht ook al: waar zou die Kees toch altijd naar toe gaan!”

„Ja, vader”, zei Kees, „de tijd zal voortdurend spannender worden. Er zullen ook meer onderduikers bij komen. Mensen, en dan vooral jongen mannen, die zich willen onttrekken aan het werken voor de oorlogsindustrie in Duitsland. Ze duiken liever onder dan in het land van de gehate bezetter mee te werken aan het vervaardigen van oorlogstuig waarmee onze vrienden bestreden worden. Al die onderduikers zullen langs de normale weg geen bonnen meer ontvangen.

U weet misschien ook dat er in Amsterdam in februari door de arbeiders op grote schaal is gestaakt, als protest tegen de onmenselijke terreur, welke de Duitsers op de joden uitoefenen. Mussert met zijn trawanten spelen in deze terreur een slechte en gemene rol; volgens mij is het er hem om te doen in een goed blaadje te komen om op die manier een leidinggevende functie in ons land te verkrijgen”.

„Jongen, je speelt met vuur”, zei vader Lamoen bezorgd.

„In deze tijd, vader, moeten wij onze plicht doen voor ons vaderland. Het zal nog veel erger worden! De oorlog zal zich nog verder uitbreiden. Geloof maar niet dat Rusland er buiten blijft”.

„En Amerika?” vroeg Lamoen.

„Ook Amerika niet”, antwoordde jonge Kees Lamoen.

„Kom”, zei vader Lamoen, „weer aan het werk Kees. Anders komt dit karwei vandaag niet klaar. Ik moet er eens met Hannes over praten. Ik wil weleens weten hoe die over deze dingen denkt”.

„Ja, en praat dan ook eens met Kees Kasuweel”, zei jonge Kees, „die zwerver mag een vreemde vogel zijn, maar hij heeft het hart op de rechte plaats. Dat weet ik zeker”.

„Ja”, zei Lamoen, „die twee kunnen het goed met elkaar vinden. Een vreemder stel is bijna niet denkbaar. Maar ze kunnen best met elkaar overweg”.

„En vergeet Flink niet”, zei Kees, „die hond is of altijd bij Hannes of altijd bij Kees”.

De beide mannen gingen weer ijverig aan het werk en verder werd er die middag niet veel gezegd.

Tegen zes uur zei Jan Lamoen: „Ophouden, Kees, het is voor vandaag wel genoeg. Wij gaan zien of moeder Lijntje de boterhammen klaar heeft”.

Op dat moment ging de deur van de molen open en stapte Kees Kasuweel naar binnen, direct gevolgd door de hond Flink.

„Goeienavond, of liever goeiemiddag”, zei Kees Kasuweel. „Ik kwam namens Hannes vragen of jullie molenluitjes vanavond een kop echte koffie komen drinken bij Hannes. Het wordt al mondjesmaat, mensen, met de koffie. Mijn grootvader zou zeggen: Zolang een man maar een goede kop koffie en een pijp goede tabak heeft, is er niets in de weg. Maar, o wee als hij die niet meer heeft. Dan wordt hij narrig en is er geen land meer met hem te bezeilen. Ja, ja, mijn grootvader wist het wel. Loop niet zo te snuffelen, Flink, ratten zitten er niet in de molen. Wel in ons goede vaderland, dat is zeker. Ja, ja, mensen, de ratten ruiken spek en ze snoepen er geducht van. Het wordt een bon hiervoor en een bon daarvoor en de kleine koopman kan haast niet meer aan handel komen. Kom je bij de grossier dan is dit op en dat op en wat er voor in de plaats komt, daar kun je als eerlijk man de weg niet mee op. Nee, nee, de leus: „Kees voor kwaliteit” gaat zijn glans op die manier verliezen. Maar wat sta ik te leuteren! Komen jullie vanavond? Kan ik dat tegen Hannes zeggen?”

„Wacht even, ik ga het even moeder Lijntje vragen”, antwoordde Jan Lamoen. Hij glipte de deur uit en Flink wilde hem nalopen. „Hier blijven, Flink,” waarschuwde Kees, „in de week geeft moeder Lijntje geen koekjes aan bedelende honden”. Flink bleef teleurgesteld staan.

„Zo Kees”, zei Kees Lamoen, „het gaat dus niet zo erg met je handel?”

„Ach”, zei Kees, „je kunt genoeg kwijt. Maar je hebt geen voorraad”.

„Er is dus meer vraag dan aanbod?” vroeg Kees Lamoen.

„Juist maatje”, antwoordde Kees, „juist dat is de clou”.

Jan Lamoen kwam weer binnen. „Het is goed Kees”, zei hij, „zeg tegen Hannes dat we komen. Je kunt toch ook vanavond Kees”.

vroeg hij, zich tot zijn zoon wendend.

„Vanavond wel”, antwoordde Kees Lamoen, „ik wil eens een graag praatje met jullie maken”.

„Hartelijk welkom”, antwoordde Kees; „mijn grootvader zou zeggen: Hoe meer zielen, hoe meer vreugd”.

Kees verdween weer, op de hielen gevolgd door Flink. Jan en Kees Lamoen verlieten de molen. Ze stonden even stil onder de wieden van de molen en keken over de Binnenmaas, die zich golvend voor hun voeten uitstrecte.

De duisternis begon al te vallen.

De mannen keken elkaar aan. Toen zei vader Lamoen: „Wees vanavond een beetje voorzichtig met je woorden, Kees, bij Hannes. Niet dat ik die twee niet vertrouw, o heden nee. Maar moeder Lijntje zou zich maar zenuwachtig maken. 't Is een moeilijke tijd, ook voor moeder Lijntje. Ze is toch al zo gauw ongerust”.

„Ik zal wel voorzichtig zijn vader”, antwoordde jonge Kees; „wij moeten moeder ontzien. Ik weet wel: ze is niet sterk en maakt zich gauw ongerust”.

De stevige molenaar greep de hand van zijn even flinke zoon en zei: „Je hebt gelijk, je grootvader zei op zijn sterfbed: Doe niets wat je niet tegenover God en de mensen kunt verantwoorden”. Ze draaiden zich om en begaven zich met langzame passen naar het molenhuis.

Die avond waren de bewoners van het molenhuis te gast in de kleine woning van Hannes van Kolfschoten.

Hannes had inderdaad een voortreffelijke kop koffie gezet en ze lieten die zich goed smaken.

Het gesprek liep in het begin over koetjes en kalfjes, maar later nam het gesprek een ernstiger wending.

Natuurlijk ging het over de moeilijke tijden.

„Vanmiddag had ik een ernstig gesprek met mijn zoon”, begon de molenaar. „Het ging, Hannes, over de bezettende macht”. „Zo, zo,” zei Hannes, zich tot Lamoen wendend, „Wel, dat is een belangrijk onderwerp!”

De molenaar vervolgde: „Het ging er over of wij nu verplicht zijn om de bevelen van de bezettende macht op te volgen.

„Zo”, zei Hannes, „mag ik ook vragen tot welke conclusie jullie zijn gekomen?”

„Wij zijn er nog niet helemaal uitgekomen”, antwoordde de molenaar, „er blijven nog vragen genoeg over. Jonge Kees, en eigenlijk

ook ik vinden dat deze macht over ons toegelaten is en dat wij het niet eens kunnen zijn en ook niet mogen zijn met de maatregelen die ze nemen”.

„Juist”, zei Kees Kasuweel, „wij hebben daar ook al dikwijls over gesproken en Hannes is veel beter bij dan ik, maar hij heeft er ook zo zijn moeilijkheden mee, nietwaar Hannes?”

Zeg dat wel”, zei Hannes, „mensen, ik meen dat God ons land met deze bezetting straft voor onze afwijkingen en onze zonden. Maar wat nu gebeurt, en wat in de toekomst ongetwijfeld nog zal gaan gebeuren, dat is mensonterend en ik geloof dat wij ons daarbij niet behoeven neer te leggen”.

„Strengere heren regeren niet lang, zou mijn grootvader zeggen”, zei Kees Kasuweel, „en dat dit strengere heren zijn is zonder meer duidelijk”.

„’t Is te hopen”, zei moeder Lijntje, „wat een vreselijke tijd beleven wij toch! Een mens is nergens zeker meer van!”

„Dat is een mens nooit”, zei Hannes ernstig, „wat voor zekerheid heeft een mens in deze wereld?”

„Er is één zekerheid”, zei jonge Kees Lamoen, „de zekerheid dat een mens zich door genade het eigendom mag weten van Jezus Christus. Dat is de enige zekerheid”.

Verrast zag Hannes van Kolfschoten de jonge molenaar aan. Hij wilde zijn instemming betuigen, maar Kees Kasuweel was hem voor. „Juist, jonge borst”, zei Kees, „dat is een waar woord. En wat voor tijd het ook mag zijn, als een mens die zekerheid bezit, dan kan hem van alles overkomen, maar die zekerheid maakt hem altijd een gelukkig mens. Ik weet het secuur uit de Bijbel en mijn grootvader heeft mij dat ook altijd voorgehouden. Ik heb thuis een Martelarenspiegel van mijn grootvader. Die Martelarenspiegel heeft mijn grootvader zeker wel tienmaal gelezen. Hij zei altijd: Dat waren mensen die de zekerheid bezaten en ze zijn omgekomen en toch waren het gelukkige mensen”.

„Ja”, zei Hannes, „ik ben het roerend met je eens en ook met je grootvader uit Drongelen, Kees. Dat is het enige belangrijke voor een mens, komende in deze wereld. Als hij die zekerheid heeft dan heeft hij zijn doel bereikt. Maar denk er aan: het kan een benauwde en moeilijke weg zijn tot die zekerheid”.

„Ja”, zei moeder Lijntje peinzend, „het is zo’n strikt persoonlijke zaak. Je zit vandaag de dag nogal eens in de knoop, ook met je geloof”.

Jan Lamoen knikte. „Natuurlijk is dit zo”, zei hij, „maar hoe moet

het nu onder deze omstandigheden? Ik kan niet zeggen dat ik daar klaarheid in heb”.

„Ik heb het er ook moeilijk mee”, antwoordde Hannes, „maar ik geloof als de bezettende macht mensen gaat vervolgen en vooral de Joden, dat het niet juist is om dan te doen of je neus bloedt”.

„Bedankt voor dit antwoord”, zei jonge Kees Lamoen, „zo denk ik er ook over”.

„Ja”, zei Kees Kasuweel, „het zal nog veel erger worden, denk ik”.

„Dat is ook mijn mening”, zei Jan Lamoen somber.

„We moeten de moed niet laten zakken, mensen”, zei Hannes.

„Inderdaad”, zei Kees Kasuweel, „lees dat gedeelte uit de Schrift nog eens Hannes, dat je vanmiddag na het eten las. Ik vond dat wel toepasselijk”.

„Ja”, zei moeder Lijntje, „lees dat eens, Hannes en als je het gelezen hebt gaan we naar huis”.

Hannes nam de Bijbel van de schoorsteen en las Psalm 102: „Een gebed des verdrukten, als hij overstelpt is, en zijn klacht uitstort voor het aangezicht des Heeren”.

Ernstig hoorden de verzamelde mensen de Schriftlezing aan.

„Dat is een goed woord in deze tijd”, zei Jan Lamoen, „heel toepasselijk”.

De gasten namen afscheid, onder de indruk van de psalmlezing.

SLAGSCHADUWEN

Het leven in Moerland gleed verder, zij het niet zonder schokken. In de lente maakte onder de gemeente Moerland een Engels vliegtuig een noodlanding; de piloten werden door mensen uit de nabijgelegen buurtschap aan andere kleren geholpen en aan een vluchtroute. Het mocht niet baten, want de Duitsers sloten alle wegen af en het eind was dat òn de vliegers òn de mensen, die hulp hadden geboden, werden gearresteerd. Vijf van de helpers werden ter dood veroordeeld, waarna het vonnis in augustus werd voltrokken.

Dat was een klap die heel Moerland in een staat van opschudding bracht. Veel weifelaars werden nu zeker van hun zaak. Ze begrepen dat de Duitsers nergens voor uit de weg zouden gaan om hun doel te bereiken. In juni kwam het bevel dat alle koper, lood en tin moest worden ingeleverd, terwijl in april daarvoor de portretten van het Koninklijk Huis waren verboden.

Tenslotte werden in september alle bezittingen van het Koninklijk Huis verbeurd verklaard. Dat waren allemaal dingen die de Nederlanders, en ook de Moerlanders, met groeiende ontzetting ondergingen.

In juni vielen de Duitse legers Rusland binnen en dat gaf de burger weer moed, want zo redeneerde men, Rusland is zo onmetelijk groot en er zijn zoveel Russen, dat Duitsland dat nooit onder de voet kan lopen. Dat is onmogelijk!

Inmiddels waren melk en aardappelen al gedistribueerd. In de steden werd het moeilijker met het voedsel. Toen dan ook in december de Verenigde Staten in oorlog kwamen met Duitsland en Italië, nadat Japan op 7 december zijn verraderlijke aanval had gedaan op Pearl Harbour, was de oorlog in een ander stadium gekomen

en hadden de Duitse legers de handen vol.

Zo ging men dan ook met gemengde en bange gevoelens het jaar 1942 in. Bovendien was de winter 1941-'42 een zeer koude winter. Ook de Moerlanders zagen de zaken maar somber in en Kees Kasuweel, de vaste gast van Hannes van Kolfshoten, had druk werk met houthakken en andere karweitjes om het leven zo dragelijk mogelijk te maken. Nu, Kees kon dat wel. Het was trouwens buitengewoon zoals de beide vrijgezellen het met elkaar konden vinden. Een nichtje van Hannes, een dochter van zijn zuster uit Rotterdam, kwam ééns per week om het huisje een goede beurt te geven en de was te doen voor de beide mannen. Marie Sniijders was een flink uit de kluiten gewassen nicht van Hannes. Hannes mocht Marie erg graag, omdat ze naar zijn moeder heette. „Ik ben niet naamgek,” placht Hannes te zeggen, „maar Marie lijkt sprekend op mijn moeder en dat doet je wat.”

„'t Is kasuweel”, zei Kees, „maar ik geloof dat, Hannes. Mijn moeder geleeek sprekend op mijn grootmoeder en mijn grootvader zei altijd: of ik je moeder zie of mijn vrouw, Kees, ze zijn allebei van dezelfde lap geknipt en daar hou ik van, jongen.”

Marie kwam met de stoomtram uit Rotterdam mee en moest dan nog een eind lopen naar Moerland, maar ze kwam graag en gezien de nijpende voedselschaarste bracht Kees haar 's avonds met allerlei zaken weer naar de tramhalte, die midden in de polder lag. Dat was wel eens moeilijk, vooral met de sneeuwval, maar Kees en Marie waren voor geen klein geruchtje vervaard. Flink vergezelde hen altijd op die wandeling en hij legde de afstand wel vier keer af, want elk boerenerf werd door Flink met een bezoek vereerd. Zo gebeurde het dat in het voorjaar van 1942, toen Kees weer was teruggekeerd van zijn bodedienst naar het tramstationnetje, Hannes voorstelde om Marie voorgoed naar Moerland te laten komen.

„Het wordt steeds erger met die bonnen in de stad”, redeneerde Hannes, „het zou een goed ding zijn als Marie hier voorgoed haar intrek zou nemen, zolang de oorlog nog duurt.”

’Kees knikte zeer nadrukkelijk met het hoofd. „Dat vind ik ook Hannes”, zei hij, „het wordt inderdaad steeds erger met de levensmiddelenvoorziening in de stad. Jammer dat het gehele gezin niet kan komen.”

„Nee, dat gaat niet,” zei Hannes nadenkend. „Maarten, mijn zwager, werkt op het stadhuis in Rotterdam, dus die kan niet in Moerland komen wonen en Maaike kan hem daar natuurlijk niet alleen la-

ten. Neef Johan heeft ook een betrekking in de stad. Maar Marie, nu daar zullen zwager Maarten en zus Maaïke geen bezwaar tegen hebben. Wij kunnen ze hier best herbergen. We hebben toch nog een kamertje en een bed over!”

„Altijd doen”, zei Kees, „ik hou er van jong volk om me heen te hebben. Bovendien is Marie de eerste de beste niet.”

„Nu,” zei Hannes, „ik moet overmorgen toch naar Rotterdam en dan zal ik daar eens een babbeltje over gaan maken. Ik zal zeggen dat het Kees knap verveelt elke keer Marie naar de tram te brengen en dat het daarom beter zou zijn als Marie maar naar Moerland zou komen.”

„Je hebt het hart niet”, zei Kees, „wat zouden die mensen wel niet van me moeten denken? Je houdt je grapjes maar voor je, hoor, Hannes!”

„Nou, dan niet,” zei Hannes lachend, „maar zou Marie wel willen?”

„Ik denk het wel”, zei Kees geheimzinnig, „ik denk het wel. Ze zal die kans wel met beide handen aangrijpen.”

„Hoe weet je dat zo precies, Kees”, informeerde Hannes.

„Nou,” zei Kees, „ik wil er de zegsman niet van wezen hoor! Dat niet. Maar ik heb er zo weleens op gelet en Marie heeft de leeftijd. Er zit hier iemand op Moerland die Marie graag mag en ik denk zo dat dit wederzijds is.”

„Wat zeg je me daar,” zei Hannes verwonderd. „Loopt er een jongeman op Marie te azen? Zeg me eens wie dat is, Kees.”

„Nu,” zei Kees, „ik in elk geval niet. Ik wou dat het waar was. Maar die jonge molenaar en Marie, die kunnen het, geloof ik, wel met elkaar vinden. Ik geef mijn ogen altijd goed de kost, Hannes en ik meen zeker te weten dat Jan Lamoen, het ook wel weet.”

„’t Is een beste jongen,” vond Hannes, „Marie zou het minder kunnen treffen.”

„Mondje dicht, hoor Hannes,” waarschuwde Kees, „ik vind het niet juist dat wij ons daarmee bemoeien.”

„Natuurlijk”, antwoordde Hannes, „natuurlijk Kees” en peinzend voegde hij eraan toe: „Alles gaat toch door, ook in oorlogstijd.”

„Dat is gelukkig,” zei Kees, „alles moet doorgaan. Winter, lente, zomer en herfst volgen elkaar toch ook altijd op. Daar kan een mens en ook geen oorlog iets aan veranderen. Dat vind ik gelukkig.”

„Als jonge mensen elkaar vinden is er hoop voor⁴de toekomst,” dacht Hannes hardop.

Kees stopte zijn pijp, schrapte een lucifer aan en zoog de rook

naar binnen. Hij blies een rookwolk naar de zoldering, waarna hij opmerkte: „Die toekomst ziet er echter niet rooskleurig uit, Hannes.”

„Nee,” zei Hannes, „zo voor het oog niet, maar de toekomst ligt gelukkig niet in onze hand. Als ze in onze hand lag kwam er niets van terecht. Maar ze ligt gelukkig in Gods hand.”

Kees antwoordde niet en keek peinzend naar de dikke balken van de zolder.

Er werd op de luiken geklopt. Kees Kasuweel legde zijn pijp in de grote ronde asbak en ging naar de deur.

„Daar komt de kandidaat,” zei hij tegen Hannes, „denk er om dat je er niet over begint hoor, Hannes!”

„Hoe weet je dat het Kees Lamoen is?” vroeg Hannes.

„Ik weet het daarom,” zei zijn vriend, „omdat Kees altijd tweemaal lang en een keer kort klopt. Zijn vader klopt altijd twee keer kort en eenmaal lang.”

Het was inderdaad Kees Lamoen die even later binnenkwam. Flink kwam regelrecht uit zijn mand om de bezoeker te begroeten.

Hannes wilde meer over dat kloppen weten.

„Is het waar, Kees”, vroeg hij, „dat jij altijd tweemaal lang en een keer kort klopt en je vader tweemaal kort en eenmaal lang?”

„Doe ik dat?” vroeg Kees Lamoen verbaasd.

„Kees zegt het,” antwoordde Hannes.

„’t Is een kwestie van opletten”, zei Kees gewichtig. „Ik weet zeker en het is ook waar dat, als Kees Lamoen klopt, Flink zijn hoofd op de rand van zijn mand legt en naar de luiken kijkt en als vader Lamoen klopt dat Flink dan uit zijn mand springt en bij de deur gaat staan. In beide gevallen blaft hij niet. Maar laat er eens een vreemde kloppen... Dan gromt hij en kijkt mij of Hannes aan.”

„Hoe bestaat het”, zei de jonge molenaar.

„Ik heb er ook nooit op gelet,” zei Hannes, „maar als Kees het zegt zal het wel waar zijn. Je bent toch een merkwaardige keerel, Kees!”

„Helemaal niet merkwaardig,” weerde Kees af, „je moet alleen maar goed op de reacties van de dieren letten. Mijn grootvader heeft mij dat geleerd. Dieren hebben geen verstand, zeggen de mensen, zei grootvader altijd, maar Kees, jongen, er zijn dieren met meer verstand dan sommige mensen. Zegt de Schrift niet: „Want een os kent zijn bezitter en een ezel de kribbe zijns heeren.”

„Ja,” zei Hannes, „maar Mijn volk kent Mij niet.”

„Juist,” zei Kees, „en om hierop maar niet verder in te gaan. Maar

denk eens aan het weer. Tegenwoordig voorspelt De Bilt dit of dat weer en het komt soms vrij aardig uit. Maar vraag het eens aan een oude schipper of een oude boer. Die oude schipper kijkt naar het water en hij ziet eens naar de lucht en die oude boer let op de gedragingen van de dieren en zij gaven je een veel beter weerbericht dan De Bilt. Dat komt dat zo'n man vertrouwd is met de natuur en weet ook een molenaar niet veel van de wind en het weer af?"

„Dat is zeker,” zei de jonge Lamoen, „mijn grootvader wist ook bijna precies wat voor weer er in aantocht was. Hij las nooit een weerbericht, maar hij kon het je toch precies zeggen.”

„Wat voert je nog zo laat hierheen?” onderbrak Hannes het gesprek. Het gezicht van de jonge Lamoen versomberde.

„Er is een bevel van het Rijkscommissariaat afgekomen, dat inhoudt dat alle werkloze Nederlanders zich bij de arbeidsbureaus moeten melden om ingeschreven te worden. En zoals je waarschijnlijk al weet heeft onze oorlogsvloot de zeeslag met de Japanners in de Javazee verloren. Daarbij moeten honderden mannen van onze marine zijn omgekomen. Bovendien heb ik uit goede bron vernomen dat de bezetter van plan is Joodse patiënten, die in Nederlandse ziekenhuizen worden verpleegd, daaruit naar onbekende bestemming af te voeren. De naaste toekomst ziet er voor die ongelukkige Joden erg somber uit!”

„Dat ziet er allemaal niet zo best uit”, antwoordde Kees Kasuweel.

„Wij spraken net voordat je binnenkwam over de toekomst”, zei Hannes, „we zeiden tegen elkaar, dat, wat er ook voor onheil over ons komen mag, de toekomst in Gods hand ligt”.

„Daar ben ik het van harte mee eens”, antwoordde de jonge molenaar.

„Maar ook wij zijn in Gods hand”, voegde Kees Kasuweel daaraan met klem toe. „En David bidt: „Laat mij niet vallen in de handen van mensen maar in Uw hand.” Van God is erbarming te verwachten, maar wie valt in de handen van de mensen valt in de handen van de duivel zelf.”

De jonge molenaar en Hannes keken met ontzag naar de zwerver. „Ja, mensen,” zei Kees, „denk nu maar niet dat ik het allemaal zo goed weet hoor. Helemaal niet. Er zal nog heel wat moeten gebeuren voor de driekleur weer op Moerlands toren staat, maar dat hij er weer op komt weet ik vast. Ik weet niet of ik het met mijn eigen ogen nog zal zien, dat niet. Maar in mijn hart leeft toch

een onverwoestbare hoop en zekerheid. De toekomst is niet aan Hitler en zijn trawanten. Hij is ook maar een sterfelijk mens wiens adem in zijn neusgaten is. Ondanks alle sombere vooruitzichten moeten wij uitzien in de wereld naar die dag."

Flink schoof zijn grote kop tussen de knieën van de zwerver.

„Zie je wel,” zei Kees, „Flink gelooft het ook. Hij is Kees zijn vriend, nietwaar Flink?”

Flink keek Kees met zijn trouwe bruine hondenogen vrolijk aan.

„Het is een wonder zo goed als Kees het met Flink kan vinden,” zei Hannes tegen de jonge molenaar.

„Flink en Kees zijn twee zielen met een gedachte,” zei Kees, „en die gedachte is trouw aan de baas, nietwaar Flink?”

Flink kwispelstaartte. „Onze baas is de Koningin en boven de Koningin staat nog een hogere Baas. Aan Hem zijn wij nu direkt niet zo trouw. Hij is wel trouw aan ons gelukkig.”

„Dat mag ik horen,” zei de jonge molenaar warm. „Trouw aan de Koningin. God, Nederland en Oranje horen bij elkaar! Dat gaan we meer en meer voelen in deze donkere tijd.”

Hannes knikte ernstig. „Zo is het mensen”, zei hij.

Daarna richtte hij zich tot jonge Kees Lamoen.

„We krijgen er binnenkort misschien een nieuwe huisgenoot bij, Kees.”

„Geen huisgenoot, maar een huisgenote, Hannes,” verbeterde Kees.

„Een huisgenote?” vroeg jonge Kees Lamoen verbaasd.

„Je hebt toch geen trouwplannen, Hannes en jij toch ook niet, Kees?”

„Ik trouwplannen?” vroeg de zwerver verbaasd. „Ik heb nog nooit plannen in die richting gehad en om te trouwen, veronderstel dat een vrouwmens zinnigheid in mij zou hebben, moet je met zijn tweeën zijn.”

„Nu, zo is het met mij ook gesteld”, lachte Hannes. „Nee, molenaar, ik had er over gedacht, en met Kees er ook over gesproken om Marie Snijders maar naar Moerland te laten komen. Ik hoop overmorgen toch naar Rotterdam te gaan, bij leven en welwezen, en dan ga ik bij mijn zuster en zwager eens praten. Het wordt steeds moeilijker met het eten en ik zal heus wel zorgen dat zij daar in de stad toch ook aan hun trekken komen.”

„Dat zou nog zo dwaas niet zijn”, vond ook jonge Kees Lamoen.

Kees Kasuweel, nog steeds de kop van Flink strelend, zag de jonge molenaar opmerkzaam aan.

„Ik mag nicht Marie wel”, zei hij nadenkend, „’t is een resolute meid. Flink in het werk en lang niet kinderachtig. Geen papjuffrouw, om

zo te zeggen."

„Helemaal niet, het is een fijn en beschaafd meisje. Je hebt een leuke nicht hoor, Hannes", verzekerde de jonge molenaar met vuur.

„Zo, zo", merkte Hannes langs zijn neus weg op. „Dat is een goede getuigenis over Marie. Mag ik dat aan haar doorgeven?"

„Nee, liever niet, niet doen hoor, Hannes!" zei Kees Lamoen en een rode blos trok over zijn knappe jonge gezicht.

„Nou ja", zei Kees Kasuweel, „'t is toch kasuweel de moeite waard, dat niet alleen twee mannen op jaren, maar ook de jonge molenaar zo over Marie denkt."

Er werd geklopt. Twee keer kort en een keer lang. Flink wrong zijn kop tussen de knieën van Kees Kasuweel uit en ging bij de deur staan.

„'t Is je vader," zei de zwerver tegen Kees Lamoen.

Het was Jan Lamoen en hij vroeg of Kees naar huis wilde komen. Er was iemand op de molen gekomen die hem wilde spreken. De Lamoens groetten de beide vrienden en gingen naar de molen. Hannes had het gedrag van Flink gadeslagen en knikte nadrukkelijk.

„Ik zie Kees, dat je wat Flink betreft volkomen gelijk hebt," zei hij, „en ook dat kloppen. Ik kan nog wel wat van je leren, Kees."

„Kom nou," zei Kees, „ik heb veel meer van jou geleerd, Hannes en daar ben ik je dankbaar voor. Dit is toch niet belangrijk?"

„Het kon in de toekomst wel eens belangrijker zijn dan je nu denkt", zei Hannes met nadruk.

De toekomst zou leren dat Hannes van Kolfschoten gelijk had.

Het was er inderdaad van gekomen. Hannes was naar Rotterdam gegaan en had gepraat als Brugman om zijn zuster en zijn zwager ervan te overtuigen dat Marie beter op Moerland kon zijn dan in Rotterdam. Tenslotte hadden haar ouders de beslissing aan Marie overgelaten. Marie Sniijders had niet lang gearzeld. Moeder kon het huishouden met de twee mannen best aan en de werkzaamheden op het atelier, waar Marie werkte, liepen wegens gebrek aan materiaal toch op een eind. Binnenkort zou worden overgeschakeld op werkzaamheden ten behoeve van de Duitse Weermacht en daar voelde Marie niet veel voor. Zo was Hannes teruggekomen op Moerland met de mededeling dat Marie over een dag of veertien haar intrek op Moerland zou nemen. Haar vader, die werkte op het stadhuis zou voor haar verhuisbiljet zorgen. Dat was beter, ook al met het oog op de distributiebescheiden.

Voor de mannen braken een veertien drukke dagen aan. Er moest

het een en ander veranderd worden in het huisje aan de Molenweg, nu een vrouw haar intrek daar zou nemen. Het was een kolfje naar de hand van Kees Kasuweel, die erg handig was in het timmeren en veranderen. Hij knapte het kamertje op dat voor Marie bestemd was. „Je gaat je gang maar,” had Hannes gezegd, „ik heb daar zo geen kijk op.” Nu, dat had Kees wel en Hannes stond verbaasd toen hij het resultaat zag.

„Hoe krijg je dat in vredesnaam zo piekfijn voor elkaar, Kees?” had hij gevraagd,

„Ja”, zei Kees, „ik ben al zoveel jaren op mezelf aangewezen en ik heb daar nu eenmaal een bepaalde handigheid in.” Hij was zelfs nog even in Dronghelen geweest en die reis had hem twee dagen gekost.

„Even naar mijn huis wezen kijken,” zei Kees, „en gelijk een paar dingen meegebracht die ik hier best kan gebruiken.”

Die dingen waren allemaal bestemd voor het kamertje van Marie. Kees had er de vracht aan gehad, maar hij was niet voor een klein geruchtje vervaard. Bovendien had hij de Martelarenspiegel van zijn grootvader meegebracht. Dat was ook al een hele vracht geweest, maar hij wist dat hij Hannes daar een plezier mee deed.

Enkele dagen voordat Marie zou komen was Kees klaar. Hannes was zo in zijn nopjes dat hij jonge Kees Lamoen uitnodigde naar de kamer te komen kijken.

Kees Lamoen was sprakeloos van verbazing geweest toen hij het prachtige kamertje zag. „Hoe kom je aan die prachtige petroleumlamp, Kees?” vroeg hij verbaasd, de lamp bekijkend.

„Ik zie maar graag vooruit, als dat mogelijk is,” antwoordde Kees. „Het zal zo lang niet meer duren of ook de elektriciteit wordt minder en dan zit je in het donker. Maar dit is een petroleumlamp, jonge borst, die met elektra kan wedijveren. Ik heb er trouwens nog een meegebracht, niet zo mooi als deze, en die is voor ons. Als je trouwens zelf nog zo'n lamp hebt, zoek die dan maar op en maak het geval in orde. In de toekomst kon je hem wel eens nodig hebben. En zorg ook dat je petroleum hebt. Een voldoende voorraad om de lampen brandende te houden. Zonder licht begin je niet veel.”

„Wij hebben er nog twee ergens op zolder,” zei jonge Kees Lamoen.

„Ik zal je raad opvolgen, Kees en ze morgen opzoeken.”

„Wees wijs en doe het,” zei Kees Kasuweel.

„Maar het is mooi hoor”, prees jonge Kees Lamoen, „ik sta versteld,

zo keurig als je hem dat gelapt hebt, Kees.”

Kees Kasuweel straalde. Enkele dagen later straalde Marie Sniijders eveneens toen ze haar kamertje in ogenschouw nam.

„Oom Hannes, hoe hebt u dat zo keurig voor elkaar gekregen?” vroeg ze.

Hannes van Kolfshoten wees op Kees Kasuweel. „Daar staat de architect, Marie. Ik heb daar geen verstand van en ook de handigheid niet voor.”

Marie drukte de handen van Kees onstuimig. ,

„Stil maar mijn duifje”, zei Kees, „het was voor mij helemaal geen moeite, alleen maar een genoegen. En ik behoef nu ook geen eten meer te koken, dat ga jij nu doen. Dus ik heb er wel degelijk belang bij. Maar de aardappels blijf ik voor je schillen hoor! Natuurlijk! Er is geen mens die ze zo goed schilt als ik.” Kees lachte vrolijk.

„Kees van den Berg, mag ik je voortaan oom Kees noemen?” vroeg de blozende Marie Sniijders.

„Met alle soorten van genoegen,” zei Kees, „ik heb nog nooit een oomzeggetje gehad! Mensen, mensen, wat heb ik het hier toch goed. Een beste vriend, die meer een broer voor me is dan een vriend en nu dit duifje, een lieve nicht!”

Kees snoot ontroerd zijn neus, waarna hij tegen Hannes zei: „Kom, Hannes, jongen, laten wij Marie nu alleen laten in haar kamer.”

Ondanks de moeilijke tijd braken er goede dagen aan voor het drietal in het huisje aan de Molenweg. Marie zorgde voor de huishouding en Kees en Hannes pakten alles aan wat werk betrof. Kees was als klusjesman een gewaardeerde medewerker en dikwijls werd zijn hulp gevraagd bij verandering en vernieuwing van keuken en woonkamers. Hannes werkte veel bij de boeren in de omgeving en mede daardoor hadden ze nog nergens gebrek aan.

Ergens op de zolder van het huisje aan de Molenweg lag het dubbelloops jachtgeweer van Hannes. Eigenlijk had dit ingeleverd moeten worden op het gemeentehuis. De Duitse weermacht had bevolen dat alle wapens moesten worden ingeleverd. Hannes was het totaal vergeten. Jaren en jaren had hij er niet meer naar omgekeken en het was hem volkomen ontgaan dat hij een geweer had. Kees Kasuweel had het op een goede dag gevonden. Die avond begon hij er over toen hij met Hannes een pijp zat te roken op de bank voor hun huisje. Hannes had vreemd opgekeken toen hij hoorde dat Kees het geweer op de zolder had gevonden.

„Dat geweer mag ik niet in mijn bezit hebben, Kees”, had hij gezegd.

„Het is toch je eigendom?” vroeg Kees; „ik heb er ook nog een doos patronen bij gevonden. Ze lijken me nog goed.”

„Ik moet het eigenlijk toch maar gaan inleveren,” vond Hannes.

„Bij de Duitsers?” vroeg Kees, ben je niet wijs Hannes! Misschien kom je er mee in de grootste moeite.”

„Ik maak dat geweer goed in orde, en ik beloof je met de hand op mijn hart dat ik het nooit zal gebruiken, tenzij in uiterste noodzaak.”

„Kun jij dan schieten?” vroeg Hannes, nu nieuwsgierig.

„Als de beste,” antwoordde Kees, „ik heb onder dienst gestaan en stond bekend als de beste scherpschutter van mijn compagnie. Man, ik heb wat prijzen in de wacht gesleept!”

„Hoe is 't mogelijk?” zei Hannes.

„Nu,” zei Kees, „ik had in Drongelen ook een goed geweer en ik heb het eigenlijk nog. Maar het is wel erg achteruitgegaan. Dit hier, is beter. Ik zal het keurig opknappen en het is toch zaak dat wij, als de nood aan de man komt, een wapen hebben.”

Hannes had er nog niet veel oren naar, maar Kees wist hem te overtuigen dat het helemaal geen kwaad kon; bovendien beloofde hij goed op het wapen te zullen passen, zo dat het nooit in handen van de Duitsers zou vallen.

„Vooruit dan maar,” zei hij, „maar denk er om, Kees: voorzichtigheid is de moeder van de porseleinkast, hoor!”

„Daar kun je op rekenen,” zei Kees, „doch ik zal de propenschietter maar niet in de porseleinkast van Marie leggen, want dan zou er wat zwaaien.”

„Dat denk ik ook,” zei Hannes, „praat er maar niet met haar en met niemand over. Laat het maar tussen ons blijven.”

„Natuurlijk,” zei Kees, „'t is kasuweel, maar mijn grootvader zou zeggen: „Kees, jongen, het is beter gezwegen dan van het spreken hinder gekregen.”

Flink richtte zich op en zwaaide met zijn staart, waarop Kees zei: „Flink wil zijn avondwandeling gaan maken.”

„Ja,” zei Hannes, „gaan jullie maar, ik blijf nog lekker even buiten zitten. Ik heb nogal hard gewerkt vandaag.”

Kees en Flink vertrokken voor een wandeling door het dorp en natuurlijk naar de molen. Zo tegen negen uur 's avonds kon men Kees en Flink altijd hun vaste wandeling zien maken. Door het dorp naar de molen. Bij de molen gingen Kees en Flink altijd even zitten. Geleund tegen een molenwiek keken ze dan beiden zwijgend uit over de Binnenmaas. Soms kwam een van de Lamoens even een

praatje maken. Een enkele keer zelfs moeder Lijntje. Ze mochten de zwerver allemaal even graag. Kees werd zo langzamerhand een bekende en geziene figuur in Moerland. Hij had voor iedereen een vriendelijk woord en op zijn hulp werd nooit tevergeefs een beroep gedaan. Zelfs de burgemeester en de dominee maakten vaak een praatje met Kees Kasuweel. Ja, Kees deed het wel in Moerland en hij was, evenals alle Moerlanders een bewonderaar van de Binnenmaas.

De twee mannen en hun huisgenoten waren ter ruste gegaan. Het was een mooie zomernacht, de maan stond hoog en helder boven Moerland. Alles ademde rust en vrede, in tegenstelling tot het wereldgebeuren. Langzaam maar zeker zwol vanuit het zuiden een zwaar brommend geluid aan. Enkele zoeklichten in de omgeving flitsten aan. Luchtdoelgeschut werd in stelling gebracht door de Duitse soldaten. Bijna elke nacht kwamen zwermen geallieerde bommenwerpers over, op weg naar Duitsland met als doel het Roergebied. Deze nacht waren het er echter veel meer dan anders. Kees Kasuweel werd wakker van het zware gezoem in de lucht. Hij luisterde oplettend naar het zware geronk der vliegtuigen. Kees trok zijn sokken en broek aan. Hij ging naar buiten om te zien of hij de vliegtuigen kon ontdekken. Ze vlogen erg hoog deze nacht. De zoeklichten scheerden langs de hemel. Kees vond het een griezelige gedachte, die mannen hoog in de lucht met zwaar geladen bommenwerpers. Ze gingen doelen bestoken in Duitsland. Duitse Stuka's zouden opstijgen om gevechten te leveren met de veel minder vlugge en moeilijk wendbare bommenwerpers. Het luchtafweergeschut zou de toestellen bestoken.

Niet alle toestellen zouden op hun basis terugkeren en er zouden ook weer slachtoffers vallen onder het puin van instortende huizen. Het zou weer een nacht worden vol leed voor veel mensen, die toch eigenlijk de oorlog niet gewild hadden. Ondanks het feit dat het helemaal niet fris was, huiverde Kees van ontzetting toen hij daarover nadacht.

Natuurlijk, Kees hoopte vurig dat de Duitsers verslagen zouden worden, maar hij beseftte dat al die mensen een ziel hadden te verliezen. Waarom maakt de Heere toch geen einde aan deze verschrikkelijke oorlog? Kees had het daar moeilijk mee. Hannes ook, dat wist Kees. Ze hadden er dikwijls samen over gesproken.

Aan het metalen scherm, dat over de hemel werd getrokken, kwam vannacht geen einde. Er streek iets langs zijn benen. Het was

Flink. „Zo, jongen, kon je ook niet slapen?” bromde Hannes vlak naast hem. Hannes van Kolfshoten was zo onhoorbaar Kees genaderd dat hij hem niet had opgemerkt. „Is Marie ook wakker?” vroeg Kees. „Marie slaapt, dat is de jeugd,” zei Hannes.

„Ik stond zo te denken, Hannes, dat het toch verschrikkelijk is, die vliegers boven je, die met hun toestellen naar Duitsland gaan om daar dood en verderf te zaaien,” zei Kees.

„Zeg dat wel,” zei Hannes ernstig. „We kunnen niet anders doen, dan bidden Kees. Voor de vliegers en voor de mensen op de grond, van welke landaard ze ook zijn.”

„Ja,” zei Kees, „dat is het enige. Maar het is toch een machtig wapen, al lijkt het niet zo. Maar om nu een hart te hebben dat onder deze omstandigheden bidden kan! Dat is de moeilijkheid.”

„Er zijn momenten in een mens zijn leven dat hij bidden moet,” zei Hannes met nadruk.

„Het wordt nu toch heel wat minder,” zei Kees. „Ik ga weer naar bed. Kom Flink, jongen weer in je mand!”

De beide mannen gingen opnieuw naar bed boordevol gedachten. Kees zag in de geest neerstortende muren en kapotgeschoten vliegtuigen, maar Hannes boog zich voor zijn bed en riep de Heere aan; in zijn hart daalde toch de vrede en hij viel gerust in slaap. Flink gromde in zijn slaap; op haar kamertje sliep Marie vredig door alle gedruis heen.

Het was de nacht van de 30ste mei 1942. De nacht waarop het grote bombardement op Keulen plaatsvond, waarbij enorme vernielingen werden aangericht en veel inwoners van die stad het leven lieten.

HET NICHTJE VAN DE LAMOENS

Kees Kasuweel had het geweer van Hannes opnieuw schoongemaakt en in de olie gezet. Een hele tijd had hij eraan gesleuteld. Het was toen weer een pracht van een „spuit” geworden en Kees' handen jeukten om het te gaan proberen. Maar dat was te gevaarlijk. Het kon ook niet op de zolder blijven liggen. Nu ze een vrouw in huis hadden leek het Kees niet juist het geweer op de zolder te bewaren. Bovendien zou bij een eventuele huiszoeking het geweer gevonden kunnen worden, met alle ellendige gevolgen van dien. Kees dacht een tijd gespannen na en toen verhelderde zijn gezicht. Hannes had aan zijn huisje een regenput. Die werd niet meer gebruikt, maar nu ook het water van de waterleiding schaars was, werd voor het gewone werk wel weer geput uit de regenbak. Kees maakte een houten omhulsel om het geweer en bevestigde dat tegen de muur onder het deksel van de regenput. Alleen iemand die het wist kon de schuilplaats van het jachtgeweer ontdekken. Kees had het Hannes niet eens gezegd dat hij het geweer op zo'n ongewone plaats had opgeborgen. „Wat niet weet, wat niet deert,” dacht Kees, „je kunt nooit weten hoe we dat geweer nog eens broodnodig hebben.”

Het werd al moeilijker in het vaderland onder het Duitse juk. Met de oorlog ging het niet zo voorspoedig voor de Duitsers en naarmate ze meer tegenslagen kregen, des te strenger ze gingen optreden in de bezette gebieden. Wat gevreesd werd, gebeurde. Eerst moesten de Joden de gele Davidsster gaan dragen; enige tijd daarna werden ze uit alle openbare gelegenheden geweerd. Nu werden ze opgeroepen en gezocht voor werk in het buitenland, Duitsland wel te verstaan, maar in werkelijkheid gingen ze 'in Jodenkampen om langzaam maar zeker afgevoerd te worden naar de gasovens. Nederland moest gezuiverd worden van alle Joden.

Hele lichten jonge, niet-Joodse mannen moesten „gekeurd” worden voor werk in de Duitse oorlogsindustrie, of ter vervanging van de Duitsers, die in militaire dienst waren opgeroepen, werken in Duitsland. Deze „Arbeitseinsatz” ging ook Moerland niet voorbij. De burgemeester van Moerland zat er mee. De Duitsers werden alsmaar drierster in hun optreden.

Het „verzet” werd steeds actiever; veel Hollanders hielpen er aan mee onderduikers weg te helpen met valse persoonsbewijzen. Daar deze mensen natuurlijk geen bonnen meer kregen, werden overal in het land distributiekantoren gekraakt om zo aan bonnen te komen. Ook verscheidene Joden, die niet het land uit konden komen en niet bereid waren op de schoonschijnende beloften van de Duitsers in te gaan, moesten onderduiken en dat ging het best op het platteland. De speurhonden van de SD zochten dag en nacht om ondergedoken Joden op te sporen en hielden uitgebreide razzia's in de steden en ook wel in dorpen op het platteland.

Er waren ook onderduikers in het dorp Moerland. Ze waren ondergebracht bij de boeren en bij de burgers. Zogenaamd waren het bekenden of familie van de mensen, bij wie ze onderdak hadden gevonden. In werkelijkheid waren ze daar door de illegaliteit ondergebracht.

Zo verscheen er in het najaar van 1942 plotseling een meisje op de molen „De Goede Hoop”. Het was een kind van een jaar of zestien, ravenzwart van haar en met een donkere huidskleur. Het was een heel mooi meisje, ze had iets droevigs in haar ogen en ze sprak heel weinig. Meestal hield ze zich wat achteraf. Ze kwam nooit in het dorp maar hielp moeder Lijntje met werk en zat verder wat te lezen bij het molenhuis. Natuurlijk werd ze opgemerkt door Hannes van Kolfshoten en door Kees. Marie wist reeds van haar aanwezigheid. Dat had Kees Lamoen haar verteld. „Ze is een nicht, een verre nicht dan, van ons,” had Kees gezegd. Maar Marie dacht daar het hare van. Thuis sprak ze er over met Hannes en Kees.

„Ik vind het erg dat Kees geheimen voor me heeft”, zei Marie.

„Och, geheimen, geheimen”, sprak Hannes, „je moet altijd maar denken, Marie, dat het niet erg verstandig is om het achterste van je tong te laten zien in deze tijd.”

„Ja,” zei Kees, „dat is zeker. Je moet er maar van uitgaan dat een geheim het beste bij jezelf bewaard wordt.”

„Ja, dat is wel zo”, gaf Marie toe, „maar het is toch niet prettig dat je niet vertrouwd wordt door een beste vriend. En dat is Kees Lamoen toch!”

Ze zei het op een heftige toon en de beide mannen keken haar onderzoekend aan. Ze merkte dat en kreeg een kleur als vuur.

„Zo, zo,” zei Hannes, „is het al zo ver! Ik had dat wel gedacht. Kees heeft me al ingelicht.”

„Verklikker,” zei Marie, terwijl ze verontwaardigd naar Kees keek. „Nee,” zei Kees, „en nog eens nee! Ik had het al lang gemerkt. En toen ik het bijna zeker wist heb ik er met Hannes over gesproken en Marie, het moet me van het hart, het is een heel verstandige keus. Nietwaar, Hannes?”

„Natuurlijk,” zei Hannes, een beetje lachend, „Kees is uit een goed nest en ik ben ervan overtuigd dat je ouders er ook geen bezwaar tegen zullen hebben. Trouwens, net zo min als de Lamoens.”

Marie trok direct weer bij. Haar blos verdween en ze zei een beetje pruilend: „En daarom vind ik het niet leuk dat Kees me met dat zogenaamde nichtje niet de waarheid vertelt”.

„Dat had hij je gerust kunnen vertellen”, zei Kees Kasuweel. „Maar Kees Lamoen heeft nogal wat aan zijn hoofd. En het is een gulden stelregel, en die zul je voor lief moeten nemen, Marie, dat er zo weinig mogelijk over dat nichtje gesproken moet worden.”

„Ja,” zei Hannes, „de muren hebben oren. Ik zou bijna zeggen dat alle Moerlanders, op een enkele na, te vertrouwen zijn, maar de Schrift zegt dat wij op prinsen zelfs geen betrouwen kunnen stellen. Een mens is maar een mens. En dat zegt genoeg.”

„’t Is een Jodinnetje, ik weet het zeker”, sprak Marie, „en als je met haar praat doet ze zo schuw. Ze zegt bijna niets en moeder Lijntje houdt veel van het meisje, maar ze doet zo onrustig als je over dat nichtje begint.”

„Je moet er ook nooit bij Kees op aandringen dat hij aan jou vertelt wat voor meisje het is en waar ze vandaan komt,” zei Hannes ernstig. „Waarschijnlijk zijn haar ouders of dood, of in levensgevaar. Misschien ook de rest van haar familie wel. Het is een beklagenswaardig schepseltje en we zullen hopen en bidden dat God de Heere haar in deze barre tijd mag bewaren en sparen. Bid jij ook voor haar, Marie?”

De blos kwam weer terug op de frisse wangen van Marie en Hannes keek haar liefdevol aan.

„Oom Hannes, oom Kees”, begon ze.

„Stil maar mijn duifje,” zei Kees, „Hannes spreekt weer de waarheid. We moeten allemaal bewaard worden en het is een groot goed dat we het gebed hebben. Dat kunnen de Duitsers nooit van ons afnemen. We moeten elkaar altijd opdragen in het gebed. Mijn groot-

vader zou zeggen: „Kees, jongen, het gebed is als een ademtocht tot de Heere. We moeten ademhalen om te kunnen leven en we moeten ook bidden om te kunnen leven. Ja, mijn grootvader was een achtenswaardig man.”

„Dat is prachtig gezegd door je grootvader, Kees”, zei Hannes. „Want onze God ontfermt zich op het gebed.”

Er werd een gesis gehoord dat uit de keuken afkomstig bleek te zijn. „O, mijn aardappelen koken over”, riep Marie, waarop ze zich naar de keuken haastte.

„Ja, dat jonge goed is gauw overstuur”, zei Kees tot Hannes. „Je kunt toch ook wel begrijpen, Hannes, dat Kees Lamoen zelfs het meisje, waar hij zielsveel van houdt, niet alles aan de neus kan hangen?”

„Natuurlijk, begrijp ik dat, Kees”, antwoordde Hannes, „maar ik kan toch ook wel begrijpen dat Marie dat niet prettig vindt”.

„Vrouwen”, zei Kees, „man, praat me er niet van! Ze zijn altijd veel te nieuwsgierig en te bemoeiziek. Zelfs mijn duifje maakt geen uitzondering op die regel. Let er maar op! Ze probeert het toch uit Kees Lamoen te krijgen. Het lukt haar ook, let maar op mijn woorden. Er moet niet over gepraat worden. Safety first, zegt de Engelsman.”

„Je praat al een aardig eindje buiten de deur”, zei Hannes lachend. „Duits leren we nu zo zoetjesaan wel”, zei Hannes ernstig. „Tot onze spijt wel”, zuchtte Kees Kasuweel. „Daarom Hannes, moeten we ons een beetje op het Engels gaan toeleggen.”

Kees Kasuweel had gelijk gekregen. Kees Lamoen had op een mooie herfstavond achter de molen zijn meisje alles maar verteld. Marie was nu op de hoogte. Maar dat feit gaf haar toch geen rust. Ze begreep heel goed dat de Lamoens hoog spel speelden, en dat, als er verraad in het spel zou zijn, zelfs de levens van deze mensen gevaar liepen. Ze rilde van afschuw als ze daar aan dacht. Haar huisgenoten vroegen niet meer naar het nichtje en Marie zweeg in alle talen als soms zijdelings een toespeling op het zwarte meisje werd gemaakt.

Ook Jan Lamoen had het er moeilijk mee. Nee, hij had niet durven weigeren toen Kees het hem had gevraagd. Het meisje had een vals persoonsbewijs, daar was voor gezorgd en ze had natuurlijk ook een andere naam. Jan Lamoen wist haar ware naam wel. Ze heette Esther Sluys en kwam uit Amsterdam. Haar vader en moeder waren op transport gesteld naar een kamp en zij was ternauwernood ontkomen aan de grijpgrage vingers van de Duitse joden-

vervolgers. Maar hier heette ze Hendrina de Geus, een goed Hollandse naam. Die stond ook op haar persoonsbewijs. Ze was 17 jaar en van beroep kantoorbediende. Midden in de nacht was ze op de molen gearriveerd. Kees had haar meegebracht. Hij had ze weer uit Dordrecht opgehaald. Ze ging door voor een nichtje, maar dat kon geen navraag lijden.

Moeder Lijntje was er eerst verschrikkelijk op tegen geweest. Het was veel te gevaarlijk! Wat zou er niet kunnen gebeuren? Maar toen de vraag was gesteld: „Mag men een vluchteling zo maar in de handen laten lopen van de Duitse SD, met alle gevolgen van dien?“, toen had moeder Lijntje met kracht gezegd: „Dat nooit!”

Zo was Esther toch op de molen gekomen en toen midden in de nacht moeder Lijntje het zwarte meisje daar zo ontredderd zag staan, was haar hart gesmolten van verdriet over dit ongelukkige mensenkind. Ze had het meisje op het logeerkamertje gebracht, haar in bed gestopt en haar troostend toegesproken en toen het kind in snikken uitbarstte had moeder Lijntje het zwarte meisje aan haar borst getrokken en het gesust alsof het een baby was. Toen had ze een kus op het zwarte springerige haar gedrukt en gezegd: „Slaap nu maar zusje, de Heere zal je bewaren voor alle kwaad. Met Gods hulp zullen we je uit de vingers van die onmenschen redden!”

Ze was weer naar beneden gegaan, waar ze tegen de slaperige Jan Lamoen had gezegd: „Jan, maak morgen de roeiboot in orde en als er onraad dreigt dan gaat Riek de Binnenmaas op. De Duitsers zijn bang voor water”.

Jan Lamoen pijnigde zijn hersens af of hij hier wel goed aan deed.

Zijn kalme leventje was zo plotseling in een wilde maalstroom terechtgekomen. Maar hij dacht aan het Schriftwoord: „Vergeet de herbergzaamheid niet want hierdoor hebben sommige onwetenden engelen geherbergd”.

De tijd gleed voort. Er gebeurde in Moerland niet veel schokkends. Veel goederen werden zeer schaars. Rijwielbanden waren allang op de bon en auto's werden al uitgerust met houtgas generatoren. Het werd al nijpender. De Duitse troepen waren reeds tot Stalingrad doorgedrongen. De geallieerde troepen zaten ondertussen ook niet stil: zij hadden voet aan wal gezet in Noord-Afrika.

De Duitsers hadden inmiddels ook het nog onbezette deel van Frankrijk bezet. Hannes en Kees wisten dat allemaal van jonge Kees Lamoen, die bij zijn visites aan het huisje aan de Molenweg de vrienden met de stand van zaken op de hoogte bracht.

Esther begon zich op den duur thuis te voelen op de molen; ze

knapte zichtbaar op. Moeder Lijntje hechtte zich meer en meer aan het mooie zwarte meisje. Moeder Lijntje had maar een kind, een jongen. Een beste jongen, daar niet van, maar ze had zo graag nog meer kinderen gehad. En dan liefst een meisje. Het had niet zo mogen zijn. Moeder Lijntje had er in berust en Jan Lamoen kon met zichtbaar genoegen Riekje, zoals ze werd genoemd, nakijken. Ook hij, al wilde hij het niet toegeven, hield van het meisje als was het zijn eigen dochter. Maar telkens besloop hem de angst dat het op een gegeven ogenblik toch wel eens verkeerd kon gaan met het kind.

Moeder Lijntje sprak daar niet meer over. Jan Lamoen had de roei-boot in orde gebracht en ze wiegelde op het nog open water van het haventje bij het molenhuis. Hij had Riekje roeien geleerd en haar ook de naaste omgeving doen kennen. Achter het „Hof”, een buitenplaats in Moerland was een steigertje. „Als de nood aan de man komt, Riekje”, zei hij, „dan brengen we je hier naar toe”. „En als u nu eens niet thuis bent molenaar”, voerde Riekje aan, „hoe dan?”

„Dan brengt Kees je hierheen of je gaat er alleen heen”, zei de molenaar.

De vluchtroute over de Binnenmaas was dus uitgezet, maar Jan Lamoen hoopte vurig dat het nooit nodig zou zijn.

Er lag nog een boot in het haventje. Die was van Hannes van Kolfshoten. De afgelopen zomer had Kees Kasuweel die op het droge gehaald, waarna hij dagen bezig was geweest met de teerkwast en de verfkwast en hij had ook enkele onderdelen vernieuwd. Toen was Kees met Flink gaan roeien. Dagen en weken had hij geoefend en ten slotte was hij een goed roeier geworden. Hij had wel de blaren in zijn handen geknepen en dikwijls had Jan Lamoen gelachen als hij Kees zo bezig zag met Flink in de boot. Kees zat nogal eens met de handen in het water om de blaren te laten afkoelen.

„Ja, molenaar”, zei Kees dan, „’t is kasuweel waar, ’t valt niet mee, maar roeien zal ik leren! Je kunt nooit weten hoe ik het nog eens nodig heb. Zwemmen kan ik niet en ik wil het ook niet leren. Zwemmen is voor de vissen en de eenden, maar ik heb een paar benen en als ik me verplaatsen moet doe ik het liever met lijn twee”.

„Je hebt die boot anders prachtig opgeknapt”, zei Lamoen, „Kees, ik bewonder jouw handigheid”.

„Alle gewezen uitdragers zijn handig”, zei Kees, „als die niet handig zijn dan deugen ze niet voor het vak. Je moet van alles kun-

nen repareren om het weer aan de man te brengen. Mijn grootvader zou zeggen: „Kees, jongen, een uitdrager, die zijn handen en zijn hersens niet gebruikt, die heeft geen brood”.

„Dat zal wel”, zei Lamoen, „in elk geval ben jij wel een goede uitdrager geweest, Kees”.

Kees Kasuweel straalde van genoegen.

„Kom, Flink, mijn zoon”, zei hij, „we doen nog een rondje. Ga nu achterin zitten, dan roeit het wat gemakkelijker. Als het mogelijk was zou ik jou ook roeien leren.”

Jan Lamoen lachte smakelijk om de vrolijke Kees om daarna weer verder met zijn werk te gaan.

Na de zomer en de herfst, waarin zich vele gebeurtenissen rondom de molen van Moerland hadden afgespeeld, volgde de winter. Het werd een strenge winter; toen het wateroppervlak van de Binnenmaas voor het grootste gedeelte was dichtgevroren haalden vele Moerlanders hun schaatsen weer tevoorschijn, want het zag ernaar uit dat binnen een paar dagen het ijs sterk genoeg zou zijn om erop te kunnen schaatsen.

De beide vrienden waren, nu er buiten niet zoveel te doen was en de avonden lang waren, vaak samen thuis te vinden. Marie was met haar werkzaamheden in het kleine huisje al vroeg in de middag klaar. Daarna ging ze voor het raam zitten, waar ze zich bezighield met het stoppen van de kousen van haarzelf en de mannen of om het een of ander kledingstuk te herstellen of te vermaken. Nu de textiel op de bon was moest men zuinig zijn op de kleren die je nog had.

Kees was veel afwezig deze winter. Marie vroeg echter nooit waar haar Kees heen geweest was als hij weer thuiskwam. Hij behoefde het haar niet te zeggen ook, daar ze toch wel wist, of vermoedde, waar hij heenging. Er waren echter dingen waar je maar beter niet met elkaar over kon praten.

Hannes van Kolfschoten las veel deze winter.

Hij had een grote verzameling boeken. Meest „oude schrijvers”. Veel waren er bij met „de oude letter”, „oude druk” noemde Hannes dat. Kees had het ook een keer geprobeerd zo'n boek te lezen. Na een kwartier had hij het zuchtend terzijde gelegd en gezegd: „Dat gepriegel kan ik niet lezen hoor Hannes! Hoe kom jij daar nu uit?”

„Dat moet je leren, Kees”, had Hannes gezegd, „dat gaat zo maar niet één, twee, drie”. Maar Kees hield het liever op nieuwe druk. Hannes las ook veel in de Martelarenspiegel van de grootvader

van Kees. Deze winter las hij twee boeken in het bijzonder. Hij vond ze beide van toepassing op deze tijd. Het waren „Gerichtshandelingen van de Allerhoogste God met zijn volk van Nederland” van Jacobus Fruytier en de „Wonderen des Allerhoogsten” van Abraham van der Velde. Boeken waarin verhaald werd over de droevige toestand in ons vaderland en de wonderlijke uitreddingen die de Heere had gegeven in verschillende benauwde situaties. Daar was ook Kees bij geïnteresseerd en als Hannes dan zo'n geschiedenis navertelde had hij in Kees een aandachtig hoorder.

Ondertussen was het al weer 1943; in februari van dat jaar kwam jonge Kees Lamoen de vrienden vertellen dat de Duitsers de slag om Stalingrad hadden verloren.

„Dat wordt een keerpunt in de oorlog”, had Kees Kasuweel gezegd. „De Duitsers worden nu teruggeslagen. Het is het begin van het einde”.

Hannes had dit wel een beetje voorbarig gevonden en de jonge molenaar eveneens.

„Alle tijden hebben hun weertijden”, had Kees Kasuweel gezegd.

„Er zal nog wel heel wat moeten gebeuren, dat weet ik, maar heus, mensen, de grote glorie van de Duitsers is voorbij. Het gaat nijpen en niet alleen hier, maar ook in Duitsland. Niet dat ik nu zo erg op die Russen ben maar Napoleon is ook vastgelopen in Rusland. Dat land moet onmetelijk groot zijn en ontzaggelijk koud in de winter. De mensen slapen er op de kachel”.

Daar begreep de jonge molenaar niet veel van, waarom hij vroeg:

„Slapen daar de mensen op de kachel, Kees?”

„Daar”, zei de zwerver onderwijzend, „hebben ze stenen kachels en daar gaan 's nachts de bedden op. Zo blijven die mensen ontdood. 's Lands wijs, 's lands eer”.

„Ja, ja”, zei Hannes, „die Kees weet meer dan je denkt, molenaar”.

„Nou, dat valt best mee”, zei Kees gewichtig, „ik heb nog al wat gelezen”.

„Ja maar een keerpunt in de oorlog zie ik er toch niet in” meende te molenaar.

„Heus”, zei Kees, „de Duitsers hebben te veel fronten en ze kletsen maar: die en die stelling hebben wij volgens de plannen ontruimd. Maar als je iets ontruimd ben je het kwijt en als je iets kwijt bent dan heb je iets verloren. Dat is toch logisch? Nee, al die fronten, dat kost ze menselijkerwijs gesproken de kop”.

„'t Is mogelijk”, meende Hannes, „maar we moeten ons vertrouwen niet stellen op de Russen en ook niet op de Engelsen of Amerikanen”.

„Nee”, zei de jonge molenaar, „onze hoop is alleen op God”. „Natuurlijk”, zei Kees, „maar de Heere kan daarvoor ook mensen gebruiken, zelfs al zijn dat dan de Russen, niets is Hem te wonderlijk Denk maar eens aan de verhalen die je me daarover verteld hebt, en voorgelezen uit de boeken, Hannes”.

Kees wees op de boekenplank van Hannes. Hannes knikte. „Je hebt gelijk, Kees”, zei hij, „God is nog steeds dezelfde”. „Dat het gaat nijpen in Duitsland kun je wel merken”, zei de jonge Lamoen. „Ze roepen steeds meer jonge mannen op om te gaan werken in Duitsland. Misschien komen ze ook wel om mij”.

„En wat doe je dan?” wilde Kees weten.

„Ik denk er niet aan om te gaan”, antwoordde de jonge Lamoen vastberaden. „Ik kan een ausweis krijgen omdat ik voor de voedselvoorziening werk, maar ik ga er niet om vragen. De Duitsers geven je vandaag zo'n papier en overmorgen trekken ze het weer in. Ze hebben dan je naam en adres en je bent de sigaar!”

„Ik zou het nog maar eens aanzien, als ik jou was”, zei Hannes, „de soep wordt nooit zo heet gegeten als ze wordt opgediend”.

„Vind ik ook”, zei de zwerver, „mijn grootvader zou zeggen: „Geen zorgen voor de dag van morgen. Iedere dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad”.

De winter was nu toch op de terugtocht en de Moerlanders haalden verlicht adem. Een nieuwe lente wekt een nieuwe hoop in de harten. Oude Sijmen Verbiest was bezig om zijn landje aan de Molenweg om te spitten. Het was nog wel koud, maar de hal was toch uit de grond. Oude Sijmen zuchtte. De grond was zwaar en als je een paar uur bezig bent ga je je oude botten toch voelen. Jammer dat hij zijn landje niet vóór de vorst inviel gespit had. Dan had de vorst lekker door kunnen dringen. Maar vooruit, niet zaniken! Het was droog en dat was al veel waard.

Oude Sijmen spitte verder. Onder de arbeid dacht hij na. Ja, ja, er was veel om over na te denken in deze tijd. Hij maakte de akker weer klaar en straks hoopte hij hem te zaaien. Maar zou hij ook het gewas zien? Een mens is sterfelijk, overdacht Sijmen, maar als er oorlog is in het land dan wordt hij daar van dag tot dag meer bij bepaald. Elk ogenblik die vliegtuigen en dan die bombardementen, luchtgevechten en scherven van de luchtfweer. Hoe kon het een mens niet treffen. Je werd in het gunstigste geval toch verminkt of gewond. En in het ongunstigste geval... Sijmen rilde, ondanks het feit dat hij het toch warm had gekregen van het spitten.

„Goeie morgen, Verbiest, gaat het nogal met het spitten of is de grond nog hard?” klonk plotseling een heldere stem vanaf de weg. Sijmen richtte zich steunend op, zette een hand in de zijde en keek naar de man die op de weg was blijven stilstaan. Daar stond Kees van den Berg, die ze in het dorp niet anders kenden dan Kees Kasuweel.

„Goeie morgen, Weetikveel”, zei Sijmen. Sijmen kon dat rare woord maar niet onthouden en dacht in ernst dat hij het goed uitsprak.

„Nee, de grond gaat best, maar 't is jammer, Weetikveel, dat ik mijn landje niet voor de vorst heb kunnen spitten. Maar misschien krijgen we nog een beetje vorst en dan krijg je het land beter fijn, zie je. Anders tob je de hele lente met sintels”.

„Nu”, zei Kees, „daar heb ik zo geen verstand van, Verbiest. Maar het lijkt me een zwaar werk dat spitten en zo jong bent u toch ook niet meer”.

„Zeg dat wel, Weetikveel”, zei Sijmen, „ik ben al in mijn zeventigste jaar. Maar ik ben gelukkig goed gezond tot op heden. Alleen mijn botten, jongen, die ga ik toch geducht voelen. Daar had ik nu vroeger nooit geen last van. De dokter zegt dat ik rimmetiek heb en die man kan 't weten, want die heeft er voor geleerd”.

„Natuurlijk”, antwoordde Kees, „maar Verbiest, dokters zijn beste mensen, maar je moet ze op een afstandje houden. Ze kijken eens naar je tong en loeren eens in je keel, ze kloppen je op je ribbekast en zeggen dan: „Ga maar een paar dagen naar bed, drink maar warme melk en dan krijg je een drankje. En daarna krijg je een rekening van heb ik jou daar!”

Sijmen knikte ernstig. „Daar zeg je zo wat, Weetikveel. Ik dokter zelf aan mijn rimmetiek en het helpt nog wel ook, alleen Marijgje, mijn vrouw, is er niet zo weg van. Een paar weken geleden had ik het toch in mijn rik man, verschrikkelijk! Nu is Sloan een probaat middel om te smeren en ik zeg tegen Marijgje: „Moeders smeer me nu eens goed in”. Nou ze smeerde een beetje en ik zei: „Harder drukken! Marijgje en veel meer van dat goedje erop. Heb je nog een gordel met warm zand? Nou die had ze. Goed ingesmeerd en toen de gordel met warm zand er omheen en daarna naar bed. En zweten, Weetikveel, ik dreef bijna uit bed! Halvernacht word ik wakker en Marijgje is er niet. Ik schuif het bedsteëgordijntje opzij en daar zag ik dat Marijgje zat te slapen op een stoel bij de tafel. Ik zeg: „Marijgje ben je niet goed?” Ze wordt wakker en zegt: „Nee, ik ben er maar uitgegaan. Ik kon het in bed niet harden, Sijmen, je stinkt als een bok!”

Kees barstte in schaterlachen uit.

„Nou”, zei Sijmen, „het was waar, Weetikveel. Toen rook ik het zelf ook. En de andere ochtend, man, was mijn middel helemaal verbrand. Ik leek in het midden wel een gekookte ham, maar de pijn was toch een eind weg”.

„Dat was toch wel een paardemiddel ook”, zei Kees, nog lachend. „Kan wel zijn”, gaf Sijmen toe, „maar wie hangt, die verlangt, Weetikveel”.

Sijmen zette zijn spade in de grond. „Kom er eens bij, Weetikveel”, zei hij, „ik wil eens even met je praten. Of heb je haast?”

Kees nam een aanloopje en sprong over het smalle slootje dat het land van de weg scheidde.

„Nee, Verbiest”, zei hij, „haast heb ik niet”.

Sijmen leunde op zijn spade.

„Zo”, zei Sijmen, „jij woont dus bij de Kolf, Weetikveel?”

Hannes van Kolfshoten werd in Moerland veelvuldig „de Kolf” genoemd. Kees wist dat.

„Ja Verbiest”, zei hij, „Hannes en ik wonen al een hele tijd samen. En ik mag zeggen tot wederzijds genoeg”.

Sijmen knikte langzaam met zijn grijze hoofd.

„Een betere vriend kun je je niet wensen, Weetikveel”, zei hij met nadruk, „want de Kolf hoort bij de „gekenden”.

Kees keek Sijmen vragend aan en Sijmen begreep dat Kees het woord „gekenden” niet verstond.

„Als ik „gekenden” zeg, dan bedoel ik daarmee, Weetikveel, dat de Kolf een ander leven kent. En dat is een groot goed, jongen. Wat zeg ik? Het is het grootste goed dat een mens in deze wereld kan hebben. In de wereld te zijn en niet van de wereld te zijn”.

Nu begreep Kees de oude Sijmen wel. „Ja”, zei hij, „Jannes is een diep-gelovig man, Verbiest. Ik ben vaak jaloers op hem”.

„Zo”, zei Sijmen, Kees aanzien, „dat is een goed teken, jongen”. Hij wees naar de molen. „Daar heeft er ook een gewoond, jongen. De oude Kees Lamoen. Hij is al een poos uit de tijd, de oude Kees. Hij en de Kolf waren dikke vrienden geworden na de bekering van de Kolf. Heeft hij je daar nooit iets van verteld?”

„Nee”, zei Kees, „wel dat hij veel met oude Kees Lamoen op had, maar over dat andere nooit”.

„Dacht ik wel”, zei Sijmen, „de Kolf loopt daar heus niet mee te koop. Dat hoor je wel anders. Ik heb thuis één heleboel bekerings-geschiedenissen die in druk zijn verschenen. Meestal zijn die opgetekend door familie of vrienden en na hun dood uitgegeven. Daar

is niets tegen en alles voor. Maar er zijn er ook bij die tijdens het leven al werden uitgegeven”.

Sijmen schudde het hoofd. „Ik weet het niet”, zei hij, „en ik blijf er af, maar het lijkt mij gevaarlijk, Weetikveel. Een mens is toch al zo ijdel. Hij gaat zich soms verheffen boven anderen. Het is een zaak tussen God en de mens”.

Kees knikte bedachtzaam. Hij begreep de oude Sijmen goed. In de tijd dat hij bij Hannes was, had hij Hannes altijd gezien als een goed man, die ook zijn twijfels en zijn angsten kende. Maar hij was jaloers op de rust die er toch altijd weer van Hannes uitging. Hannes had een vast steunpunt in zijn leven.

„De tijd is ernstig, Weetikveel”, zei Sijmen, „hoe komen we er door en hoe staan wij er voor?”

Kees keek de oude Sijmen Verbiest doordringend aan.

„Ik geloof en weet zeker”, sprak hij, „dat God, de Heere, ons land verlossen zal van de dwingeland. Of ik het nog zien mag, weet ik niet. Maar”, en hij wees op de toren van Moerland, „daar Verbiest, zal op een goede dag toch weer het rood-wit-blauw op waaien. Ik geloof dat vast! En wat dat andere betreft... och Verbiest, ik wil me niet groter houden dan ik ben... ik wilde dat ik had wat Hannes had”.

Pude Sijmen Verbiest stak zijn geaderde en gegroefde hand uit en Kees vatte die aan.

„Je moest eens weten”, zei hij, „hoe blij ik ben met die woorden. En wat dat laatste betreft, jongen, ik wilde ook dat ik dat kende wat de Kolf kent en wat oude Kees Lamoen kende”. Sijmen haalde zijn spade weer uit de grond.

„We zullen maar verder gaan”, zei hij, „de toekomst is in Gods Hand en wij moeten toch ons werk doen. Dat is onze plicht”.

Kees wilde weer over de sloot springen, maar Sijmen hield hem tegen.

„Wacht eens even, Weetikveel”, zei hij. Hij wees naar de molen.

„Daar wonen goede mensen”, sprak hij. „Dat zwarte meisje is van Joodse bloede. En ze heeft daar een goed tehuis. Maar nu ik zeker weet dat je het hart op de goede plaats hebt zou ik willen vragen: Hou een oogje in het zeil en als het soms verkeerd mocht gaan, zorg er dan voor dat het donkere kind in veiligheid wordt gebracht. Je hebt toch de boot van de Kolf?”

„Ja zeker”, zei Kees, „en ik heb ook roeien geleerd”.

Voor het eerst trok er een lach over het gezicht van Sijmen.

„Ik heb je wel bezig gezien”, zei hij. „Nu, door de Moerlandse haven kom je zo achter mijn huis. Ik verdonkeremaan dat zwarte troelegie

wel. Niemand zal ze bij mij kunnen vinden”.

„Als het nodig zou zijn, dan hou ik je aan je woord, Verbiest”, sprak Kees Kasuweel.

„Een man een man en een woord een woord”, sprak deze.

„Nu we hier toch zo samen staan te praten, Weetikveel, zou ik je nog wat willen vragen”, zei Sijmen. „Als je eerstdaags gelegenheid hebt zou je dan voor geld en goede woorden een slot willen maken op mijn varkenshok? Het oude slot is totaal versleten en ik ben niet handig in die dingen. Moeders heeft het er ook al voortdurend over. Die Duitsers zijn tot alles in staat. Ik zou toch niet graag willen dat ze mijn zwijntje weghaalden in de nacht”.

„Vanmiddag”, sprak Kees, „zal ik even komen aanwippen en eens zien of ik de zaak in orde kan maken, Verbiest”.

„Dat moet je doen, jongen”, zei Sijmen, „dan kun je gelijk even de omgeving opnemen in verband met de zaak waar wij zo net over hebben gepraat. Het blijft natuurlijk onder ons”.

„Zonder mankeren, Verbiest”, beloofde Kees.

„Ja, Weetikveel”, begon Sijmen, maar Kees viel hem in de rede.

„Zeg toch Kees, Verbiest”, zei hij.

„Akkoord”, zei Sijmen, „maar noem mij dan ook Sijmen en geen Verbiest dat is mijn zondagse naam”.

„Nu dan, Kees”, hervat Sijmen, „de Lamoens spelen hoog spel, jongen. Maar ik prijs ze dat ze dat doen. En daarom moeten wij maatregelen nemen ter bescherming van de Lamoens en voor het meidje”.

„Ik ben je man”, zei Kees, „tot vanmiddag dan, bij leven en welwezen, Sijmen”.

Hij sprong over het slootje en zette zijn onderbroken tocht naar het dorp voort. Sijmen begon weer te spitten. Hij dacht diep na. „Een aardige kerel, die Weetikveel”, zei hij binnensmonds, „een aardige kerel en een goede kerel! Ja hij zal bij moeders ook wel in de smaak vallen”.

Het onderwerp van gesprek van de twee mannen zat bij het raam van het molenhuis kousen te stoppen. Nu en dan rustte de stopnaald en gingen haar donkere ogen over de Binnenmaas en kwam er een verdrietige trek op haar gezicht. Haar gedachten waren ver weg. Ze dacht aan haar ouders en haar broer, die nu in handen van de Duitsers waren en ze huiverde bij de gedachte aan wat hen was overkomen. Er viel een traan op de kous, die 'ze onderhanden had. Ze had het hier best, de mensen waren alles voor haar en ze wist zich omgeven door goede vrienden. Ze was gaan houden van moeder

Lijntje en van molenaar Lamoen. Het was allemaal waar. Ze dacht zelfs niet eens aan de gevaren die haar en ook de Lamoens bedreigden. Ze zuchtte diep. Ze was een klein meisje midden in de harde en wrede wereld. Esther Sluys had het moeilijk, zelfs temidden van haar vrienden op de mooie Moerlandse molen.

HET WORDT MOEILIJKER

Kees Kasuweel had zijn beloofde visite aan Sijmen en Marijgje gebracht. Er zat een keurig slot op het varkenshok; Sijmen had Kees meegenomen naar achter de tuin en hem daar de grote sloot gewezen, die rechtstreeks verbinding had met het haventje van Moerland, dat langs het deftige kasteeltje liep en uitmondde op de Binnenmaas. Kees had de situatie nauwkeurig in ogenschouw genomen en toen goedkeurend geknikt. Ja, dat zou best in orde komen als de nood aan de man kwam. Toen hij weer op de terugtocht was naar de Molenweg dacht hij aan moeder Marijgje. Ze had gezegd dat hij toch nog eens een keer moest komen om wat te praten. Kees verheugde zich erover dat hij al zoveel vrienden in Moerland had. Veel meer dan hij ooit in Drongelen had gehad.

Door omstandigheden was hij daar veel van huis geweest en aangezien hij in Drongelen tamelijk afgelegen woonde had hij met de inwoners van zijn dorp eigenlijk maar weinig contact gehad. Het meeste contact met zijn vroegere dorpsgenoten had hij gehad toen hij, eerst samen met zijn grootvader en daarna nog enige tijd alleen, zijn oude beroep van uitdrager uitoefende. De mensen, die hem 'passeerden, staken hun hand ten groet op of ze riepen: „Ha, Kees!” Kees beantwoordde hun groet op joviale wijze.

Op de hoek van de Molenweg kwam hij de jonge dominee tegen. De predikant was pas getrouwd; als vrijgezel was hij naar Moerland gekomen.

„Ha, die Kees”, begroette dominee hem. Kees nam zijn hoed af en gaf de dominee een hand.

„En Kees, hoe bevalt het nu in Moerland”, vroeg dominee, „je bent er nu al een lange tijd”.

„Best, dominee”, zei Kees, „ik ben eigenlijk, met permissie gezegd,

een opgelegd schip. Maar ik voel me toch niet zo”.

„Nu, dat is prachtig”, zei de dominee, „ik zelf vind Moerland ook een boeiende gemeente”.

„Ik dacht dat het misschien belangrijker zou zijn als Moerland ook een bloeiende gemeente was”, gaf Kees ten antwoord.

„Het is een verschil hoe je een bloeiende gemeente ziet”, zei de predikant ernstig.

„Wij kunnen planten en nat maken, Kees, maar de Heere moet de wasdom geven”.

„Goed gezegd”, zei Kees, „u bent een slagvaardig mannetje”.

„Wederzijds”, antwoordde de predikant, „wederzijds. Je bent ook niet op je mondje gevallen, Kees van den Berg”.

„Gelukkig niet, dominee”, zei Kees, „man, man, ik heb wat afgepraat in mijn leven. Als je bij de weg bent, dominee, moet je het hoofdzakelijk van je mond hebben, net als een dominee”.

„Het is wel belangrijk als je een beetje vrijmoedig in je spreken bent, Kees, maar ik geloof dat het voorleven beter is dan het voorpraten”, zei de dominee.

„Inderdaad”, zei Kees, „goed voorgaan doet goed volgen”.

„Kwam u van de molen of bij Hannes vandaan? In het laatste geval zult u op blik geslagen hebben, want alleen Marie was maar thuis”.

„Nee”, zei de dominee, „ik ben op de molen geweest, Kees”.

„Mooi”, zei Kees, „ik was al bang dat u een vergeefse tocht gemaakt had naar Hannes of mij, maar dat is dan niet zo”.

„Nu ik je toch spreek, Kees”, zei dominee, „wilde ik eens iets in vertrouwen aan je vragen”.

„Dat kan, dominee, dat kan”, zei Kees. „U hebt toch geen varkenshok waar een slot op moet? Ik ben dat net in orde wezen maken bij Sijmen Verbiest, hele aardige mensen, dominee, die Sijmen en moeder Marijje”.

„Kom”, zei de dominee, „ik loop even met je op de Molenweg in”. Dominee en Kees liepen langzaam de Molenweg op.

„Nee, Kees, dominees houden in de regel geen varkens, maar ik zou jou heel iets anders willen vragen”.

„Juist, dominee”, zei Kees, „vraagt u maar. Als ik een antwoord weet te geven dat u bevredigt zal mij dat deugd doen”.

„Kees, ik geloof dat jij het hart op de juiste plaats draagt”, zei de dominee.

„Ik hoop het, dominee”, antwoordde Kees.

„Je weet, Kees, dat er een meisje op de molen is. En je weet ook wat voor meisje het is”.

Kees knikte zwijsend.

„Nu dan”, zei de dominee, „je weet ook dat dit levensgevaarlijk is, Niet alleen voor het meisje, maar ook voor de Lamoens”.

Weer knikte Kees.

„Kees, jij en Hannes wonen vlak bij de molen. Zou jij het durven wagen als de nood aan de man komt in te springen en het meisje te helpen vluchten?”

Gespannen keek de dominee Kees aan.

„Natuurlijk, dominee”, zei hij. „Dat had ik me al een tijd geleden voorgenomen. Ik heb zelfs al maatregelen genomen voor zo'n onverhoopt geval”.

„Die maatregelen heeft Jan Lamoen ook al genomen”, antwoordde de dominee. „Waarschijnlijk niet dezelfde maatregelen die jij genomen hebt”.

„Als Jan Lamoen de gelegenheid heeft om er met het meisje vandoor te gaan, dan doet hij het”, zei Kees.

„Maar dominee, als Jan Lamoen of vastgehouden wordt of wat overkomt dan treed ik op. Vandaag heeft het plan heel vaste vorm aangenomen. Ik weet ook waar ik het meisje kan onderbrengen. En veilig kan achterlaten”.

„Dat is geweldig, Kees”, antwoordde de dominee verheugd.

„Ik mag zeker niet vragen wat je plannen zijn?”

„U mag het wel vragen, maar ik zeg het u toch niet”, antwoordde Kees ernstig. „Een geheim, dominee, is het beste bij jezelf bewaard”.

„Hartelijk bedankt, Kees”, zei dominee. „Moet het meisje het ook niet weten?” vroeg hij zich plotseling af.

„Wordt voor gezorgd door mij persoonlijk”, zei Kees gewichtig.

„Moeder Lijntje moet er niets van weten, die sterft toch al duizend doden van de zenuwen. En het meisje krijgt ook niet meer te horen dan nodig is. Laat dat maar aan Kees over”.

„En Hannes?” vroeg de dominee.

„Op Hannes kunnen we rekenen”, antwoordde Kees. „Ik leg hem het hele plan uit en hij zal dus alles precies weten. Hij zal het goed vinden, daar ben ik van overtuigd”.

„Op Hannes van Kolfschoten kun je een spijker rechtslaan”, vond ook de dominee.

„Hij kent ook een ander „leven”, herinnerde Kees de dominee.

De dominee knikte en zei peinzend: „Soms benijd ik Hannes, Kees. Hij leeft er heel wat dichterbij dan ik, die één herder der schapen ben”.

Hij schudde Kees de hand en zei: „Afgesproken, Kees”.

„Afgesproken”, beaamde Kees. „Gode bevolen!” zei de dominee. „Wederzijds”, antwoordde Kees, „we kunnen zonder Zijn hulp geen stap verder”.

„Je zegt het”, zei de dominee, waarna hij zich omkeerde en terug wandelde naar de pastorie.

Kees liep langzaam naar het huisje aan de Molenweg. Hij peinsde erover dat er meer mensen bezorgd waren over het nichtje van de Lamoens en ook over de Lamoens zelf. Plots richtte hij het hoofd op. Hij dacht er over na hoe hij hier eigenlijk op Moerland was gekomen. Eigenlijk als een opgelegd schip. En nu: Sijmen Verbiest vertrouwde hem en de dominee ook. Ze vertrouwden hem in zaken die dood of leven konden betekenen. Kees voelde zich klein worden onder al die dingen en ook over de taak die hij op zich genomen had. „Ja, ja”, mompelde hij, „God had ook hiermee Zijn wijze bedoeling dat Hij mij op Moerland plaatste. Ik zal moeten doen wat mijn hand vindt om te doen”.

Flink kwam hem al tegemoet gerend. Toen Kees de hond zag aankomen schoot zijn gemoed vol. Ondanks alle moeilijkheden en spanningen voelde de zwerver zich toch gelukkig.

De zomer van 1943 was mooi en zonnig en hoewel het elke dag in Moerland vol van geruchten was over de oorlog, gebeurde er toch weinig, dat reden tot grote verontrusting gaf. Natuurlijk, het werd met het voedsel moeilijker en ook de textiel en de tabak waren uitsluitend op punten en bonnen verkrijgbaar. Vooral in de steden was het een toer om met je rantsoen toe te komen, maar op het platteland waar de boeren woonden, was het veel eenvoudiger. Bovendien hadden de meeste mensen op Moerland een eigen tuin, waar ze aardappelen en groenten op verbouwden. Sommigen hadden ook een veeboekje, waarin stond, dat ze een varken bij hun huis mochten houden. Het bleek, dat tabak ook in de tuin te verbouwen was en al spoedig zag men verscheidene tuinen, waarin een hoekje was gereserveerd voor het telen van tabaksplanten.

Hannes van Kolfshoten en Kees Kasuweel hadden het allebei druk die zomer. Kees had nog nooit zoveel werk gehad. Zo nu en dan hielp hij ook Hannes met het werk op het land. Maar voor Kees was dat toch het ware niet. Hij deed dat meer voor zijn vriend dan voor het werk. Het lag hem niet zo. Liever knutselde hij wat aan kamertjes voor inwoners van het dorp; verder werkte hij ook veel op boerderijen, waar één of soms meer onderduikers ondergebracht waren. Kees was een meester in het aanbrengen van schuil-

plaatsen op de meest onschuldige plaatsen van de boerderij. Meer en meer werd Kees de vertrouwensman van de inwoners van Moerland.

Er gebeurde echter in Nederland nogal het een en ander in die zomer. Op 27 maart was er een grote overval gepleegd op het bevolkingsregister in Amsterdam en op 29 april verscheen plots een bekendmaking, dat het Nederlandse leger moest terugkeren in Duitse krijgsgevangenschap; tegelijk brak toen een grote staking uit, waarbij 200 Nederlanders door de Duitsers werden gefussilleerd.

Op 5 mei moesten de studenten zich melden voor deportatie naar Duitsland. Daar er geen studenten woonden in Moerland had dit bevel voor het dorp weinig betekenis, maar een groot aantal jongeren en ook hun ouders kwamen in grote moeilijkheden.

Kees Lamoen kwam eind mei bij de vrienden het bericht brengen dat de Duitsers in Afrika definitief verslagen waren en dat ze in wanorde op de vlucht waren.

„Het gaat langzaam”, zei Kees Kasuweel, „maar er komt toch gang in”.

„Erg langzaam”, zei Kees Lamoen, een beetje stil.

„Ja”, zei Hannes, „het gaat wel lang duren. Het heeft al heel wat mensenlevens gekost. Niet alleen soldaten, maar ook burgers”.

Dat was in mei geweest. In juli van dat jaar landden de geallieerden op Sicilië. Toen was Kees Lamoen geestdriftiger geworden, maar Kees Kasuweel had gezegd: „’t Is mooi, doch Sicilië is een eind hier vandaan”.

„Ze komen toch dichterbij”, vond Kees Lamoen. „Eerst waren ze in Afrika en nu zijn ze toch al in Europa”.

„Ik denk”, zei Hannes van Kolfschoten, „dat de Amerikanen binnenkort ook wel zullen proberen te landen op de Franse kust en als dat gebeurt zullen we hier wel wat benauwder komen te zitten”.

„Geloof dat maar gerust”, beaamde Kees Kasuweel deze opmerking van zijn vriend.

„Nee, menselijkerwijs gesproken zie ik het einde van de oorlog nog niet in zicht. Alhoewel er tekenen zijn dat het getij aan het keren is, dat is waar”.

De nachten waren bijzonder onrustig deze zomer. Honderden vliegtuigen trokken nacht aan nacht over Nederland om doelen in Duitsland te gaan bestoken; vaak ook werden bommen gelost boven Nederland door vliegtuigen die aangeschoten waren en zich van hun bommenlast ontdeden.

Ja, met die vliegtuigen werd het steeds erger. Op bevel van de

bezetters moesten 's avonds de ramen verduisterd worden, waarop deze afgeschermd werden met zwarte rolgordijnen om het uitstralen van licht te beletten. Licht, dat uitstraalde, kon als een wegwijzer dienen voor vijandelijke vliegtuigen, vonden de bezetters en vandaar, dat ze nauwlettend toezagen, dat de voorschriften goed werden opgevolgd.

Veel aanhangers van de NSB meldden zich voor dienst aan het Oostfront. Toen Kees Kasuweel dit laatste hoorde, schudde hij twijfelmoedig het hoofd.

„Het is me toch wat”, zei hij zuchtend tegen Hannes. „Dat gaat vechten in vreemde krijgsmacht. Is het niet zo, Hannes, dat als iemand zich zonder toestemming van de Koningin in vreemde krijgsmacht begeeft, dat hij dan zijn Nederlanderschap verspeelt?”

„Ja”, zei Hannes, „dat is waar Kees. Ik herinner me nog dat inder tijd ook enkele Nederlanders naar Spanje gingen, om daar te vechten tegen het regime van Franco. Ook deze Hollanders verspeelden hun nationaliteit”.

„'t Is maar goed ook”, meende Kees, „hoe kunnen die jongens dat nu doen? 't Is toch een bewijs dat ze niets voor hun vaderland voelen?”

Neen, Kees kon dit niet begrijpen, maar Hannes ergens wel.

„Het zijn jongens”, zei hij, „die zich daartoe aangetrokken voelen door de Duitse propaganda. Ze hebben niet, zoals wij, de zekerheid dat Nederland vrij komt van de Duitse overheersing en het militaire leven en de eer trekt hun aan. Ze zijn bovendien op een leeftijd dat ze niet goed doordenken en dan nemen ze dienst bij de Duitse weermacht. Vaak ook worden ze daartoe aangespoord door ouders of zogenaamde vrienden, die bij de NSB of, nog erger, tot de SDAP behoren”.

„Kan wel zijn”, antwoordde Kees, „maar ik heb meer op met jongens zoals Kees Lamoen. Die draagt het hart tenminste op de juiste plaats. Landverraders kan ik niet zien of luchten, net zo min als die zwarthandelaars! Want dat wordt ook al met de dag erger”.

Hannes van Kolfshoten knikte.

„Eén ding moet je niet vergeten, Kees”, zei hij ernstig, „je moet niet de mens als zodanig aantasten. Je moet veel meer de verkeerde dingen, die ze doen, haten. Ik vind ook, dat de zwarte handel steeds meer om zich heen gaat grijpen. Er worden nu al ongehoorde prijzen betaald voor sommige artikelen en vooral in de stad is dat erg. Zwager Marten kan daar verhalen over vertellen. Bovendien

wordt het al moeilijker om de familie in Rotterdam het een en ander te bezorgen. De ambtenaren van de CCD zijn echt geen lekkere jongens. Ze nemen al gauw het eten, dat je naar Rotterdam wilt brengen in beslag, zo ze de kans krijgen. De goeden niet te na gesproken, natuurlijk”.

„Gelukkig valt het in Moerland nogal mee”, vond Kees.

„Nog wel”, zei Hannes, „maar het zal wel niet lang meer duren of de gevaarlijke geldkoorts zal zijn slachtoffers ook gaan maken in onze omgeving. Heus Kees, de mensen zijn niet zo standvastig. Dat kan je lelijk uit de hand lopen en meestal zijn het mensen waar je het niet van verwacht”.

„Zou het waar zijn, Hannes?” vroeg Kees, „’t Is kasuweel, maar mijn grootvader zou zeggen: Kees, jongen, geld is de ziel van de handel. Maar zet nooit je hart op geld, Kees, geld is de wortel van alle kwaad. Ja, mijn grootvader kon je hele verhalen vertellen waar geldzucht mensen al niet toe gebracht heeft. Geld dat stom is, maakt recht wat krom is, zei hij altijd. Ja, ja, mijn grootvader wist het wel”

„Ik zou bijna willen dat ik je grootvader ook gekend had”, antwoordde Hannes, „die man zei rake en ware dingen. Ik ben blij dat jij altijd zo goed naar je grootvader hebt geluisterd, Kees. Daar pluk je nu nog de vruchten van!”

„Mijn grootvader, Hannes, had iets van jouw natuur, om het zo maar eens te zeggen”, zei Kees. „Hij gaf net zo min om geld als jij. Ik zal je eens wat vertellen. Je weet, wij waren uitdragers en kochten veel complete inboedels van mensen die of overleden waren of gingen vertrekken naar elders. Jaren en nog eens jaren geleden was er bij ons in de buurt, ik weet niet precies meer waar, een notaris of zo iemand overleden en daar de hele inboedel verviel aan een stel neven werd er een boelhuis gehouden. Op dat boelhuis kocht mijn grootvader een oud antiek kabinet. Het was een mooi kabinet, maar daar het in jaren niet meer gebruikt was, gingen de laatjes wat stroef open en het slotwerk was op verschillende plaatsen kapot of zat vastgeroest. Wij haalden het kabinet op en grootvader ging in zijn werkplaatsje aan het werk. Hij oliede de sloten en werkelijk, hij kreeg er verschillende weer goed. Nu had dat kabinet lofwerk en mooi lofwerk ook! Toen hij zo bezig was drukte grootvader zo terloops op een bloemetje of blaadje van dat lofwerk en opeens schoof er ergens in het kabinet een laatje open. Een geheim laatje zogezeid. In dat laatje zaten een aantal dubbele gouden rijers. Dat is een heel oud muntstuk, Hannes, en

die dingen zijn heel veel waard. Grootvader riep mij er bij. Ik kon mijn ogen niet geloven”.

„Grootvader, wij zijn rijk!” riep ik uit. „U hebt dit kabinet gekocht met alles wat er aan of in zit. Dat goud is dus van u”. „Helemaal niet”, antwoordde mijn grootvader rustig. „Je vergist je Kees, ik heb een oud antiek kabinet gekocht en geen goud. Dit komt toe aan de erfgenamen”.

Hoe ik ook hoog of laag sprong, het hielp niets. Grootvader stelde de erfgenamen in kennis van de vondst. Die kwamen spoorlags naar Drongelen en konden hun ogen niet geloven. Ze waren eerlijk, die jongens. Ze zeiden: „Wij hebben er wettelijk geen recht meer op, want u hebt het kabinet gekocht en betaald”. Maar grootvader hield vol dat hij alleen een kabinet had gekocht. Om kort te zijn, ze namen de gouden rijers en gingen er mee naar een juwelier in Den Bosch. Later kwamen ze terug en gaven mijn grootvader honderd vijftig gulden, zijnde een deel van de opbrengst. Eerst wilde mijn grootvader dat geld niet aannemen. Maar ze drongen aan en toen pakte hij het geld aan. Ik was heel blij, want honderd en vijftig gulden was wat in die dagen!”

„Nou, dat is prachtig van je grootvader”, zei Hannes waarderend. „Hij was een rechtschapen man”.

„Stil”, zei Kees, „het verhaal is nog niet uit. Want weet je wat er met die honderd en vijftig gulden gebeurde?”

„Wat er met die honderd en vijftig gulden gebeurde?” vroeg Hannes verbaasd. „Jullie konden dat geld toch zeker best gebruiken in je handel?”

„Dat wel natuurlijk”, zei Kees. „Maar daar is dat geld heus niet in gestoken, alhoewel wij dat juist in die tijd best hadden kunnen gebruiken. De eerstvolgende zondag gingen wij zoals gewoonlijk, naar de kerk. Toen wij weg wilden gaan zei grootvader: „Hier Kees, hier is vijftig gulden. Niet verliezen en je doet ze in de collecte voor de diaconie. Ik zelf doe deze honderd gulden in diezelfde collecte”.

„Ik zei: „Maar grootvader, dat geld kunnen we toch zelf best gebruiken, u hebt ze toch eerlijk gehad”. Grootvader zei: „Ik heb een kabinet gekocht en betaald, Kees, alléén een kabinet!”

De diaconiecollecte bracht gemiddeld zo’n tien of twaalf gulden op, maar die zondag bijna honderd vijfenzestig gulden! De ogen van de diaken rolden bijna uit hun hoofd van verbazing, toen ze al dat geld in de collectezak zagen; ze gingen na, wie ter kerke waren geweest. De burgemeester was niet ter kerke geweest en ook niet

een of andere graaf of hertog. Ze snapten er niets van. Niemand heeft ooit geweten, wie de gulle gever of gevers was of waren geweest. Grootvader had gezegd: Kees, jongen, laat het nooit uit je mond vallen. De rechterhand hoeft niet te weten wat de linker doet. Dat was nu mijn grootvader, Hannes”.

Hannes zat met verbazing Kees aan te kijken.

„Ach”, zei Kees, „’t Is al zo lang geleden en grootvader is al zo lang uit de tijd, dat ik het toch tegen jou wel mocht zeggen”.

„Ik heb niet anders dan een kabinet gekocht en alleen een kabinet”, herhaalde Hannes. „Kees, jongen, ik had zelf ook een beste grootvader. Maar zo’n grootvader als jij toch niet. Als een ander het me verteld had, zou ik het niet geloven. Maar nu moet ik wel”.

„Nu”, zei Kees, „ik was het er toen niet mee eens. Maar nu ik ouder geworden ben, nu begrijp ik wel dat grootvader de dingen heel anders zag dan ik. En beter, Hannes”.

Hannes van Kolfschoten knikte ernstig. „Toch heb je wel wat van je grootvader, Kees”, zei hij warm. „Bij jou is het toch ook „een man een man, een woord een woord”. Jongen je bent een beste vriend!”

„Hannes”, zei de zwerver bedeesd, „ondanks de nare tijd, ben ik in jaren niet zo gelukkig geweest als de tijd die ik hier bij jou heb doorgebracht in Moerland”.

Eind zomer 1943 kwamen er steeds meer mensen uit Rotterdam het platteland op om eten te halen bij de boeren. De Duitse bezetters verminderden alsmaar de rantsoenen voor de burgerbevolking en langzaam maar zeker begon de honger voor de stedelingen een dreigende vorm aan te nemen. De ambtenaren van de CCD werden steeds actiever en voor de door de bezetters in het leven geroepen Landwacht kwam er veel werk.

Werk van het minste soort. Ze controleerden persoonsbewijzen en Ausweisen en gingen vooral na of de aangehouden en zich niet hadden moeten melden voor tewerkstelling in de „Heimat”. Maar ook namen ze duurbetaalde en met veel moeite verkregen levensmiddelen in beslag.

Ook de verzetskringen groeiden en er werden tussen verschillende verzetsgroepen contacten gelegd. Ondergrondse blaadjes, gedrukt of gestencild, werden clandestien verspreid. Dit verzet werd aangemoedigd door Hollanders, die in Engeland zaten; en ook de regering in Londen werd op de hoogte gehouden van de toestand in het bezette Nederland. Verschillende jongeren wisten na een roekeloze

tocht Het Kanaal over te steken en voegden zich bij de Hollandse Marine in Engeland, of bij de Prinses Irenebrigade. Agenten werden vanuit Engeland in Nederland „gedropt” en wisten langs geheime wegen in contact te komen met verzetsgroepen en knokploegen. Bovendien werd het „verzet” door droppings van wapens voorzien.

Ook in Moerland kwamen de mensen om voedsel. Meestal waren de boeren wel in staat en bereid om wat tarwe, suikerbieten en melk te geven. Ook aardappelen waren gewild. Soms werden er de gewone prijzen voor betaald doch een enkeling wilde toch wel profiteren van de prijzen die werden geboden, of ze namen er goud en zilver in ruil voor aan. Dit laatste was een gruwel in de ogen van de vrienden Hannes van Kolfschoten en Kees Kasuweel. Hannes en Kees hadden al veel moeite om de familie in de stad van het nodige te voorzien. Meestal ging dat voor zwager Marten en zuster Marie voor een koopje, want Hannes wilde niets aan die zorg verdienen. Ook de Lamoens hielpen zoveel ze konden, maar het was natuurlijk niet mogelijk om alle mensen te helpen.

Kees had vriendschap gesloten met de Slooters, de pachters van het visrecht in de Binnenmaas en zodoende mocht Kees vissen in het visrijke water. Als de vangst goed was dan deelde Kees in de buurt de vis uit; hij vergat ook nooit een maaltje bij Sijmen en Marijgje te brengen. Sijmen zei steevast tegen Marijgje als hij een zootje vis zag in de loods van zijn huisje: „Die Weetikveel is een beste jongen, Marijgje. Hij weet dat ik graag vis lust en nu zorgt hij er ook voor. Als hij weer komt zal ik hem ten hoogste bedanken”.

Kees had het druk met al dat werk en Hannes van Kolfschoten lachte wel eens als hij Kees zo bezig zag.

„Kees, je hebt het nu toch veel drukker als in de tijd dat je nog met je koopwaar op stap ging”, zei hij plagend.

„Dat is zeker”, was het antwoord van Kees, „maar ik heb nu ook voor veel meer mensen te zorgen. Niet alleen voor jou en Marie, maar ook voor de burens en voor alle Moerlanders die op mijn weg zijn geplaatst. ’t Is kasuweel een nare tijd, Hannes, maar als ik maar bezig ben voor andere mensen, en ’t is misschien vreemd dat ik dat zeg, dan voel ik me toch gelukkig”.

Hannes knikte instemmend en zei: „Zo is het Kees. ’t Is zaliger te geven dan te ontvangen. En de Heere heeft de blijmoedige geveer lief”.

„Maak me niet hoogmoedig, Hannes”, antwoordde Kees. „Maar een ander praatje: ik heb voor vast horen verluiden dat Italië gecapi-

tuleerd heeft. Heb je het soms ook gehoord?"

Hannes wist er niets van, maar 's avonds kwam Kees Lamoen de vrienden vertellen dat het echt waar was.

„Zo, zo”, zei Kees, „dus er is een wiel van de as gelopen. Nu, dan zal de wagen niet veel verder komen. Ja, het gaat heel langzaam en voor ons te langzaam bergafwaarts met de Duitsers”.

„Zeg dat wel”, zei de jonge Kees Lamoen zuchtend. „Wij hebben op de molen tegenwoordig veel last van een CCD-ambtenaar. Je weet, wij malen nogal eens clandestien tarwe voor veel mensen uit de omgeving. De meeste CCD'ers vermoeden dat wel, maar ze doen een oogje dicht. Die weten heus wel dat wij dat niet doen om het meel in de zwarte handel te brengen. Maar die ene, Brandsen heet hij, daar hebben wij veel last mee. Elk ogenblik komt hij kijken of er niet iets gebeurt in strijd met de voorschriften. Mij mag hij helemaal niet en hij slaat een toon tegen mij aan of ik zijn knecht ben en alleen maar zijn bevelen heb op te volgen”.

„Bedoel je Brandsen?” vroeg Hannes. „Ik ken hem! Wees maar erg voorzichtig met dat mannetje, Kees. Hij loopt bij de Ortskommandant in het naburige dorp in en uit. Hij staat bekend als een „zevenstuiversman”.

„Een zevenstuiversman?” vroeg Kees Kasuweel, „wat is dat voor iemand?”

„Dat weet ik wel”, antwoordde jonge Kees Lamoen. „Bedankt voor de tip, Hannes. Het is uitkijken geblazen! Een „zevenstuiversman”, Kees, is een man die landgenoten aan de Duitsers verraadt”.

„Zo, zo”, zei Kees Kasuweel, „een landverrader dus. Een misselijk mens. Zeker NSB'er. Waarom gaat hij dan niet vechten aan het Oostfront, of is hij daar te oud voor?”

„Hij zal wel afgekeurd zijn, denk ik”, zei Kees Lamoen, „'t is van figuur maar een min ventje”.

„Maar daarom niet minder gevaarlijk”, oordeelde Hannes.

„Waar komt die kerel vandaan?” wilde Kees Kasuweel weten.

„Ik geloof dat hij uit Noord Holland komt”, wist Hannes. „Tenminste, dat vertelden ze mij bij de kapper. Hij moet daar tuinder geweest zijn en bankroet zijn gegaan. Nu heeft hij een baantje bij de CCD”.

„Als hij langs komt op weg naar de molen”, zei Kees Kasuweel, „dan moet je hem toch eens aanwijzen, Hannes. Ik ken liever zulke personen. Hij weet toch nog niets van je nichtje, Kees?”

Kees Lamoen zag de zwerver begrijpend aan.

„Bij mijn weten niet”, zei hij nadenkend, „maar ik zal Riekje

toch waarschuwen. Een gewaarschuwd man telt voor twee”.

„Ja”, zei Hannes, „tegen verraad kun je je echter niet wapenen. Alleen maar uitkijken en als je wat vermoedt maatregelen nemen”.

„Zo is het”, zei jonge Kees Lamoen. „Waar is Marie?”

„Marie is vanavond voor het eerst in dit seizoen naar catechisatie, weet je dat niet?” vroeg Hannes.

„’t Is waar ook”, zei de jonge molenaar. „Dat ik daar niet aan dacht! Morgenavond ga ik er ook heen, dan zijn wij aan de beurt”.

„Marie vond het in het begin vreemd dat hier de jongens en de meisjes gescheiden ter catechisatie gaan”, zei Hannes. „In de stad was dat gemengd. Maar we zitten hier op een dorp en we zijn nog ouderwets”.

„Och”, zei Kees Kasuweel, „in Drongelen was het vroeger ook gescheiden, of het nu nog zo is weet ik niet precies. ’t Is van mij al zo’n lange tijd geleden”.

„Heb je ook catechisatie gegaan, Kees?” vroeg Hannes.

„Natuurlijk”, zei Kees, „maar aan openbare belijdenis ben ik nooit toegekomen”.

„Hoe kwam dat?” wilde Hannes weten.

„Dat zal ik je later nog wel eens vertellen, Hannes”, zei Kees, „daar zit een hele geschiedenis aan vast. Maar het is nu niet de tijd om je dat uit de doeken te doen”.

„Al goed”, zei Hannes. „Als je het liever niet vertellen wilt is dat goed, als je het liever niet vertelt, dan zul je daar je redenen wel voor hebben. Zover ken ik je wel”.

„Juist”, zei Kees, „het is een heel pijnlijke geschiedenis voor me geweest en daarom kan ik er niet onder deze omstandigheden over spreken”.

„Ik denk dat ik Marie maar uit de catechisatie ga ophalen”, vond de jonge molenaar.

„Zoiets heb ik vroeger ook gedaan”, zei Kees Kasuweel. „Ik hoop, en eigenlijk ben ik er zeker van, dat het jou in dat opzicht beter vergaat dan mij”.

Met deze geheimzinnige woorden vertrok de jonge molenaar.

KOOS HAMER IN MOEILIKHEDEN

Koos Hamer stond voor het raam over de natte, uitgestorven dorpsstraat te kijken. Slechts nu en dan passeerde een inwoner van Moerland met haastige stappen, want de druilerige novemberregen noodde niet tot talmen als men een boodschap moest doen.

Het was vier uur in de middag en Koos was alleen thuis. Moeder-de-vrouw was naar haar schoonmoeder in de nabije buurtschap en hun kinderen vermaakten zich bij de kinderen van de bureu.

Koos was vrij van dienst en had het rijk alleen. Koos was echter in een sombere stemming en het weer daarbuiten werkte er niet aan mee om zijn zwartgallige gedachten te verdrijven. Integendeel, hij werd er nog somberder door.

Koos Hamer was de politieagent van het dorp. Vóór de Duitsers kwamen was hij de veldwachter van Moerland en was hij in hoofdzaak rekenschap verschuldigd aan de burgemeester. Maar nu de burgemeester niets meer te zeggen had, werd hij om de haverklap op het matje geroepen bij de Duitse instanties. Dat was geen pretje, want die heren waren erg argwanend.

Koos Hamer had er een tijd aan gedacht om zijn baan er aan te geven en onder te duiken. Maar als hij dacht aan zijn vrouw en kinderen, dan weerhield hem dat. Bovendien kon hij zich verdienstelijk maken door seintje te geven als hij ambtshalve wist dat er een razzia in Moerland op komst was. Maar uitkijken bleef de boodschap. Koos Hamer zuchtte. Zijn eerlijke karakter kwam in opstand tegen het dubbele spel, dat hij noodgedwongen moest spelen. Daarover had hij ook met de burgemeester gesproken, maar deze had hem met klem gevraagd gewoon in functië te blijven. Die was doodsbang, dat hij met een of andere NSB-agent zou worden opgescheept. „Als dat gebeurt”, had de burgemeester gezegd, „dan

ben ik en met mij heel Moerland nog veel verder van huis”.

Dat was waar, dacht Koos. Maar een pretje was het niet en het duurde nu al zo lang.

Koos draaide zich om en liep van het raam weg. Hij schudde de kachel nog wat door en ging in de grote leunstoel bij de kachel zitten. Hij hoestte zwaar. De bronchitis stak de kop weer op. Hamer had er bij dit natte weer altijd veel last van. De kachel begon door te branden en Hamer temperde hem wat, want anders kostte dat te veel kolen. En veel kolen had Hamer niet. „Wie heeft die wel”, dacht hij hardop. „De Duitsers, de rovers, die zorgden er wel voor dat ze zelf warm zaten. Die wèl!”

Koos Hamer verzonk in gepeins. Er was genoeg om te overpeinen. Allereerst ging hij na met wie hij rekening had te houden in Moerland. Lui, die je niet vertrouwen kon. Het waren er niet veel, maar die weinigen moest je dan ook nauwkeuriger in de gaten houden. Kasper Brandsen, de CCD'er, was geen Moerlander, doch ongetwijfeld de gevaarlijkste man waarmee hij te maken had. Brandsen vertrouwde hem niet; Hamer wist dat uit ervaring. Dan had je ook nog boer De Vries. Die was beste maatjes met Brandsen en Hamer wist precies waarom. Boer De Vries deed in het zwart; menig mud tarwe werd door hem verdonkeremaand om later in het zwart te worden verkocht. Hamer wist dit uit goede bron. Boer De Vries had het geld lief en nog meer het goud en zilver van de arme stedelingen. De Vries moest dus goede maatjes zien te blijven met Brandsen en Hamer had er een zwaar hoofd in. Hij kende De Vries en wist dat deze om zijn eigen huid te redden zonder blikken of blozen er een ander aan zou wagen. Verder waren er nog enkele meelopers, maar die waren niet zo gevaarlijk.

Hamer dacht ook aan de Lamoens. Hij wist dat Brandsen een vreselijke hekel had aan Jan Lamoen, de molenaar. Hij wist ook dat Brandsen dag en nacht in touw was om Jan Lamoen te vangen en Brandsen kwam nog al eens bij De Vries. Hamer stond op en begon de huiskamer op-en-neer te lopen. Vrouw Hamer zei altijd, als haar man de kamer op-en-neer liep: „Koos, wat zit je dwars en waar maak je je ongerust over?”

Als Hamer op-en-neer liep in zijn kamer dan was hij ernstig ongerust. Hij dacht aan hetgeen hij had gehoord. Boer De Vries was op de molen geweest om tarwe te laten malen, maar hij was onverrichterzake daar van teruggekeerd. Kees Lamoen, de jonge molenaar, had naar de vergunning gevraagd en die bezat De Vries niet. Bij een ander zou Kees er nooit naar gevraagd hebben, wist Hamer, maar

bij De Vries vroeg hij er wel naar.

„'t Is voor mijn familie in de stad”, had De Vries gezegd. „Ik heb hier geen papieren voor”.

„Ik maal niet zonder papieren”, had Kees gezegd. En daar kon De Vries mee gaan.

„Een flinke jongen, die Kees Lamoen”, zei Hamer hardop, „maar hij speelt gevaarlijk spel”.

Hij dacht daarbij aan het zwarte nichtje op de molen, waardoor hij nog ongeduriger werd. „Boer De Vries is in staat om Brandsen opmerkzaam te maken op dat vreemde nichtje”, sprak Hamer in zichzelf. „En dan heb je de bok in de boontjes”.

„De bok in de boontjes”, was een geliefkoosde uitdrukking van Koos Hamer. Als hij iemand eens een bon gaf omdat het heus niet anders kon, dan zei Hamer: „Ja, jongen, ik heb je dikwijls genoeg gewaarschuwd. Nu heb je de bok in de boontjes”. Dat kwam niet veel voor en Hamer had al eens een waarschuwing ontvangen dat hij veel te soepel was. Hamer vond echter dat een agent een opvoedkundige taak had en niet direkt met zijn boekje gereed moest staan.

Als iemand dan wel eens een proces-verbaal kreeg dan zei heel Moerland dat hij het wel verdiend zou hebben, want zo gauw gaf Koos geen bon. Hamer was dan ook de vertrouwensman van menige Moerlander. Hamer dacht na hoe hij de Lamoens zou kunnen waarschuwen zonder paniek te verwekken.

Vlak bij de molen woonde de Kolf en zijn wonderlijke vriend. De Kolf moest vroeger ook een gevaarlijk heerschap zijn geweest. Hij had nooit moeite met Hannes gehad, doch zijn voorganger wel en nog niet zo zuinig ook!

Maar ja, De Kolf was veranderd en hoe was hij veranderd! Hamer wist het wel. Hij had er van gehoord. De Kolf kende een ander leven en Hamer vertrouwde de Kolf als geen ander. Het waren bij die man geen woorden. Neen, hij leefde eruit en hij leefde ernaar. Daar had Hamer respect voor. Hij zou Kees Kasuweel maar eens waarschuwen. Die wonderlijke zwerver had een paar heldere ogen in zijn hoofd en het praatje ging dat hij ook helemaal niet bang was uitgevallen. Morgen zou hij maar eens even langs het huisje aan de Molenweg lopen en alshij Kees Kasuweel daar bezig zag, een praatje met hem maken. Hamer knikte nadrukkelijk met het hoofd. Juist! Die Kees Kasuweel met de hond Flink van Hannes was een stel aan wie je iets kon toevertrouwen. Dan had hij tenminste zijn plicht gedaan en wisten de mensen dat

er gevaar kon dreigen.

Plotseling trok er een lach over het gezicht van Koos Hamer. Kees kon roeien, bedacht hij en hij had zelf gezien hoe Kees zijn best deed om het zo goed mogelijk te leren in de schuit van Hannes. Die schuit had hij ook keurig opgeknapt. Hé, dat was waar ook! Toen hij in oktober nog bij het haventje van het molenhuis was geweest had hij alleen de boot van Jan Lamoen gezien en die van Hannes lag er niet. Waar was die boot? Hamer dacht diep na. Toen lachte hij weer. Het zou hem niets verwonderen als Kees Kasuweel zijn maatregelen reeds genomen had. Kees had het te gevaarlijk gevonden met twee boten in het haventje. „Een uitgekende jongen, die Kees Kasuweel”, dacht Koos hardop. „Er was maar een boot en die boot is er nog. Ze kan nooit over het water zijn ontvlucht. Een uitgerekende knaap”.

Koos Hamer begreep dat Kees de boot van Hannes vaarklaar ergens in het riet had liggen, op een plaats die toch gemakkelijk te bereiken was. Als de nood aan de man kwam was Kees Kasuweel de man die de Duitse jagers schaakmat zou zetten. Toch morgen maar eens even een praatje maken met die Kees Kasuweel.

De andere dag moest Koos Hamer 's morgens op het gemeentehuis zijn. Hoewel er praktisch geen werk was ging hij toch om de andere dag naar het gemeentehuis om een praatje te maken met burgemeester Den Oudsten en gemeentesecretaris Stevens. Twee mensen die ook dóór en dóór te vertrouwen waren.

De burgemeester had er weer een probleem bij, want er moest gecollecteerd worden voor de „Winterhulp” en hij wist niet wie hij daarvoor moest aanzoeken. Bij enkele mensen had hij het geprobeerd, maar die keken hem aan of hij een schandelijk voorstel deed en hadden alleen zwijgend het hoofd geschud. De Duitsers eisten dat er voor „Winterhulp ook in Moerland werd gecollecteerd.

„Voor mijn part brengt het geen cent op”, zei de burgemeester. „Maar het moet gebeuren, Hamer weet jij er geen raad op?”

Hamer beloofde dat hij er over zou denken; zo tegen twaalf uur liep hij de Molenweg in. De regen was opgehouden en er scheen een zonnetje, hij kwam Sijmen Verbiest tegen, die naar zijn landje was geweest.

„Ha Hamer,” zei Sijmen, „behoorlijk weer voor de tijd van het jaar. Maar ik geloof dat er vorst achter zit. Vannacht heb ik toch weer zo'n last gehad van mijn „rimmetiek”. Ik zeg tegen Marijgje: „We krijgen vorst, Marijgje, de wind trekt naar het noorden en enkele dagen geleden zag ik wilde ganzen in een V-vorm vliegen. Nou,

dan krijg je vorst, wat ik je smoes”.

„Best mogelijk, Sijmen,” zei Hamer, „heb je misschien Kees van den Berg gezien. Is hij thuis?”

„Weetikveel is bij de Kolf,” zei Sijmen. „Hij is aan het houtzagen achter het huis. Ik heb daar nog een praatje met hem gemaakt. Die Weetikveel is een beste jongen, Hamer, beslist waar! Hij is toch niet in overtreding geweest? Dat kan niet! Hij mag vissen in de Binnenmaas hoor, Hamer! Hij heeft toestemming van de Slooters.”

„Ja, dat weet ik, Sijmen. Nee, ik heb niets tegen Kees Kasuweel. Ik wilde hem alleen iets vragen”.

„Juist,” zei Sijmen, „juist, nou dan ben je aan ’t goede adres. Die Weetikveel doet zijn naam eer aan. Hij weet ontzaggelijk veel. Moeder Marijgje mag hem graag. Wist je, Hamer, dat de Russen op de kachel slapen?”

„Russen, die op de kachel slapen?” vroeg Hamer verwonderd.

„Ja, ja,” lachte Sijmen, „die Weetikveel heeft ons verteld dat ze in Rusland stenen kachels hebben. Ik denk dat het een soort oven is. Daar leggen de Russen ’s avonds hun bedden op en ze slapen op de kachel. Zo houden ze zich ontdooid. Want het vriest daar ontaard hard, zegt Weetikveel. Het zou niets voor mij zijn met mijn rimmetiek”.

„Ja, daar heb je gelijk in”, lachte nu ook Hamer. „Kom, Sijmen, ik ga verder. Doe de groeten aan moeder Marijgje. Is ze nog gezond?”

„Gelukkig zo gezond als een vis en dat is een groot voorrecht,” zei Sijmen, waarna hij zijn weg vervolgde.

Koos Hamer vond inderdaad Kees Kasuweel bezig met het zagen van hout. Flink was bij hem en gromde toen hij de politieagent zag.

„Stil Flink, jongen,” zei Kees Kasuweel, „eerbied voor het gezag.”

„Van den Berg, ik wilde je even spreken,” zei Hamer.

„Dat kan,” zei Kees, maar kom dan even in de keuken Hamer. Buiten is het te koud om stil te staan en bovendien zegt Hannes dat de muren oren hebben. Ik ben op ’t ogenblik alleen thuis. Marie is boodschappen doen, als je dat tenminste nog zo kunt noemen en Hannes is aan het werk bij een of andere boer in de omgeving.”

Hij ging met Flink Hamer voor naar de keuken, waar het lekker warm was.

Het grote fornuis werd met hout gestookt. Hij trok twee stoelen bij het fornuis, waarop de beide mannen gingen zitten. Flink keek

eerst nog wantrouwig naar Hamer, maar ging toen voor de kachel liggen, terwijl hij strak naar de politieman bleef kijken.

„Ik geloof niet dat ik hem ook maar even moet aanraken,” zei Koos Hamer, „want dan vliegt Flink me naar de keel heb ik zo de indruk.” „Dat geloof ik ook”, zei Kees Kasuweel, die nauwlettend de hond gadesloeg. „Flink vertrouwt het niet, Hamer, en ik denk dat het in je uniform zit. Ik vraag me af of hij ook de persoon in het uniform niet vertrouwt.”

Kees sprak deze woorden op peinzende toon.

„Waarom zou hij mij niet vertrouwen?” vroeg de politieman, „alleen maar omdat ik een uniform aan heb?”

„Flink vergist zich nooit,” sprak Kees op stellige toon. „Maar we zullen het gauw genoeg weten”.

„Dus jij denkt ook dat ik niet te vertrouwen ben?” vroeg Hamer enigszins geraakt. „Als Flink dus denkt dat ik niet te vertrouwen ben, dan zeg jij: „Flink vergist zich nooit.” Nu, dan vergist Flink zich toch heus misschien wel voor de eerste keer”.

„Ga in de kamer en trek je jas uit en zet je pet af,” beval Kees. „Voordat je dan weer in de keuken komt klop je eerst op de keukendeur. Dan kan ik zien of Flinks argwaan alleen maar voortspruit uit je uniform”.

„We proberen het,” zei Hamer, waarna hij naar de kamer vertrok. Flink zag hem onrustig na.

Even later klopte Hamer op de keukendeur. Flink richtte zich op en keek gespannen naar de deur. De deur ging open en Hamer kwam binnen, nu alleen gekleed in trui en broek en zonder -pet. Kees Kasuweel zat met grote aandacht naar de hond te kijken.

„Kom binnen Hamer, doe de deur dicht en ga zitten,” beval Kees.

Flink nam de politieman goed op en begon toen te kwispelstaarten. De ogen van de herder namen nu weer de oude, vertrouwde kleur aan. Toen Hamer zat kwam Flink naar hem toe en zette de brede voorpoten op de sporten van de stoel.

Kees lachte en zei: „Flink, geef onze gast de hand.”

Flink stak een van zijn sterke poten uit naar Hamer. Hamer lachte nu ook en nam de hondepoot in zijn grote handen.

„Beste Flink,” zei hij. Flink keerde terug naar het fornuis, rolde zich ineen om te gaan slapen.

„Je bent geslaagd, Hamer,” zei Kees. „Het zat inderdaad in je uniform.” „Zoiets heb ik nog nooit meegemaakt,” was het ant-

woord. „Wat denk je, Van den Berg, als ik straks weer gekleed in m'n uniform wegga zou Flink dan weer zo vreemd doen?”

„Nee”, zei Kees, „hij heeft nu vriendschap met je gesloten. Als je niet deugde had Flink je nooit een poot gegeven. Dat weet ik uit ervaring”.

„Wel, Hamer, wat was er van je dienst? Voor we verder praten zou ik zeggen: noem mij maar Kees of bij mijn bijnaam Kasuweel, maar niet Van den Berg. Dat staat zo geleerd”.

„Ook niet Weetikveel?” vroeg Hamer lachend, „oude Sijmen noemt je zo in de wandeling.”

„Ja, dat weet ik,” lachte Kees, „Sijmen kan het woord Kasuweel maar niet onthouden. Mij noemt hij gewoon Kees en ik hem Sijmen. Wij zijn beste vrienden.”

„Wij nu toch ook, dank zij Flink?” vroeg Koos Hamer.

„Natuurlijk,” zei Kees, „je zult je reden wel hebben dat je nog politieagent bent en ik geloof dat je op die post nog goed werk doet ook in deze moeilijke tijd.”

„Daar wilde ik nu juist eens met je over praten,” zei Hamer ernstig.

„Kees waar is de boot van Hannes?”

„Heb je die nodig?” was de weervraag van Kees.

„Nee, niet nodig,” antwoordde Koos Hamer, „maar in het haventje bij het molenhuis lagen vroeger twee boten, die van Hannes en van de molenaar. Nu ligt er alleen de boot van Jan Lamoen. Dat zal zijn reden wel hebben.”

„Dat heeft zijn reden,” antwoordde Kees Kasuweel. „De boot van Hannes ligt ergens in de Binnenmaas op een plaats die ik in 't donker op de tast kan vinden, evenals Flink.”

„Juist, dat dacht ik al. Je bent een uitgekiende jongen, Kees. Nu zal ik je het een en ander vertellen.”

Koos Hamer vertelde hem wat hij vreesde en Kees luisterde met grote belangstelling naar hem. Toen Koos de naam van boer De Vries noemde zei Kees met nadruk: „Die kèn ik!” Over Brandsen had Kees genoeg horen vertellen, doch hij kende de CCD-ambtenaar niet. „Binnenkort ken ik hem wel,” zei Kees, „want Hannes heeft me beloofd dat hij hem mij zal aanwijzen als hij weer eens op de molen komt.”

„Hoe moet ik je nu laten weten dat er gevaar dreigt?” wilde Koos Hamer weten.

Kees dacht na. „Als je Hannes of mij niet kunt bereiken”, zei hij, „en je gelooft dat het zaak is dat er handelend wordt opgetreden, bindt dan een touwtje aan deze kant van de brugleuning. Als ik dat

touwtje zie ga ik regelrecht aan het werk.”

„Prachtig,” zei Koos. „Weet je ook waar je met het meisje heen moet?”

„Wird gemacht, zou de Duitser zeggen”, antwoordde Kees Kasuweel. „Ik heb alles al kant en klaar en Riekje weet er van. Ze vertrouwt mij ten volle, evenals Jan en Kees Lamoen, die er ook alles van afweten.”

„Keurig,” zei Koos, „ik mag het zeker niet weten?”

„Neen,” zei Kees, „ook de Lamoens weten niet alles. Alleen Riekje en de mensen waar ik haar ingeval van nood heen breng. Een geheim Koos, ik mag nu wel Koos zeggen, is het beste bij jezelf bewaard.”

„Volkomen waar,” beaamde Koos, „je hebt gelijk Kees. Ik ga nu mijn jas weer aantrekken en mijn pet opzetten en dan ga ik naar moeder de vrouw, want de aardappelen zullen wel opstaan.”

„’t Is goed dat je het zegt, Koos, ik moet ze ook opzetten van Marie,” zei Kees, waarna hij haastig opstond.

„Wij hebben dus goed afgesproken en je kent de zaak van het touwtje als de nood aan de man komt?”

„Ik steek vanmiddag nog een touwtje in mijn zak,” beloofde Koos. Daarop ging hij naar de kamer en trok zijn jas weer aan en zette zijn pet op. Flink reageerde niet toen hij in de keuken terugkwam, waar Kees net de aardappelen op het fornuis zette. Koos gaf Kees een hand en Flink kwispelstaartte.

„Zie je wel,” zei Kees, „bij Flink is de zaak ook in orde. Rust je hoofd, Koos, wij zullen ons best doen om met Gods hulp Riekje uit de handen der Duitsers te houden.”

„Inderdaad, met Gods hulp, want daar is alles aan gelegen,” zei Koos Hamer, waarna hij naar huis vertrok.

Toen hij langs de Molenweg liep dacht hij aan Kees Kasuweel, zijn nieuwe vriend, en aan de hond Flink. „Flink is ook een vriend,” dacht hij. Koos Hamer voelde zich stukken lichter nu hij wist dat goede vrienden waakten over het zwarte meisje in het Molenhuis. Koos dacht met wrevel aan mensen als boer De Vries en Kasper Brandsen. „Hoe kunnen mensen toch zo zijn?” vroeg hij zich af. „Hadden ze dan geen geweten?”

Opeens schoot hij in de lach toen hij zich het examen met Flink weer voor de geest haalde. Een wonderlijke man, die Kees Kasuweel. Maar toch een man van wie veel te leren viel. Ja, dat was een goed stel daar in dat huisje aan de Molenweg. De Kolf en Kees, twee mannen waar je van op aan kon. Oude Sijmen had wel gelijk toen hij zei dat Weetikveel een man was die zijn naam eer aan

deed. Ja, die Kees Kasuweel stuurde je niet met een kluitje in het riet.

Marie Sniijders kwam hem tegemoet. „Ga maar gauw aardappelen opzetten,” zei hij tot Marie.

„Daar zorgt oom Kees voor,” was het antwoord. „Hij was toch zeker thuis?” vroeg ze ten overvloede.

„Ja hoor,” zei Koos goedig, „ik ben even een praatje met hem wewen maken. Maar de aardappelen heeft hij opgezet.”

„Wil ik u eens wat vertellen, Hamer,” zei Marie, „oom Kees kan net zo goed koken als ik.”

„’t Is niet waar, echt?” vroeg Hamer.

„Ja”, zei Marie, „oom Hannes maakt er niet veel van. Maar oom Kees, geweldig!”

„Ik geloof dat jouw oom Kees voor geen gat te vangen is,” merkte Hamer op.

„Nee,” zei Marie, „dat is hij zeker niet. Oom Kees weet overal raad op. Moet je zien wat hij Flink allemaal geleerd heeft. Oom Hannes stond verbaasd. Die wist niet dat je een hond zoveel kon leren.”

„’t Is een verstandige hond ook,” vond Hamer. „Ik ga nu gauw naar huis, anders krijg ik een standje van mijn vrouw dat ik weer te laat ben voor het eten.”

„Ga maar gauw,” vond Marie, „ik weet wat het betekent met mannen om te gaan.”

OUDEJAARSAVOND 1943

De winter was dit jaar vroeg ingevallen en de Moerlanders gingen de vierde oorlogswinter in. In november was Kiew weer heroverd door de Russen; de Duitsers trokken zich nog regelmatig volgens „de plannen” terug. Zij begonnen zich vast te lopen in de Russische sneeuwvelden. Het ging allemaal niet zo vlot meer en ze moesten veel terrein prijsgeven. In de bezette gebieden groeide het verzet en steeds krachtiger traden de bezetters op tegen de illegale activiteiten. Zo kwam oudejaar 1943 in zicht en op die oudejaarsavond trokken de Moerlanders als gewoonlijk naar het oude statige bedehuis om hun harten, vol van zorgen, uit te storten voor de Heere, die toch weet had van al hun moeilijkheden. De Binnenmaas was dichtgevroren, maar het ijs was nog niet zo sterk, dat je er op kon lopen of schaatsen.

Dat dichtvriezen van de Binnenmaas baarde Kees Kasuweel grote zorgen. Gelukkig was er nog geen touwtje aan de brugleuning geweest, maar Kees overlegde, hoe hij zijn plan bij vriezend weer zou moeten uitvoeren. Hij was dan ook in de decembermaand verscheidene dagen bezig geweest om de schouw in elkaar te knutselen. Een schouw is een vervoermiddel, dat zowel op het ijs als in het water kan worden gebruikt. Het was Kees gelukt en hij had op de Binnenmaas al een paar maanden geoefend met die ijsschouw. Het ging prachtig; Kees had de schouw ergens tussen het riet ondergebracht. Hannes had hem geholpen en met vereende krachten hadden ze tenslotte de schouw toch klaar gekregen.

Eenmaal had Kees op zijn oefentocht Riekje en Flink meegenomen om hen aan de schouw te doen wennen en hoewel Riekje angstig en Flink onrustig was geweest, was het toch goed gelukt. Alleen Hannes had opgemerkt: „Als het nu maar niet in het donker

moet gebeuren. Dan is het veel lastiger.”

Maar Kees had hem gerustgesteld. „In het donker ben je helemaal niet te zien en dat is een punt in ons voordeel, Hannes,” had hij gezegd.

Ook Koos Hamer had hun experimenten gezien en hij had vol bewondering met het hoofd geknikt. „Ja, ja, die Kees Kasuweel ging niet over het ijs van één nacht.” Koos kwam de laatste tijd trouwens vaak in het huisje aan de Molenweg. Nu het werk voor Hannes bijna geheel stillag, had hij ook veel met de Kolf gesproken; Koos had grote eerbied voor Hannes van Kolfshoten gekregen. Het stille geloofsvertrouwen van Hannes deed Koos Hamer heel wat.

Hij was er vaak jaloers op. Toch was Hannes „geen groot mens”, maar hij had er slag van om ook Koos Hamer een hart onder de riem te steken.

Hannes en Kees waren samen naar de oudejaarsdienst geweest, waar de dominee goede en ernstige woorden had gesproken en Kees en Hannes waren onder de indruk van het gesprokene weer teruggekeerd in hun huisje aan de Molenweg. Marie was naar de Lamoens gegaan en Kees en Hannes zaten die Oudejaarsavond bij elkaar rond het snorrende fornuis.

Ze spraken met elkaar over de dingen die alle Nederlanders bevoerden. Over de oorlog en hoe het nu in de komende jaar zou gaan.

„Nog is er het einde niet”, had Hannes gezegd.

„Nee,” zei Kees, „het duurt wel erg lang. De Duitsers hebben het heft nog goed in handen.”

Het was even stil tussen de beide mannen. Ze dachten allebei diep na. Toen zei Kees: „Churchill zegt maar dat er een inval in Europa komt. Maar wanneer zegt hij niet!”

„Misschien toch het komende jaar wel”, zei Hannes, „maar waar het ook mag gebeuren, het zal veel slachtoffers eisen zowel onder militairen als van burgers. Het is vreselijk dit te moeten bedenken”.

„De vrijheid zal veel bloed kosten”, dacht Kees hardop. „Het is moeilijk om daaraan te denken. Vrijheid willen wij allemaal. Maar die vrijheid zal duur betaald moeten worden. Is het dat waard?”

„Wij zitten allemaal gekluisterd in de zonde”, zei Hannes. „Om die zondaren vrij te maken is het bloed van Christus vergoten op Golgotha. „Zijn bloed reinigt van alle zonden”. Dat is de ware vrijheid”.

Kees knikte ernstig.

„Dat woord, Hannes”, zei hij, „maakt mij weer indachtig aan iets dat ik je al lang geleden had willen vertellen. Ik had echter nooit de moed en de lust om het te doen. Je herinnert je wel dat je maanden geleden eens vroeg waarom ik geen openbare belijdenis heb afgelegd.”

„Ja, dat is zo”, zei Hannes, „was dat niet omdat Kees Lamoen toen die avond besloot om Marie uit de catechisatie te gaan halen? Jij zei toen dat het jou daarbij slecht was vergaan”.

Flink gromde in zijn slaap voor de kachel. Buiten was het gaan waaien en de wind gierde om het huisje aan de Molenweg. Kees luisterde bezorgd naar de wind.

„Is Marie toch naar de molen gegaan, Hannes?” vroeg hij peinzend. „Natuurlijk”, antwoordde Hannes, „op Oudejaarsavond zijn de gelieven graag bij elkaar. Kees zal haar wel thuisbrengen”.

„Jammer dat zo’n meisje met Oudejaarsavond niet thuis kan zijn”, merkte Kees op. „Maar ja, in de stad is het te moeilijk en eigenlijk ook te gevaarlijk”.

„Ach”, zei Hannes, „een mens moet overal bewaard worden. Ik heb haar voorgesteld om met oud en nieuw naar huis te gaan. Maar ze bleef liever in Moerland en zo nu en dan gaat ze toch wel voor een daagje naar Rotterdam”.

Kees Kasuweel liep naar de loods om daarna even naar buiten te kijken. Flink werd direct wakker en volgde hem met langzame stappen, terwijl hij een paar malen hartgrondig gaapte.

Hannes lachte toen hij de hond ook in de loods zag verdwijnen. Hij schudde het fornuis eens door en gooide er nog een paar houtblokken op.

Kees keek naar buiten naar de lucht en naar de omgeving, die er nu in het donker dreigend en onherbergzaam uitzag. Ook tuurde hij in de richting van de molen. Toen liep hij naar het bruggetje voor het huis en bekeek beide leuningën nauwkeurig. Er was geen touwtje. Hij ging weer terug naar binnen. Flink glipte voor hem de loods binnen. „Ja Flink”, lachte Kees, „buiten deugt het niet, mannetje”. Kees kwam weer binnen en Flink rolde zich opnieuw ineen voor de kachel.

„Ik denk dat er sneeuw achter zit”, zei Kees, „en bij deze wind wordt het een sneeuwstorm”.

„Best mogelijk”, oordeelde Hannes, „ik heb zo’n idee dat het wel eens een strenge winter zou kunnen worden. Ook in de vorige winters hebben we periodes gehad dat het flink vroom”.

Toen Hannes het woord Flink uitsprak stond Flink plots rechtop en

keek Hannes aan.

Hannes lachte en zei: „Slaap maar, hoor Flink! Ik heb je niet geroepen”. Hannes haalde de koffiepot van het lichtje en zei tegen Kees: „Zal ik maar eens inschenken, Kees? Was er buiten niets te zien?”

„Nee”, zei Kees, „ik ben even bij de brug wezen kijken. Maar gelukkig niets te zien. Ja, schenk maar eens in, Hannes. Ik lust wel een bakje”.

Zwijgend dronken de twee vrienden koffie. Flink kreeg wat warme melk in zijn schotel en lebberde dat met groot lawaai op.

„Een beetje fatsoenlijk, Flink”, waarschuwde Kees, „zo heb ik je niet opgevoed”. Flink keek Kees aan met zijn trouwe, bruine ogen en zijn grote rode tong likte de laatste melkdruppels vanuit zijn mondhoeken.

Hannes keek geamuseerd naar Kees en Flink. Die twee konden het toch maar best met elkaar vinden, vond hij.

Flink keek vragend naar Hannes hij wilde nog meer melk.

„Straks krijg je nog wat, doch ga nu maar slapen”, zei Hannes tot de hond. Flink rolde zich weer zuchtend ineen voor het fornuis.

„Juist”, zei Kees, „lekker is maar een vinger lang. Maar daar heeft onze viervoeter geen weet van”.

„Hannes, is er wel eens een vrouw in je leven geweest?”

Verbluft keek Hannes Kees Kasuweel aan.

„Een vrouw in mijn leven geweest?” herhaalde hij. „Hoe bedoel je dat, Kees?”

„Nu,” zei Kees, „ik bedoel er niets kwaads mee. Ik vraag me alleen af of je vroeger weleens een meisje hebt gekend waar je eigenlijk mee had willen trouwen of zo”.

„Nee”, zei Hannes nadenkend, „nee, dat niet. Er hebben wel eens Moerlandse meisjes op me gelopen. Dat wel. Maar ik heb er nooit geen zinnigheid aan gehad. Dat niet!”

„O”, zei Kees, „je hebt er nooit geen zinnigheid aan gehad. Dan zul je mij misschien niet kunnen begrijpen”.

„Kijk eens Kees”, zei Hannes nadenkend, „ik zal je eens wat vertellen, jongen. Maar laten we eerst onze pijpen eens opsteken. We hebben nog een klein beetje tabak. Het is nu oudejaarsavond, dus laten we nu voor een keer een goede pijp tabak roken”.

De twee vrienden stopten hun pijp uit het dopsje, dat Hannes had opgescharreld. Kees snoof aan de tabak, waarbij een vergenoegde trek op zijn gezicht kwam. „Dat is goeie, Hannes, dat ruik je zo”.

„Laten we er maar van genieten”, zei Hannes.

Weldra brandde de geurige tabak en met een zichtbaar welbehagen zaten ze beiden een ogenblik te roken, in gedachten verdiept. Toen begon Hannes zijn verhaal.

„In mijn jonge jaren, Kees”, zei hij, „heb ik heel verkeerd geleefd. Ik deed aan God noch gebod, tot groot verdriet van mijn ouders. Ik was een berucht stroper en dat jachtgeweer, dat je gevonden hebt, dateert ook uit die jaren. Evenals de boot, die je zo keurig hebt opgeknapt. Dat heeft heel wat jaren geduurd, jongen. Aan vermaningen heeft het me niet ontbroken en mijn vader en mijn moeder hebben veel voor me gebeden...”

Het was stil in de keuken. Toen Hannes zweeg hoorden ze de wind buiten in kracht toenemen. Een houtblok viel ritselend uiteen in de kachel.

„In die tijd, Kees dronk ik ook graag een borrel en juist in die tijd merkte ik dat er toch nog wel meisjes in Moerland waren die met mij wilden aanleggen. Nadat vader en moeder gestorven waren en Maaïke allang was getrouwd zette ik die ruwe levenswijze gewoon voort. En toch, Kees, en toch... was ik in mijn hart ervan overtuigd dat ik op een heilloze weg was. Als de kerkklok luidde en een mens naar zijn laatste rustplaats werd gedragen... een mens, die ik gekend had, dan kon plots het zweet me van alle kanten uitbreken en dan dacht ik er aan dat ik ook eenmaal met mijn leven en met mijn zonden voor de rechtersstoel van God zou worden gedaagd en dan had ik het soms dagenlang benauwd. Maar ik verzette me en leefde er weer overheen. Ik was nog jong en sterk en de dood nog zo ver weg. Ja, zo was ik. Op de molen woonde en werkte toen de oude Kees Lamoen nog. Voor die oude Kees had ik veel respect. Ik heb, net als mijn vader, nog enige tijd bij hem gewerkt. Oude Kees zei niet veel, maar hij keek me maar aan. Die blik van oude Kees Lamoen kon ik toen al niet kwijtraken. Want Kees..., ik wist het allemaal wel, maar ik wilde er niet van weten. Tot het moment kwam dat mijn wereld instortte... Instortte als een waardeloos kaartenhuis. Het gebeurde in de nacht”.

„Ik was aan het stropen met Piet van Pelt, de metselaar op de Binnenmaas... Je ziet nu van die lichtkogels, die ze omhoogschieten om vijandelijke vliegtuigen te ontdekken of om te ontdekken waar de doelen zich bevinden, die gebombardeerd moeten worden. Door die lichtkogels wordt de hemel verlicht. Nu, toen schoot de Heere een lichtkogel af over mijn leven; en daardoor zag ik de velden van schuld, waar ik in stond en toen gevoelde ik, dat dit

nooit vergeven kon worden en dat ik zo de hel zou ingaan. Voor mij was geen vergeving mogelijk met zo'n moedwillig verzon- digd leven."

Het was stil tussen de twee vrienden. Kees dorst niet te spreken en Hannes was verzonken in gedachten. Zijn pijp was uitgegaan.

„Wij zijn toen naar huis gegaan en ik weet niet wat ik tegen Piet van Pelt gezegd heb. Het zal wel niet veel geweest zijn. Heel de nacht heb ik hier in de kamer heen en weer gelopen en ik wist niet waar ik het zoeken moest. Ik was voor eeuwig verloren! Ik had geen begrip meer van de tijd en ik weet niet hoe lang dat geduurd heeft. Een eeuwigheid voor mijn gevoel... Toen werd er geklopt en kwam oude Kees Lamoen binnen; hij keek mij alleen maar aan. Ja, en toch was Kees Lamoen de man die mij toen eindelijk aan het praten heeft gekregen. Verder kan ik het niet vertellen, maar geleidelijk aan kwam er een hele ommekeer in mijn leven. Waar ik vroeger niets van moest hebben dat werd me toen dierbaar en eindelijk mocht ik weten dat er ook voor mij een weg was ont- sloten door het dierbaar bloed van Jezus Christus, Gods Zoon". Hannes zweeg ontroerd. Toen vermande hij zich en stak zijn pijp weer aan.

„Lijkt jonge Kees Lamoen op zijn grootvader?" vroeg Kees Kasu- weel opeens. Hannes zag de zwerver verbaasd aan.

„Inderdaad", zei hij, „als twee druppels water".

„Maar genade is geen erfgoed", merkte Kees op.

„Nee", zei Hannes van Kolfschoten, „dat is juist. Maar toen oude Kees Lamoen was gestorven was het net alsof ik mijn vader voor de tweede maal verloor. Want wij verstonden elkaar als nooit tevoren. Wij moesten allebei van genade leven".

„Dat doe je nog", stelde Kees vast. „Ik geloof echter dat jonge Kees Lamoen ook niet vreemd is aan deze zaken. Hij is een resolute jonge man en net als zijn opa een zwijgzaam en sterk mens".

„Van genade moeten wij allemaal leven", stelde Hannes vast, „en wat het laatste betreft: de Lamoens zijn altijd serieuze lieden geweest. Vandaar dat ik blij ben met die verkering van Kees Lamoen en Marie".

„Ik ben toch wel blij dat ik dit allemaal uit je eigen mond heb gehoord", zei Kees, „Sijmen Verbiest zou zeggen: De Kolf is een „gekende", maar hij loopt er niet mee te koop".

„Van mij is er niets bij", antwoordde Hannes, „ik ben alleen eeuwig dankbaar dat de Heere naar zo'n doemwaardig schepsel, als ik ben, heeft willen omzien".

„Zo is het”, antwoordde Kees, „mijn vraag of er soms ooit een vrouw in je leven is geweest heeft wel een eigenaardig antwoord opgeleverd. In mijn leven is wel een vrouw geweest”.

„Je hoeft het mij niet te vertellen hoor”, zei Hannes peinzend. „Ik doe het toch als je tenminste naar me wil luisteren”, zei Kees, „ik heb het ook nooit verteld, maar op deze oorlogsoudejaarsavond wil ik het aan mijn beste vriend toch wel kwijt”.

„Laat me eerst nog een kop koffie inschenken”, zei Hannes, „en laten we Flink nog wat warme melk geven”.

Bij de woorden Flink en warme melk was de hond klaar wakker. De mannen dronken koffie en Flink dronk nu met minder lawaai zijn warme melk. Hij likte de schotel tot aan de laatste druppel leeg.

„Kijk”, zei Kees Kasuweel, „ik heb catechisatie gegaan in Drongelen. Wij woonden nogal wat afgelegen; ik zal wel zo ongeveer twintig geweest zijn, toen ik eigenlijk voor het eerst naar de catechisatie ging. Grootvader had er altijd wel op aangedrongen, maar je weet hoe het gaat: ik had uitvluchten genoeg om me aan die catechisatie te onttrekken. Maar eindelijk ging ik toch. Het eerste jaar had ik het er best naar mijn zin. Maar toen moest ik onder dienst en was ik daardoor een jaar uit de vaart. Maar na mijn diensttijd bij ik toch weer begonnen. In Drongelen hadden eerst de volwassen meisjes een uur catechisatie en daarna de jongens in de consistoriekamer van de kerk. Nu, één van de eerste avonden van die catechisatie stond ik met nog een paar jongens bij de deur toen de meisjescatechisatie was afgelopen. De meisjes kwamen naar buiten en ik stond belangstellend naar hen te kijken. Eén van die meisjes boeide me bijzonder. Het was een flink kind met goudblonde krullen en blauwe ogen en een gezichtje als van een engel. Ik stond verbluft naar dat mooie meisje te staren. De jongens hadden het in de smiezen dat ik haar nakeek en één van hen zei: „Dat is geen spek voor je bek, Kees, dat is Grietje Geerlof. Haar vader heeft meer gouden tientjes dan jouw grootvader koperen centen”.

„Grietje Geerlof was de dochter van een rijke boer uit de polder. Haar vader was ouderling in de kerk en gemeenteraadslid in Drongelen. Maar ik kon dat gezicht van Grietje niet kwijtraken, Hannes. Enfin, ik begon werk van dat meisje te maken en inderdaad: ik kreeg contact. Je zult me nu wel niet zo erg begrijpen, Hannes. Ik kreeg verkering met Grietje Geerlof. In stilte dan en in het verborgen. Toen ging ik elke zondag naar de kerk, want Grietje kwam daar ook. En ik moet tot mijn schande bekennen dat ik meer naar

mijn meisje keek dan dat ik hoorde naar wat de dominee zei. Om kort te gaan: Grietje hield van mij en ik hield zielsveel van haar. Toen heb ik er eens met mijn grootvader over gesproken. Die zei: „Kees, ik ken Grietje Geerlof niet, maar wat jij van haar vertelt doet me vermoeden dat ze de aard en de natuur van haar moeder heeft. Een best mens. Maar baas Geerlof zelf, jongen, is in zijn soort ook niet kwaad. Hij draagt echter zijn hart hoog en hij zal nooit toestaan dat zijn enige dochter met een uitdrager trouwt. Dat moet een boerenzoon zijn met veel geld en veel land.”

Hannes knikte ernstig. „Ik ken dat Kees,” zei hij, „het is hier in Moerland al niet veel anders gesteld. Geld hoort bij geld. Vroeger werden boerenjongens en meisjes als het ware uitgehuwelijkt. Vandaar dat we hier ook zoveel rijke boeren hebben.”

„Och”, zei Kees hoofdschuddend, „grootvader had gelijk. Maar ik wou het niet geloven. Ik hield zo zielsveel van het meisje. Enkele weken later kwam ik boer Geerlof tegen; ik wilde met een joviale groet aan hem, doorlopen. Hij hield me echter staande, waarna hij op scherpe toon zei, dat hij mij waarschuwde zijn dochter niet lastig te vallen. Ik hield me kalm en antwoordde, dat ik Grietje helemaal niet lastig viel, maar dat we van elkaar hielden en ik vroeg hem of hij toestemming wilde geven voor een geregelde verkeer. Boer Geerlof liep rood aan in het gezicht en zei: „Luister eens, Kees van den Berg, Grietje is mijn enige dochter en ik wil niet dat ze zich vergooit aan een kerel als jij! Als jij niet wijzer wil zijn, dan zal ik zorgen, dat je Grietje niet meer te zien krijgt. Desnoods sluit ik haar op”. Hij liep zonder te groeten verder. Grootvader had het al gezegd, maar toch viel het me bitter hard tegen. Eén keer daarna heb ik Grietje nog gesproken en toen was ze doodzenuwachtig. Maar ze beloofde, dat ze me trouw zou blijven”. Er viel een stilte in de kamer. Buiten was het nog harder gaan waaien; de wind loeide om het huis.

„Hoe is het afgelopen?” vroeg Hannes na een poos met zachte stem. „Ongelukkig”, antwoordde Kees met een zucht. „Kort daarop werd Grietje naar een tante in het Gelderse gestuurd. Ze stuurde me ansichtkaarten en brieven. Ik schreef haar terug. Haar vader was niet te vermurwen. Haar moeder scheen echter wel op mijn hand te zijn. Na verloop van tijd werd Grietje daar in dat verre Gelderland ziek. Ik begreep het uit haar brieven.

Ze was veel zieker dan ze schreef. Ik reisde naar Gelderland. Maar toen ik op die grote Gelderse hofstede aanklopte, werd ik niet binnengelaten. Ze is wel weer beter geworden, maar haar brieven

bleven weg. Mijn brieven werden niet beantwoord. Ze is later toch in Gelderland getrouwd en je moet eens weten, Hannes, hoe ik me voelde toen ik dat hoorde. Een jaar na haar huwelijk is Grietje gestorven. Ze bleef in het kraambed... Ze is begraven, maar niet in Drongelen. Er staat een steen op haar graf en bijna ieder jaar breng ik een bezoek aan haar graf. Aan het graf van de enige vrouw die ooit in mijn leven is geweest. Het is hard, Hannes...; grootvader heeft ook met mij meegeleefd. Mijn grootmoeder heeft wat afgehuild om die zaak; kort daarop is ze gestorven. Jaren en nog eens jaren nadien zag ik op stille ogenblikken weer het gezicht van Grietje Geerlof voor me met haar blauwe ogen en haar blonde haar. Dan, Hannes, was het alsof mijn hart uiteen werd gereten..." Flink was wakker geworden en legde zijn forse poot op de knie van Kees. De hond keek met zijn trouwe ogen de zwerfer aan als wilde hij hem troosten in zijn verdriet.

Hannes kuchte en eindelijk zei hij: „Heb je het kunnen overgeven in de hand des Heeren, Kees?"

Toen richtte Kees Kasuweel het hoofd op en antwoordde: „God-dank, ja. In het begin niet. Maar grootvader heeft vaak ernstig met me gesproken. Na jaren heb ik het kunnen overgeven. Maar dat dit een moeilijke opgave was dat zul je wel begrijpen, Hannes". Hannes knikte. „We begrijpen elkaar, Kees. We begrijpen elkaar heel goed op deze oudejaarsavond. Het is bijna tien uur. Haal jij Marie of zal ik het doen?"

Kees stond op. „Kom mee, Flink", zei hij, „we gaan Marie op de molen halen". Flink stond al bij de deur.

Hannes zocht in de Bijbel naar een passend gedeelte dat hij vanavond zou kunnen lezen.

Hij legde de Bijbel op de tafel, met zijn bril ernaast.

Hij dacht aan Kees, zijn vriend. Hij dacht ook na over alles wat hij vanavond had gehoord.

Hij begreep dat het voor Kees een opluchting was geweest dat hij vanavond die geschiedenis, die zijn leven beroerde, had kunnen vertellen. Hannes begreep dat Kees niet de enige was die met een groot verdriet in zijn leven in de wereld rondliep.

Het waren er talloos velen op deze oudejaarsavond.

Soldaten die gescheiden waren van huis en haard. Of het nu Duitsers waren of geallieerden, dat maakte geen verschil.

Voorts de onderduikers en de vervolgd. De stervenden en de gemartelden in de concentratiekampen. De joden, die in angstige spanning zaten ondergedoken en die wisten dat velen, die hen lief en

dierbaar waren, al waren vermoord of in levensgevaar verkeerden. En waarom? Waarom, o Heere?...

Voetstappen klonken op het bruggetje. Flink stooft naar binnen, de sneeuw kleefde aan zijn vacht. Kees en Marie kwamen achter hem aan. Ook op hun kleren zat de sneeuw. Hannes pakte een handdoek, waarmee hij Flink afdroogde. Flink liet het gewillig toe. De torenklok sloeg tien uur, maar je kon het niet horen aan de Molenweg vanwege de sterke wind. Nog twee uur en het jaar 1943, het oorlogsjaar 1943, zou voorbij zijn. Wat zou 1944 hen brengen? Zou in dat jaar een einde aan de oorlog komen, of zou het nog erger worden?

Marie en Kees hadden hun jassen uitgetrokken en kwamen bij de tafel zitten. Flink zat voor de kachel te drogen. Hannes zette de bril op en begon te lezen. Marie en Kees luisterden aandachtig toe. „Wat verwacht ik, o Heere,... mijn hoop is op U”.

EVACUATIE

1944 zette in met kwakkelweer. De Binnenmaas lag weer open. Het was echter erg koud en voortdurend waren er sneeuwbuien die het verblijf buiten niet direct tot een pretje maakten. Het verzet in Nederland werd steeds actiever. Er kwamen ook steeds nieuwe verzetsgroepen bij, die met elkaar contact zochten. In januari had de regering in Londen dertig miljoen gulden ter beschikking gesteld voor het verzet. Steeds meer wapens werden aangevoerd naar de bezette gebieden. Eind januari was er een grote overval gepleegd op het gemeentehuis te Tilburg, waar grote hoeveelheden persoonsbewijszegels in handen van de ondergrondse organisaties waren gevallen. Ondergrondse krantjes werden steeds meer verspreid.

De Duitsers maakten zich nu toch ernstig ongerust over een eventuele landing van de geallieerden op de kust van Frankrijk of België. Om op alles voorbereid te zijn gingen ze ook in Nederland hun voorzorgsmaatregelen nemen. In de buurt van Moerland werden eveneens maatregelen getroffen. Een gedeelte van het eiland, waarop Moerland lag, zou onder water worden gezet, gehele dorpen moesten worden geëvacueerd. Bovendien werden op brede wegen en in weilanden palen gezet om vliegtuigen het landen te beletten. Steeds meer etenhalers kwamen het eiland in omdat de rantsoenen, welke op bonnen verkrijgbaar werden gesteld, steeds minder werden.

In februari werd die evacuatie werkelijkheid. Alle inwoners van de getroffen dorpen moesten onder dak worden gebracht op de dorpen die nog droog gebleven waren. Het was een consternatie. Gelukkig was de hulpvaardigheid groot. Kippenhokken werden ingericht als tijdelijke woningen en op de boerderijen, die doorgaans toch altijd ruim zijn, werden boerengezinnen opgenomen. Ook in Moerland wa-

ren veel evacués ondergebracht.

Voor Kees was er weer veel werk aan de winkel, want er moest nogal wat veranderd en verbouwd worden om de mensen onder dak te krijgen. Voor Kees was organiseren een aangeboren handigheid en iedereen wist hem te vinden. Hannes assisteerde hem uit alle macht. De twee vrienden hadden het heel druk in dit voorjaar. Zelf konden ze geen evacués hebben en ook op het molenhuis was dit niet mogelijk.

Dat was maar goed ook, want Jan Lamoen had liever geen vreemde neuzen in zijn molen. En hij had daar zo zijn redenen voor. Hoewel Jan Lamoen niet direct in het verzet zat, was hij er wel zijdelings bij betrokken door zoon Kees. Hij wist dat Kees en zijn makkers dingen in de molen verborgen die beter geen daglicht konden zien. Bovendien was Kasper Brandsen nog steeds bezig de molenaars te zoeken.

Boer De Vries had ook evacués. Hij had ze met zijn grote boerderij wel moeten nemen. Maar hij was er toch niet tevreden over.

Boer de Vries kon nu eenmaal niet hebben dat hij op de vingers gekeken werd. Hij handelde lekker in het zwart en hij was wel zo uitgeslagen om alleen waardevolle voorwerpen in ruil voor etenswaren aan te nemen. Hij had al heel wat gouden ringen verzameld van arme stedelingen en zelfs een piano sierde zijn huiskamer, hoewel boer De Vries noch zijn vrouw of zijn dochters ook maar één noot muziek speelden.

Maar zo'n piano vertegenwoordigde een hele waarde. Nee, evacués waren een belemmering voor zijn zaken. Waarom hadden de Lamoens geen evacués, zo vroeg hij zich af. Was het molenhuis niet groot genoeg, ze konden toch ook wel in de molen wonen? Zoveel viel er niet meer te malen! Hij zou er eens met Brandsen over spreken, die mocht die Lamoens niet. 't Zou hem niets verwonderen of die jonge Kees Lamoen zat in het verzet. Die aap van een jongen, die zijn tarwe niet wou malen zonder papieren. Wacht maar, ze waren met boer De Vries nog niet klaar. Wat dacht dat molenvolk wel?

Gelukkig dat die jonge dominee opgekrast was, overlegde de boer bij zichzelf. Die was naar een grote stad gegaan. Boer De Vries mocht hem niet. Die man sprak altijd over barmhartigheid en nooit over het recht Gods. Ja, boer De Vries wist het wel! De Wet moest gepreekt worden. Was zijn vader niet jarenlang ouderling geweest in de dorpskerk? Tegenwoordig had je niets anders dan dat lichtzinnige christendom. Neen, boer De Vries ging niet veel meer

ter kerke. De leer, die nu gebracht werd, stond hem tegen. Rijken waren er altijd geweest, net zo goed als armen. Rijk trouwde met rijk. Arm trouwde met arm. Arm waren de arbeiders en rijk waren de boeren. Zo hoorde het te zijn en niet anders! Die dominee die weg was ook, dat was zo'n mannetje geweest. Die had hem, boer De Vries, eens op huisbezoek gezegd dat er arme rijken waren en rijke armen. Wie had er ooit zo'n onzin gehoord?

Enfin, hij zat nu opgescheept met een paar evacués. Het waren wel mensen van boerenafkomst, maar hij had de indruk dat ze niet veel geld hadden. Hij was boerenzoon, maar de vrouw was de dochter van een arbeider, had hij zich laten vertellen. Een verkeerd huwelijk dus. Zijn dochter Neeltje had ook eens naar zo'n arbeidersjongen omgezien, maar daar had hij haar gauw van gezezen. Ze moest het maar aanleggen met een boerenzoon, dat was veel beter. Ze had toen nog wat gewauweld over liefde. Liefde nota bene, of je daar van leven kon. Dat las je alleen maar in die goedkope romans, maar daar gaf de lommerd geen geld op. Nee, boer De Vries wist het wel! Het was toch al jammer dat hij maar twee meisjes had. Bij die tweede had hij zo gehoopt dat het een zoon zou zijn. Een jongen als opvolger op de boerderij en een meisje om rijk uit te huwelijken. Dat was de juiste gang van zaken. Hij was dagen uit zijn doen geweest toen het een meisje bleek te zijn. Daarna was er geen kind meer gekomen. Maar goed ook... verbeeld je dat het weer een meisje zou zijn geweest! Ja, een mens wist maar niet waar hij voor bewaard bleef.

Die Kees Lamoen scheen verkering te hebben met dat meisje dat bij de Kolf in huis was. Een dochter dus van Maaïke de Kolf, die met een stadse meneer getrouwd was. De Lamoens zaten er wel goed voor. De molen was hun eigendom. Maar Marie van Maaïke de Kolf had geen luis om dood te maken. Weer zo'n verkeerd huwelijk... Enfin, die Kees Lamoen deugde ook niet. Net z'n grootvader. Ze vertelden wel dat die grootvader bekeerd was, maar boer De Vries had daar zijn eigen gedachten over. Hij had ook die oude Kees Lamoen niet gemogen. Een molenaar moet van alle mensen leven, maar die Kees Lamoen was nooit onderdanig geweest en hij had het gewaagd om hem, boer De Vries, eens duchtig de les te lezen. Je moest maar durven! 't Is dat hij niet hoog in de prijs lag, anders was hij naar een andere molenaar gegaan. Enfin, als het tot een huwelijk kwam tussen Kees Lamoen en Marie Snijders dan zou je eens zien hoe gauw dat misliep. Wie z'n gat brandt moet maar op de blaren zitten. O, zo! Boer De Vries was het er

niet mee eens.

Boer De Vries had wel niet veel last van zijn evacués, maar als hij alles zo eens narekende dan legde hij er toch geld bij. Die mensen waren bij hem gekomen op aanbeveling van burgemeester Den Oudsten. Nu ja, hij had het niet met goed fatsoen kunnen weigeren. Het waren gelukkig mensen zonder kinderen en ze hadden niet veel vee meegebracht. Alleen maar een paar koeien en wat vaarzen. Ook wat voer, maar niet te veel en boer De Vries hield goed in de gaten dat er niet gevoerd werd uit zijn voorraad. Ze betaalden ook een redelijke vergoeding en het waren erg rustige mensen. Maar je was toch een gedeelte van je vrijheid kwijt. Vooral voor zijn zwarte ruilhandel was het niet leuk als elk ogenblik de geëvacueerde boer je kon komen storen. Hij had ook al begrepen dat de familie Jansen, zo heetten de mensen, niets van de Duitsers moesten hebben; Klaas Jansen praatte er wel niet veel over, maar hij had heel goed gezien dat, toen Kasper Brandsen eens kwam binnenvallen, Klaas ineens veel werk had bij zijn koeien. En nadat Brandsen was vertrokken, zei Klaas: „Komt die CCD'er hier wel meer De Vries?”

„Niet zo dikwijls”, had hij gezegd.

„Gelukkig maar”, vond Klaas, „ik ken die man en vertrouw hem niet verder dan ik hem zie”.

Bovendien had boer De Vries nog meer zorgen aan zijn hoofd. Hij had nogal wat goud, verkregen voor „ruilen” met etenswaren, als ringen en andere dingen, maar hij had die spullen gewoon opgeborgen in het familie kabinet. Veronderstel dat er brand kwam of dat er vreemd volk in de kamer binnen wist te dringen, dan was je dierbare bezit niet veilig.

Op het gemeentehuis hadden ze een brandkast met zo'n letterslot. Wat er ook gebeurde, dat ding kon niet kapot. Bovendien zat er een heel raar slot op. Het waren cijfers en letters en die moest je in een bepaalde volgorde draaien en dan kon je pas de deur openmaken. Als je die code niet wist, zo vertelde secretaris Stevens, dan was je machteloos en kon je niet in de kast komen. Zo'n ding zou hij eigenlijk ook moeten hebben. Natuurlijk, op zijn kabinet zat ook een slot. Het was nog een goed slot ook, maar met een breekijzer zouden ze het toch zo open hebben.

Boer De Vries had er nog een tijd over geprakkiseerd om zijn schat maar te begraven ergens bij een boom in het bongerdje bij zijn boerderij. In een ijzeren kistje onder de grond. Maar veronderstel dat de een of ander op het idee kwam om in zijn bongerd te gaan graven en die ijzeren kist zou vinden? Brr, hij moest er

niet aan denken. Op de Boerenleenbank dorst hij het ook niet te brengen. In vreedestijd zou hij dat beslist gedaan hebben, maar nu met die oorlog... Al was hij dan niet anti-Duits gezind, hij wist heel wel dat de Duitse soldaten geen enkel respect hadden voor banken, die soldaten wisten ook heel goed dat goud een vaste en stevige waarde vertegenwoordigde. Neen, dat in elk geval niet.

Hij sprak er over met zijn vrouw. Vrouw De Vries had dezelfde schraapzuchtige aard van haar man. Ze gooide het ook niet over de balk. Gedurende vele jaren hadden ze een dienstbode gehad. Altijd een andere, want de meeste meisjes hielden het niet lang bij boer De Vries uit. Ze betaalden hun dienstboden ook minder dan een andere boer en ze moesten ook harder werken bij hem. Toen de dochters vijftien en dertien geworden waren oordeelde vrouw De Vries dat zij het nu wel zonder dienstmeisje kon stellen. Haar meiden waren nu groot genoeg en dat scheelde weer het dienstbode-loon en een eter. Met de oudste, Neeltje, hadden ze altijd nog al veel te stellen gehad. Die had geen spaarzame aard en zij was het ook geweest die dat avontuur had gehad met die arbeiders-jongen. Grootmoeder Neeltje de Vries was ook altijd anders geweest, wist boer De Vries nog. Zijn vader was een zuinig man geweest, maar zijn vrouw was nog al „uitgeverig” geweest. Neeltje had dat zeker van de vrouw waar ze naar heette. Werken kon ze als de beste, dat is waar, maar ze had er soms geen lust in. Neen, dan Krijntje, zijn jongste dochter. Dat was een dochter naar zijn hart! Jammer dat het geen jongen was. In de zomer werkte die mee op het land. Ze kon mennen als de beste en altijd liep ze in een overall.

Nee, die meid die had een jongen moeten zijn!

Het goud moest dan toch maar in het kabinet blijven...

Door die evacuatie was het inwonertal van Moerland verdubbeld. Dat gaf nogal wat papieren rompslomp en handenvol werk op het gemeentehuis, waar burgemeester Den Oudsten en secretaris Stevens elk ogenblik met grote problemen werden geconfronteerd. Niet overal ging het goed. Het was precies zoals bij de bombardementen op Rotterdam. Mensen die getroffen werden en er het leven hadden afgebracht waren eerst zeer dankbaar dat hun gezin nog gespaard was gebleven. Maar als ze enkele dagen later bemerkten dat ze al hun huisraad en persoonlijke bezittingen hadden moeten missen werden ze op slag in hun eigen ogen beklagenswaardige schepselen. Zo was het ook met de evacués. Eerst waren ze blij dat ze weer tijdelijk een dak boven het hoofd hadden, maar na enige

tijd gingen ze zich realiseren dat het toch heel anders was dan ze gewoon waren en dan kwamen de klachten.

Ook in Moerland was het allemaal geen koek en ei en het zag er naar uit dat het heel lang kon duren, terwijl niemand iets zinnigs kon zeggen van wat er in de nabije toekomst zou gaan gebeuren. Zo kwam de lente. Die deed nieuwe hoop gloren in de harten van de inwoners van Moerland en van hun gasten. Het weer verbeterde zienderogen. Dat was iets dat de mensen, gehuisvest in schuren en kippenhokken, weer nieuwe hoop gaf. Hannes van Kolfshoten keerde weer terug naar het boerenwerk. Er moest weer gezaaid en geged worden. Het zaaigoed moest de grond weer in en er was werk genoeg voor de ijverige Hannes.

Kees Kasuweel was steeds bezig met repareren en organiseren; verder hield hij de zaken goed in de gaten, want Kees begreep heel goed dat het gevaar voor het meisje op de molen nog steeds niet geweken was; bovendien vermoedde hij dat er in de molen ook dingen gebeuren die beter voor de buitenwacht verborgen konden blijven. Aan Marie Snijdens merkte hij wel dat deze zich steeds meer bezorgd maakte om haar jongen. Ze was al lang zo tierig niet meer en Kees begreep wel waardoor dat kwam; hij deed echter alsof hij dat niet opmerkte.

Hannes van Kolfshoten had er met Kees over gesproken. De twee vrienden hadden afgesproken dat zij een oogje in het zeil zouden houden.

„Ik wil er niets verkeerd van zeggen, misschien is het wel nodig en goed”, zei Hannes, „maar jonge Kees Lamoen speelt met zijn leven”.

„En met het leven van zijn vader”, had Kees Kasuweel ernstig opgemerkt.

Hannes had Kees eens aangezien en gezegd: „Daar kon je wel eens gelijk aan hebben. Hoe zou moeder Lijntje daar nu onder staan? Ze is toch al zo doodongerust over Riekje”.

„Moeder Lijntje is zo ongerust over Riekje dat ze dat andere niet eens heeft bemerkt”, zei Kees, „en dat is maar goed ook, want dan had het goede mens geen leven”.

„Als de Heere het niet verhoedt, komt het vandaag of morgen toch verkeerd uit”, zei Hannes zuchtend.

„Kees, ik voel me soms zo machteloos”.

De zwerver keek zijn vriend verwonderd aan.

„Wij zijn altijd machteloos”, zei hij, „maar de Heere is almachtig. Zegt Paulus niet: „Als ik zwak ben dan ben ik machtig”.

Hannes haalde diep adem. Toen richtte hij zich op en er gleed een glimlach over zijn gezicht.

„Kees, broeder”, zei hij ernstig, „dat is een waar woord. Ik voelde me even uit mijn balans, maar wat je zegt is waar. De Heere zal ons niet begeven en niet verlaten, ook al gaat onze weg door een dal van schaduwen”.

„Als we ons daar niet aan vasthouden, Hannes”, zei Kees, „dan zie ik er ook geen gat meer in. Eén ding weet ik zeker: wij moeten onze plicht doen!”

Hij viste een gestencild blaadje uit zijn binnenzak, waaruit hij Hannes voorlas: „Op 24 april is Hollandia op Nieuw-Guinea in handen der Amerikanen gevallen.”

„’t Is een eind buiten de deur”, vond Hannes.

„Luister verder”, zei Kees gewichtig: „Uit gezaghebbende bron wordt vernomen dat een landing op de Franse kust wordt voorbereid. Dat is heel wat dichterbij, vind je ook niet?”

„Als dat waar is”, oordeelde Hannes, „is dat een beter bericht, behalve dan voor de Duitsers. Maar mensen, mensen, wat een ellende zal dat over de bevolking brengen. Wat een slachtoffers zal zo’n inval eisen en wat een vernielingen zullen worden aangericht!”

„De taktiek van de verschroeiende aarde”, zei Kees, „daar houden de Duitsers zo van. Maar er zal toch wat moeten gebeuren, Hannes?” Het begon donker te worden in het huisje aan de Molenweg. Begin mei worden de dagen al heel wat langer, doch zo tegen negen uur ging Hannes de luiken sluiten, waarna het licht op ging. Er was nog elektriciteit, maar er was al gewaarschuwd zuinig te zijn met licht.

Marie was op haar naaimachine bezig, een broek van Hannes te verstellen. Flink sliep in zijn mand in de kamer.

Hannes kwam weer binnen en wilde juist antwoord geven op de vraag van Kees, toen Marie zich in het gesprek van de beide mannen mengde. Dat gebeurde niet veel, want Marie was de laatste tijd wat stil en teruggetrokken.

„Oom Hannes en oom Kees”, begon ze, „vinden jullie nu ook dat alle jonge mannen zich bezig moeten houden met ondergronds werk? Onder ons gezegd en gezwegen, er zijn ook meisjes bij”.

Hannes van Kolfshoten keek zijn nichtje onderzoekend aan.

„Kees zegt dat er toch wat moet gebeuren”, begon hij, „en dat geloof ik ook. Ik meen toch zeker te weten dat, als de gelegenheid zich voordoet om wat te doen, men dit niet mag nalaten. Vooral niet als het hart er toe dringt. Maar men moet natuurlijk niet roekeloos

worden en levens van andere mensen zonder meer op het spel zetten. Dat gebeurt helaas ook wel. Dat is niet verantwoord”.

Marie Sniijders kreeg een kleur als vuur. „U moet niet denken dat ik bang ben...” begon ze.

„Wij zijn allemaal bang”, viel Kees haar in de rede.

„Maar angst is altijd een slechte raadgeefster geweest, maar Kees Lamoen, want daar gaat het over, dat voel ik wel, is een jongen die weet wat zijn plicht is. Dat hij daarbij gevaar loopt is te begrijpen. Hij weet echter aan Wie hij zich mag vasthouden”.

„Dat behoren wij allemaal te weten”, vond Hannes, „als wij dat houvast niet zouden hebben waren wij als een schip zonder roer dat door de golven heen en weer geslingerd wordt. Ik weet ook dat Kees Lamoen gevaarlijk werk doet, maar hij is er vast van overtuigd dat hij niet anders kan en niet anders mag. Wij hebben echter, hoe verschillend wij er misschien over denken, een toevlucht. De toevlucht tot de Heere, Die onze noden en onze zorgen en onze angsten kent”.

Marie Sniijders keek dankbaar naar de twee vrienden. „Ik word de laatste tijd tussen hoop en vrees geslingerd”, zei ze. „Ik heb me dikwijls afgevraagd of Kees dit nu moest doen of dat hij het ook laten kon. Juist omdat het zo levensgevaarlijk is wat hij doet, heb ik hem gesmeekt er mee op te houden. Denk nu maar aan Riekje de Geus, jullie weten wel dat ze ondergedoken is en dat, als ze haar snappen, het leven van de Lamoens aan een zijden draad hangt. Om dan over de rest maar te zwijgen! Nu jullie er vanavond zo over zaten te praten wilde ik toch zo graag ook jullie mening weten. Die weet ik nu. Kees kan er niet mee stoppen zonder zich altijd te beschuldigen dat hij niet gedaan zou hebben wat van hem verwacht werd. Hij zou zich een lafaard en een verrader voelen als hij voor mij het ondergrondse werk de rug toekeerde”.

Ze zweeg abrupt na deze, voor haar, lange uiteenzetting. Toen lachte ze, gooide de broek van Hannes over een stoel en zei: „Ik ga naar de molen, ik ga het eerst goed maken met Kees. Die lieverd had het er ook moeilijk mee”.

Ze trok haar mantel aan en zette haar hoedje op.

„Hé”, zei Hannes, „hoe moet het nu met mijn broek?”

„Laat Kees daar maar verder voor zorgen”, zei ze, „hij kan vast wel verstellen ook nietwaar, Weetikveel?”

Weg was ze. Flink was uit zijn mand gekomen en keek haar geeuwend en verbaasd na.

„Pak aan je lootje”, zei Kees verbaasd, „wat een haast. Nee Flink,

de vrouw gaat maar even uit. Ik verstellen, het zou wat! Nee, dat is echt vrouwenwerk. Van een naaimachine heb ik geen verstand, al heb ik jarenlang garen en band verkocht”.

„En ik heb alleen maar verstand van een maaimachine”, zei Hannes lachend. „Nu, dan moet die broek maar wachten. Ik heb er toch nog een aan ook. Het komt dus niet zo nauw”.

„Enfin”, zei Kees, „we weten nu wat er bij Marie aan schortte. Ik kan het begrijpen. Dat meisje staat doodsangsten uit over haar jongen. Maar ze is nu naar hem toe en we zullen haar voorlopig niet terug zien, reken daar maar op!”

„Och”, merkte Hannes op, „het valt allemaal niet mee. Toen ik vandaag zo aan het werk was, werd ik er bij bepaald dat wij bezig zijn om te zaaien en nat te maken, maar dat de Heere toch de wasdom moet geven. Bovendien zullen wij, als het groeit, ook kunnen oogsten of zal het vernield en vertreden worden door het oorlogsgeweld? En dan bestaat nog de mogelijkheid dat wij de tijd van het oogsten niet eens meer zullen beleven. Vooral nu niet, nu alles nog veel onzekerder is dan anders”.

„Ik meen dat het Luther was”, zei Kees, „die gezegd heeft: Als ik wist dat morgen de wereld zou vergaan zou ik vandaag toch nog een boom planten”.

„Ja”, peinsde Hannes, „het is goed dat het leven doorgaat. Dat is een zegen die wij niet altijd opmerken”.

„Wat dacht je”, vroeg Kees, „zouden de inundaties nog uitgebreid worden op ons eiland?”

„Ik hoop van niet”, was het antwoord, „waar zouden we heen moeten met al die evacués? Doch als die inval op de Franse kust werkelijkheid wordt dan zullen we het hier nog veel benauwder krijgen. De terugtrekkende Duitse troepen komen dan in grote aantallen Nederland binnen, als die inval een succes voor de geallieerden wordt. En op die Duitse frontsoldaten ben ik helemaal niet gesteld. Ik weet het, het zijn mensen en het zijn ook mijn naasten, maar het front heeft hen afgestompt en daardoor zijn ze tot alles in staat”.

„Je zegt het Hannes en ik denk het”, antwoordde Kees Kasuweel. „Kom, Flink, we gaan onze avondwandeling maken naar de molen en door het dorp”.

Flink was al bij de deur. Kees draaide zich bij de deur even om, waarop hij zei: „Ik ga even langs Koos Hamer. Misschien weet die iets nieuws”.

„Als het maar goed nieuws is”, vond Hannes van Kolfshoten. „Ik

geloof dat Koos weer knap last van zijn bronchitis heeft. Hij hoestte weer zo lelijk toen hij vanmiddag voorbijkwam”.

„Ja, die bronchitis is een last”, zei Kees, „ik ga eens even bij hem kijken. Het nieuws dat Hamer heeft is het overdenken altijd waard”. Hannes keek zijn vriend veelbetekenend aan. Kees en Flink vertrokken, Hannes bleef peinzend in zijn stoel zitten. Hij dacht aan Hamer. Die man had het ook niet gemakkelijk. Die zat tussen twee vuren. Nu met al die nieuwe inwoners op het dorp had hij het extra druk; hij woonde vlak naast boer De Vries. Boer De Vries ging in sommige kringen door voor een rechtschapen, zij het een wat gierig, man. Maar Hannes wist beter. Boer De Vries zat in de greep van het geld. Hannes zuchtte, werd de Meester ook niet verraden voor dertig zilverlingen? Toen dacht hij aan de inval waar Kees over had gesproken. Hij zag de toekomst somber in. Hannes greep naar de huisbijbel. Hij las het gedeelte over het beleg van Samaria. De stad in nood. Tijdens het lezen kwam er een wonderlijke rust in het hart van Hannes van Kolfschoten. Grote wonderen had de Heere in die tijd gedaan. En de Heere regeerde nog...

SIJMEN VERBIEST DENKT ER HET ZIJNE VAN

Oude Sijmen Verbiest leunde voldaan in zijn grote rieten zorgstoel. Hij en moeder Marijgje hadden juist het zondagse middagmaal binnen. Nadat Sijmen had gelezen en gedankt wilde hij wel even een uiltje knappen. Hij en Marijgje hadden heus lekker gegeten.

„Ondanks de narigheid in de wereld hebben wij het nog goed, Marijgje,” zei hij met een stem, waaruit voldoening sprak. „Ik laat toch nog even mijn ogen verschieten. Vanmorgen heb ik een goede preek gehoord. 't Is jammer dat de dominee meende dat hij ergens anders geroepen werd, maar die evacuatiedominee, die vanmorgen in de dorpskerk preekte, heeft ware woorden gesproken”.

Moeder Marijgje was het van harte eens met haar man en merkte op: „Kees en Hannes waren ook in de kerk, met hun huishoudster”. „Ik geloof, dat jij ogen in je achterhoofd hebt”, vond Sijmen, „ik heb ze niet gezien maar er was vanmorgen ook zoveel volk in de kerk en mijn ogen zijn niet zo best meer”.

Moeder Marijgje protesteerde dat ze heus niet bezig was geweest om heel de kerk af te neuzen, doch ze kreeg geen antwoord. Sijmen had zijn uiltje al te pakken.

Een vlieg zoemde door de kamer; buiten stonden de goudsbloemen in het tuintje in volle bloei. Het was prachtig meiweer. Moeder Marijgje ruimde traag de borden op, na de afwas gedaan te hebben sloeg ze het tafellaken uit. Ze keek naar de slapende Sijmen. Ruim vijfenveertig jaar hadden ze samen lief en leed gedeeld. De kinderen, ze hadden er drie, waren getrouwd. Ze woonden niet in Moerland, maar in de dorpen in de omgeving. Nette oppassende zonen hadden ze en keurige schoondochters. Zo viel er over hun kinderen niet te klagen. Een grote en verbeurde zegen, vond moeder Marijgje. Een mens had dat toch niet in eigen hand.

Ze dacht aan het meisje op de molen. Er was zeker nog geen gevaar. Kees Kasuweel had tenminste nog geen seintje gegeven dat hij het meisje zou brengen. Moeder Marijgje hoopte vurig dat het nooit zou gebeuren, maar als het meisje van de molen weg moest, welnu, dan was zij bereid om dat wicht te helpen. Zij had het meisje nog nooit gezien, maar Sijmen zei dat het een jong, zwart meisje was. Ze had wel horen verluiden dat vrouw Lijntje van de molen dol op dat kind was. Ach, geen wonder, dacht moeder Marijgje, Lijntje had maar één zoon. Meer kinderen had ze nooit gehad en moeder Marijgje begreep haar verlangen naar een dochtertje. Had ze zelf niet vurig gebeden om een meisje? Het waren drie jongens geworden. Ze was erg blij mee en er heel dankbaar voor geweest, maar toch een meisje... Ze wist nog dat ze daar met Sijmen over gesproken had. En Sijmen... eigenlijk ook. Hij had eveneens naar een meisje verlangd. Mannen laten dat niet zo merken, overlegde zij met zichzelf. Toch wist ze zeker dat ook Sijmen in stilte had gehoopt dat de derde een meisje mocht zijn. Maar het was een zoon, een jonge Sijmen.

Zo mijmerend had Marijgje de zaak opgeruimd en toen schoot haar plots iets te binnen. Ze was vergeten aan Sijmen te vertellen wat ze gisteren van buurvrouw Van Pelt had gehoord. Buurvrouw Van Pelt wist altijd alle nieuwtjes het eerst; Sijmen had haar weleens spottend „het persbureau Reuter” genoemd.

Uit de zorgstoel klonk een luide geeuw, oude Sijmen rekte zich uit. De oude stoel kraakte vervaarlijk! Sijmen was wakker geworden en zocht op de tafel naar zijn pijp. Die lag naast de tabakspot, waar nog een heel klein beetje „Witte Os” inzat. „Witte Os” was Sijmens geliefkoosde pijptabak. Maar de aangelegde voorraad minderde snel en Sijmen rookte zijn „Witte Os” alleen nog maar op zon- en feestdagen.

Moeder Marijgje ging op een gewone stoel zitten en streek eens met haar handen over haar zwarte schort.

„Sijmen, nu moet je eens horen wat buurvrouw Van Pelt me gisteren vertelde!”

„Persbureau Reuter,” zei Sijmen, „moet je nemen met een korreltje zout, Marijgje.”

„Ja maar, dit is echt waar!” hernam Marijgje. „Moet je horen, Sijmen!”

Sijmen stak zijn pijp aan en zoog met innig welbehagen aan zijn „Witte Os”.

„Vertel je verhaal maar,” zei hij goedig.

„Vrouw Van Pelt vertelde me gistermiddag dat boer De Vries is bestolen”, zei Marijgje.

Sijmen veerde op in zijn zorgstoel. „Bestolen?” vroeg hij verwonderd. „Ja bestolen”, zei moeder Marijgje, verheugd over de belangstelling die Sijmen toonde. „Vrijdagmiddag waren ze bij De Vries niet thuis. Ook hun evacués waren weg. Die waren naar hun woonplaats om het een en ander op te halen. De Vries, zijn vrouw en zijn dochters waren op het land aan het werk.

Sijmen knikte. „Dat klopt”, zei hij. „Ze waren bezig aan de bieten op het land aan de Achterweg. Die moesten nodig gedund.”

„Nu,” vervolgde moeder Marijgje, „terwijl ze weg waren hebben ze bij De Vries de achterdeur opengebroken en het kabinet in de kamer geforceerd. Met een breekijzer, zegt vrouw Van Pelt.”

„Een inbreker met een breekijzer?” vroeg Sijmen verwonderd. „’t Is me nog al wat!”

„Ja, en ze hebben er een kapitaal gestolen,” vervolgde moeder Marijgje. „Ik weet niet hoeveel gouden ringen.”

„Gouden ringen?” echode Sijmen verbaasd. „Hoe komt boer De Vries aan gouden ringen?”

„Dat weet ik ook niet,” zei moeder Marijgje wat korzellig. „Sijmen, val me toch niet voortdurend in de rede. Ik raak helemaal van mijn apperdepo af!”

„Blijf bij je apperdepo,” verzocht Sijmen, „vertel verder, Marijgje.” De pijp met „de Witte Os” was uitgegaan, maar Sijmen bemerkte dat niet.

„Nou, toen de De Vriesen thuis kwamen bemerkten ze direct dat er iets niet in orde was en toen ze op onderzoek uitgingen bleek dat het kabinet opengebroken was en dat de goudschat van boer De Vries daaruit verdwenen was. ’t Was ijselijk, zoals De Vries tekeer ging, vertelde vrouw Van Pelt. Vrouw Hamer, die op het lawaai naar buiten kwam, zei dat het schuim hem op de lippen stond. „Ik ben bestolen, ik ben geruïneerd!” riep hij. „Waar is Hamer, de diender hij moet de dieven vangen, voor ze van het eiland af zijn. Als hij ze niet te pakken krijgt voor vanavond kan ik naar alles fluiten!” Doch Hamer was niet thuis.”

„Wat heeft hij toen gedaan?” vroeg Sijmen gespannen.

„Toen is hij naar het gemeentehuis gerend waar hij hals-over-kop bij de burgemeester is binnengevallen. Hij eiste van hem dat hij maatregelen zou nemen en de brug over de Oude Maas zou waarschuwen dat ze daar iedereen moesten fusilleren of iets dergelijks, of ze soms ringen bij zich hadden. Die etenhalers uit de stad, zoge-

zeid. 't Is toch wat, Sijmen?"

Sijmen stak zijn pijp weer aan en blies een grote rookwolk naar de zoldering.

„Wist vrouw Van Pelt ook nog wat burgemeester Den Oudsten heeft gezegd?" vroeg hij.

„Burgemeester Den Oudsten vroeg hoe De Vries aan al die ringen kwam. Maar daar wilde De Vries geen antwoord op geven. Toen is Hamer gekomen en de burgemeester heeft tegen hem gezegd dat die de diefstal maar moest onderzoeken."

„Boontje komt om zijn loontje. Die rijk willen worden vallen in een strik en in velerlei verzoeking, Marijgje," zei oude Sijmen kalm.

„Boer De Vries heeft die ringen als betaling aangenomen voor de tarwe en spek enzovoort, wat hij aan de etenhalers verkocht. Hij vertrouwde natuurlijk het geld niet. Zwart geld. En daarom had hij liever goud."

„Ja, maar 't is toch stelen," vond moeder Marijgje.

„Natuurlijk, dat past helegaar niet. Maar wat boer De Vries doet klopt ook niet. Wij dragen geen ringen, Marijgje. Maar veronderstel dat we die wel hadden en je had honger. En zo'n boer wilde je alleen wat geven als je je trouwring inruilde. Wat is dat?"

„Dat is eigenlijk ook stelen," gaf moeder Marijgje wat schoorvoetend toe.

„Juist, Marijgje", zei oude Sijmen. „Dat noemen ze misbruik maken van de omstandigheden".

Beiden zwegen een poosje, verdiept in gedachten.

„Zou Koos Hamer de dieven vinden?" vroeg Marijgje tenslotte.

„Dat zal niet meevallen," meende Sijmen, „en", voegde hij eraan toe, „ik denk dat Koos ook niet zo zwaar aan dit geval zal tillen. Koos Hamer is een goede kerel, Marijgje. Het is een groot voorrecht dat we zo'n veldwachter in Moerland hebben."

Er gleed een schaduw voorbij het raam van de keuken.

Sijmen zag direct wie dat was. „Daar is onze vriend Weetikveel," zei hij.

Moeder Marijgje stond op. „Hij komt zeker een praatje maken," zei ze,

Bij de achterdeur klonk de stem van Kees Kasuweel. „Ben je d'r in, Verbiest?"

„Kom maar binnen, Weetikveel!" riep oude 'Sijmen, waarop Kees de keuken binnenstapte.

„D'r is toch geen narigheid?" vroeg moeder Marijgje zachtjes.

Kees Kasuweel lachte geruststellend. „Nog niks aan de hand, gelukkig,” was zijn antwoord. „Ik dacht, het is zulk mooi weer, ik ga maar eens bij mijn oude vrienden kijken. Hannes zit te lezen en Marie is naar de molen. Flink slaapt en heeft niet gemerkt dat ik vertrok.” „Dat is wel een wonder,” vond Sijmen, „die Flink is een hond met het verstand van een mens.”

Kees knikte. „Ja, ja,” zei hij, „en hij is beter te vertrouwen dan een mens.”

„Ga zitten, Weetikveel,” zei Sijmen, „moeder Marijgje gaat echte thee zetten. Ze heeft nog een beetje. 't Wordt anders wel mondjesmaat.” Moeder Marijgje was al bezig met de thee.

Kees ging zitten en zei: „Ik blijf niet te lang, hoor Sijmen, en wat ik zeggen wil: je noemt me weer bij mijn zondagse naam. 't Is wel zondag, maar zeg maar Kees.”

„Best, Kees, best! Heb je ook gehoord van de diefstal bij De Vries?” Kees knikte ernstig. „Ja,” zei hij, „ik weet er alles van, ik heb Koos Hamer gesproken. Zo gaat het nu als een mens zichzelf verrijkt ten koste van een ander. Heus, Sijmen, mijn grootvader zou zeggen: Kees, jongen, de kruik gaat zo lang te water tot ze breekt. Nu is de kruik van De Vries gebroken. Ik hoop dat de man er mee geleerd heeft.”

„Ik hoop het ook Kees,” zei Sijmen, „maar jongen, ik loop al heel lang op Moerland mee. Er zijn hier mensen die erg hardleers zijn. Eigenlijk ben ik dat zelf ook,” voegde hij er zacht aan toe.

Kees keek zijn oude vriend eens aan.

Moeder Marijgje kwam met de thee binnen, zette deze neer, waarna ze weer bij de tafel ging zitten.

„Hardleers zijn we allemaal,” begon Kees. „Vanmorgen sprak de dominee daar ook al over. Ik heb daar ernstig over nagedacht en ben tot de slotsom gekomen dat die man gelijk had. Alles wat wij meer zijn dan niets, is te veel. De Heere kan alleen maar mensen gebruiken, en wil alleen maar mensen gebruiken, die afzien van zichzelf en opzien tot Hem. Je zou zo zeggen, Sijmen, dat dit een eenvoudige zaak is, maar 't is bar moeilijk!”

„Ik weet het”, zei Sijmen, „ik weet het, Kees, we staan altijd ons zelf in de weg. Alleen door genade kan een mens daarvanaf gebracht worden. Alleen de Israëlieten, die opzagen naar de koperen slang, werden gered, de anderen die dit niet wilden doen, stierven. Ik ben al oud, Kees, en toch nog verschrikkelijk eigenwijs”.

Ze dronken hun thee op, diep in gedachten.

„Zou De Vries nu toch doorgaan met zijn zwarte ruilhandel?” vroeg

moeder Marijge na een poosje.

„Ik weet het niet,” zei Kees, „als hij zijn les geleerd heeft dan niet. Maar als hij hard en verhard is dan wel!”

„’t Is misschien niet goed van me, maar ik geloof dat hij nog harder zal gaan sjacheren om zijn verlies weer een beetje in te halen. De familie De Vries is altijd een hebzuchtig volkje geweest. Alleen de moeder van De Vries, dat was een vrouw met een heel andere inslag.”

„Ja,” zei moeder Marijge, „mijn moeder zaliger heeft indertijd nog bij die vrouw gebakerd. Ik weet nog dat ze vertelde dat die vrouw een best mens was. Heel anders dan haar man. Die was op het vrekke af.”

Oude Sijmen stapte over op een ander onderwerp van gesprek.

„Wat denk je, Kees,” vroeg hij, „wat denk je nu van de oorlog. Zou het nog lang duren?”

Kees Kasuweel schudde het hoofd. „Sijmen,” zei hij, „daar is geen zinnig woord over te zeggen. Elk ogenblik denk je dat het wel gauw afgelopen zal zijn, maar ’t valt voortdurend weer tegen. Hannes en ik spreken daar vaak samen over en hij ziet de toekomst met zorg tegemoet, dat weet ik.”

Sijmen knikte ernstig.

„Ik zie de toekomst ook niet zonnig in,” merkte hij op. „Verleden week kreeg ik zo’n ondergronds krantje in handen. Het heette „De vliegende Hollander” of zoiets, het kan ook „De Koerier” geweest zijn. Als je die dingen leest, dan zou je zeggen: „Morgen is het zover.” Doch ho maar! Er gebeuren vreselijke dingen in de wereld, Kees.” „Een gewoon mens kan dat allemaal niet meer verwerken,” begon moeder Marijge. „Buurvrouw Van Pelt vertelt ook allemaal van die verschrikkelijke dingen. Is het nu waar, Kees, dat de Jodenmensen allemaal uitgeroeid worden door de Duitsers?”

„Kijk, Marijge,” antwoordde Kees, „het rechte weet ik er ook niet van. Maar dat er veel Joden omkomen in die kampen, daar ben ik van overtuigd! Er wordt ons een rad voor de ogen gedraaid. Een mensenleven is bij de Duitsers weinig waard en een Jood is in hun ogen nog minder dan een hond! Een Jood is volgens de edelgermaan een parasiet op de samenleving.”

Sijmen schudde het hoofd.

„’t Is meer dan erg,” zei hij, „de eeuwen door zijn de Joden altijd vervolgd. Ze hadden nergens rust en werden verstrooid over de aarde. Hun roep bij de veroordeling van Christus: „Zijn bloed kome over ons en onze kinderen!” is wel schrikkelijk bewaarheid gewor-

den. Maar denk er om, de Schrift zegt: „Wee degenen door wie de ergernissen komen.”

Kees Kasuweel keek zijn oude vriend eens aan en zei daarna met een zucht: „Dat is een waar woord, Sijmen. Het Joodse volk is nog altijd een volk dat door de Heere apart is gezet. Het is het „uitverkoren volk”. Zij willen niets van Christus weten en volgens Hannes geloven de orthodoxe Joden nog steeds dat de Messias nog moet komen. Dat is een treurige zaak”.

„Ja,” hernam Sijmen. „Hij is gekomen tot de Zijnen en de Zijnen hebben Hem niet aangenomen. Ja, Kees, wij zijn nog niet aan het eind van de beproevingen die de Heere over ons brengt. Ik vrees dat het nog benauwder zal worden. En”, Sijmen knikte daarbij nadrukkelijk met het hoofd, „wij hebben het dubbel en dwars verdiend. Nee, ik denk er het mijne van.”

„En toch geloof ik,” zei Kees, „dat de vlag van Moerlands kerktoren eens weer zal wapperen als teken van de bevrijding en ik hoop dat ik dat nog beleven mag.”

Sijmen stak zijn pijp met de „Witte Os” weer aan en terwijl hij een rookwolkje naar binnen haalde zei hij smakkend: „Hetzelfde Kees, geloof en hoop ik ook. Moed en vertrouwen, Jongen, en gelovig biddend wachten en doen wat onze hand vindt om te doen”.

Er werd gekrabbeld aan de achterdeur. Een korte en felle blaf. Marijgje stond op en ging naar de deur. „Dat is Flink,” zei ze.

Kees Kasuweel en Sijmen lachten beiden smakelijk.

„Ja, ja,” zei Kees, „Flink is niet te bedriegen. Hij is wakker geworden en heeft gewoon mijn spoor gevolgd.”

Hij stond op, groette Sijmen en Marijgje en vertrok met Flink naar de Molenweg.

BOER DE VRIES KOMT TOT INKEER

Er was met boer De Vries geen land te bezeilen. Hij had een humeur als zeven dagen ruw weer. Het verlies van zijn goudschat had hem helemaal uit zijn evenwicht gebracht. Hij snauwde tegen zijn vrouw en zijn dochters en liep de hele dag te mopperen over veldwachters die geen knip voor hun neus waard waren en niet eens een dief konden opsporen. Ja, zelfs 's nachts kwam hij niet tot rust. Hij kon niet slapen vanwege zijn grote verlies en hoewel Neeltje, natuurlijk weer Neeltje, tegen hem zei: „Ja, maar pa, wij zijn toch rijk genoeg? Waarom moest je nu van die arme mensen, die honger hebben, hun gouden ringen als betaling aannemen? Zegt Christus niet: De armen hebt gij altijd met u. Dan is het toch heel verkeerd om zo te handelen zoals u deed” mocht hem niet tot andere gedachten brengen.

Zijn vrouw vond het ook een grote ramp die hen was overkomen en zij adviseerde haar man een hond te kopen. Zo'n hond als Hannes van Kolfshoten had. Dat was nog eens een hond! Ze had er hele verhalen over gehoord. Als ze zo'n hond hadden zouden die ontseriken van dieven wel met een grote boog om de boerderij heenlopen. Als ze zo'n hond hadden gehad als Flink van Hannes van Kolfshoten dan was dat niet gebeurd. Die had de dieven levend opgegeten. O, zo!

Maar boer De Vries vond dat zottepraat van zijn vrouw. Jawel, een hond... Die zou natuurlijk achter de schapen aangaan en dacht je dat zo'n hond van de lucht kon leven? Zulke honden aten voor twee en bovendien: hoe kwam je aan zo'n hond? Het moest geen rattenvangertje zijn, maar een soort politiehond en zulke honden waren duur om te kopen en duur in de kost. Nee, geen hond, dat was geen oplossing.

Het meest stak hem wel die opmerking van Neeltje, zijn dochter. Het is me toch wat als je eigen vlees en bloed zoiets tegen je zegt. Net alsof haar vader helemaal op de verkeerde weg was. Zou hij, boer De Vries, niet weten wat zijn christenplicht was? Las hij niet drie keer per dag uit de Bijbel en dat deed hij zomer en winter, ook als het mooi weer was en het hooi buiten stond. En nu, zo'n Neeltje. Sprekend haar grootmoeder, naar wie ze was vernoemd. Die had ook vaak zijn vader op zijn uiterste gebracht met van die venijnige opmerkingen. Ja, hij wist dat nog wel. Boer De Vries vond dat hem alles maar kwalijk aangerekend werd, terwijl hij volgens zijn eigen mening toch zo leefde naar het Woord.

Klaas Jansen en zijn vrouw zeiden niet veel als hij hen sprak over de ramp die hem was overkomen, maar hij had wel gemerkt dat die het ook niet eens waren met zijn zienswijze. En dan die Koos Hamer. Die man had er niets aan gedaan en niets van gemaakt. Een diender van lik m'n vestje! Hij had de indruk dat Hamer er heimelijk plezier in had dat hij was bestolen. Burgemeester Den Oudsten ook. Die had hem warempel een hele zedepreek meegegeven. Het leek wel of heel Moerland tegen hem samenspande en als hij in het dorp was, leek het wel of de mensen er plezier in hadden dat juist hij, boer De Vries, was bestolen. Brandsen had er eveneens van gehoord en die had ook al gevraagd hoe hij aan al die ringen was gekomen. „Toch zeker niet door de zwarte handel, hè?” had hij dreigend gevraagd. „Als ambtenaar in functie moet ik daartegen optreden, boer De Vries. Onze volksgenoten mogen niet uitgeperst worden door lieden zonder enige moraal”. Hij was opgestoven! Hoe durfde zo'n magere CCD-er tegen hem spreken... Had hij geen goede naam in Moerland en was zijn vader geen ouderling in de kerk geweest?

Nee, het zat De Vries helemaal niet mee; hij vond geen troost en steun bij zijn huisgenoten en evenmin bij andere boeren. Die keken hem ook al met een scheef oog aan. Boer De Vries was bezig zich wijs te maken dat hij het helemaal niet slecht met zichzelf had getroffen. Eén ding had hij niet door. Dat ene ding was, dat de Heere anders oordeelt dan de mensen.

Die juni-avond was boer De Vries bezig in de schuur. Het was warm geweest die dag; buiten werd de lucht donkerder. Er kon weleens een buitje komen. Vooral in de middag had hij donkere koppen in het westen gezien. Het was nog drukkend en in de verte hoorde je het gerommel van de donder. Het lichtte zo nu en dan. Bij het schijnsel van een stallantaarn was boer de Vries nog druk

doende in de grote boerenschuur. De schuurdeur ging open en Kasper Brandsen stapte binnen. Nu, die was ook nog laat op pad, dacht boer De Vries, toen hij de CCD-er ontdekte.

Door de open schuurdeur zag je het buiten lichten. Het gerommel kwam dichterbij.

„Goeienavond, De Vries, nog laat aan het werk”, zei Brandsen. Boer De Vries zette de stallantaarn neer en kwam naar de schuurdeur.

„Jij bent ook nog laat op pad”, was zijn antwoord.

„Ik was op weg naar huis, maar ik ben hier even van de fiets gestapt, want ik wilde je wat vragen”.

„Dat is mogelijk”, zei De Vries, terwijl hij zijn broek wat afklopte en zijn werkkieel uittrok.

„Weet je, De Vries, of Lamoen een dochter heeft?” vroeg Brandsen, terwijl hij ingespannen naar het gezicht van de boer staarde, die nog half in het schemerdonker stond.

Boer De Vries verstarde. Hij had wel gehoord van dat meisje op de molen, maar hij had zoveel aan zijn hoofd dat hij er verder niet bij had stilgestaan.

„Jan Lamoen heeft maar één zoon en geen dochter”, zei hij, „dat meisje op de molen moet een nichtje of zoiets zijn van de Lamoens. Zeker uit de stad. In de stad is het niet zo best met het eten, dat weet je”.

„Zo, zo, een nichtje van de Lamoens”, herhaalde Brandsen met een lach. „’t Is mogelijk dat ze jou dat wijs kunnen maken, De Vries. Dat meisje heeft ravenzwart haar en een licht gebogen neus. Het is een ondergedoken jodinetje, wat ik je vertel!”

„Nu, dat weet ik zomaar niet”, antwoordde De Vries, „er zijn genoeg christenmeisjes die ook zwart haar en een gebogen neus hebben. Kijk nu maar eens naar mijn Krijntje, die heeft ook een voorgevel die er wezen mag. Ze is ook zwart van haar, maar heus geen Jodin”.

„Dat kan allemaal wel waar zijn”, antwoordde Brandsen, „maar nu hebben we de gelegenheid, als ik het juist heb, om de Lamoens eens te vangen. En goed te vangen ook, reken daar maar op! Nou, die jongen mag ik ook hélemaal niet”.

Boer De Vries antwoordde niet.

Jij hebt toch ook nog iets te vereffenen met de jonge Kees Lamoen? Buiten begon het te waaien; het gerommel in de lucht kwam steeds naderbij.

„Ik zal morgen de Ortskommandant eens waarschuwen. Dan moet die maar eens een kijkje op de molen gaan nemen, of hij kan

ook de SD inschakelen, dan komen die wel naar de molen. Een mens moet zijn plicht doen. Gegroet, De Vries! Ik probeer voor de bui thuis te komen". De schuurdeur klapte weer dicht.

Boer De Vries ging met trage bewegingen door de deur die de schuur met de keuken verbond. Hij dacht na over wat hij pas gehoord had en het werd hem nu toch bang om het hart. Inderdaad, hij had een hekel aan de Lamoens. Maar dit... dit zou hun het leven kunnen kosten als het meisje inderdaad een jodin bleek te zijn.

Buuten was de onweersbui in alle hevigheid losgebarsten.

Vrouw De Vries en haar dochters kwamen de keuken binnen en zetten zich zwijgend bij de tafel.

„Hoor het toch eens regenen", zei vrouw De Vries. Boer De Vries knikte. Hij was met zijn gedachten niet bij de bui. Anders wel. Maar nu spookten er andere gedachten door zijn hoofd. De onweersbui trok spoedig over waarna de familie De Vries naar bed ging.

Boer De Vries kon niet in slaap komen. Hij draaide zich al om en om, doch hij kon de slaap niet vatten. Naast hem hoorde hij de diepe, regelmatige ademhaling van vrouw De Vries. Zijn echtgenote sliep altijd zo vast dat je haar met moeite wakker kon krijgen. Ze werkte ook altijd zo hard, als gevolg waarvan ze 's avonds doodmoe was. Ze viel altijd als een blok in bed en sliep een paar tellen later al.

Boer De Vries dacht aan de Lamoens. Ja, inderdaad, ze waren geen vrienden van hem en het was misschien ook dom van hen om, als het waar was, een jodinnetje in huis te halen. Die mensen moesten toch eigenlijk gewaarschuwd worden. Morgen kon het te laat zijn. Maar als Brandsen te weten zou komen dat hij, boer De Vries, gewaarschuwd had, dan zat dat ook helemaal niet lekker. Dan liep hijzelf gevaar. Veronderstel dat mee door zijn schuld de Lamoens in een concentratiekamp zouden terechtkomen of zelfs doodgeschoten. Niemand wist het, maar hij zou zijn leven lang er last van hebben. Want hij had hen kunnen waarschuwen. En... boer De Vries realiseerde zich dat nu met ontzetting, God zou het altijd weten.

Het zweet brak hem uit. Wat had die boer De Vries het benauwd! Hij ging rechtop in bed zitten. Zijn vrouw bemerkte dat toch niet. Toen kreeg hij een idee. Hij zou naar Koos Hamer gaan om het tegen hem te zeggen. Misschien kon Koos Hamer er wat aan doen. Koos kon zwijgen als het graf. Boer De Vries dacht er niet meer aan dat hij vroeger in de avond in zijn hart minder mooie dingen over Koos had gezegd.

Hij glipte uit bed en trok zijn broek aan. Het was toch maar beter dat hij ook zijn overhemd aantrok. Hij zou kou kunnen vatten. Hij was toch al zo nat bezweet door het woelen in bed. Hij trok zijn sloffen aan en stond een ogenblik later buiten. Het was buiten droog geworden en de sterren twinkelden aan de lucht. Boer De Vries liep naar het huis van veldwachter Hamer. Voor de deur stond hij in twijfel. Zou hij bellen? Hij maakte liever vrouw Hamer en de kinderen niet wakker. Toch maar bellen! De bel klonk hard en schel door het stille huis. Boven ging een raam open en het verwarde hoofd van Hamer boog zich uit het raam. „Wie daar?”

„Ik, boer De Vries, zou ik je even kunnen spreken, Hamer?”

Koos Hamer keek omlaag in het angstige gezicht van boer De Vries. Eerst wilde hij zeggen: „Dat kan toch wel tot morgen wachten?” Toen hij echter het gezicht van de angstige boer De Vries zag dacht hij er anders over.

„Wacht, ik kom naar beneden”, zei hij, „loop maar naar de achterdeur”.

Koos schoot zijn broek en zijn trui aan. Ja, vooral zijn trui, in verband met die akelige bronchitis. De dokter had hem gewaarschuwd dat hij zich altijd goed moest kleden. „Al zitten de mussen door de hitte te gapen op het dak, kleed je goed aan. Je bent verschrikkelijk vatbaar”, had die goede man gezegd.

Even later zaten beide mannen in de keuken van de veldwachter. Boer De Vries vertelde Hamer wat hij te weten was gekomen.

„Ik had geen rust, Koos”, zei de boer, „ik durf zelf niet naar de molen te gaan. Ik weet niet eens of het waar is dat dat meisje een Jodinnetje is. Bovendien zullen ze me zien aankomen!”

Koos Hamer bezag De Vries nu met andere ogen. Hij had altijd gedacht dat De Vries alleen maar oog had voor zijn eigen belangen en dat zijn medemens hem niets kon schelen. Maar nu begon hij zelfs achtung te krijgen voor De Vries.

„Ik zou me geen raad weten als de Lamoens wat zouden overkomen, dat ik had kunnen verhinderen”, hoorde hij De Vries zeggen. „Ik weet het wel, wij hebben verschil van mening gehad, maar dat komt wel meer in de wereld voor. Zou jij misschien kunnen helpen, Koos?”

„Zei Brandsen dat gisteravond?” vroeg Koos; het was bijna twee uur in de nacht.

„Ja, gisteravond, net voor de onweersbui was hij bij me”, antwoordde De Vries.

„Praat er met niemand over. Ook niet dat je vannacht bij mij ge-

weest bent”, zei Koos Hamer. „Ik zal alles doen wat ik doen kan. En als het soms fout mocht lopen is dat in elk geval niet jouw schuld, De Vries”.

„Gelukkig”, zuchtte de boer uit het diepst van zijn hart.

„Probeer nu weer ongezien in bed te komen en welterusten”, zei Koos, „ik ga maatregelen nemen.”

Tien minuten later sliep boer De Vries als een roos naast zijn vrouw, die zijn afwezigheid niet eens had opgemerkt.

Koos Hamer kleepte zich verder aan, waarna hij omzichtig naar het huisje aan de Molenweg liep. Voor de brug deed hij zijn sloffen uit, anders hoorde Flink hem. Hij bond een touwtje aan de brugleuning en ging weer naar huis. Hij wist dat Kees en Hannes morgenochtend regelrecht hun maatregelen zouden nemen en hij besloot die ochtend zelf wat langer thuis te blijven, want hij verwachtte wel visite van Kees Kasuweel. Hij dacht nog na over het nachtelijk bezoek van boer De Vries. Wat konden mensen, die je altijd met argwaan had beschouwd, toch nog meevallen!

Koos dacht aan Hannes de Kolf. Hannes zou zeggen: „Er gebeurt in de wereld niets bij geval. De Heere neigt de harten der mensen als waterbeken”. Misschien, je kon nooit weten, was dit een begin van een ander leven voor De Vries. Koos hoopte dat maar. Dan zou het met dat zwarte gedoe ook wel uit zijn. Wat er ook gebeurde, dacht Koos opgewekt, De Vries had vannacht een goede beurt gemaakt. Voor het naar bed gaan vouwde Koos de handen en bad. Hij bad voor het arme kind op de molen en ook voor boer De Vries. Hij bad voor alle inwoners van Moerland en hij legde zijn eigen moeilijkheden en zijn zwak geloof de Heere voor. Gesterkt vlijde Koos zich weer neer in het echtelijk bed. Vrouw Hamer sliep ook vast. Dat was een voordeel. De kinderen hadden ook geen kik gegeven. Nee, het was op rolletjes gelopen. Koos sliep en vergaarde zodoende nieuwe krachten voor de dag van morgen.

Toen Hannes de volgende morgen heel vroeg naar zijn werk wilde gaan ontdekte hij het touwtje aan de brugleuning. Hij ging direct terug naar de keuken en waarschuwde Kees, die daar zijn morgenboterham zat te eten.

„Dan is het zo ver”, antwoordde Kees kalm, „ik ga direct naar de molen”. Hannes wilde thuisblijven, maar Kees overreedde hem toch naar zijn werk te gaan. Niemand mocht volgens hem merken dat er wat bijzonders aan de hand was. Hannes moest bij nader inzien Kees gelijk geven en vertrok daarop naar het land.

Toen Hannes vertrokken was liep Kees naar boven en wekte Marie.

Zij kwam met slaperige ogen naar beneden, maar toen Kees haar vertelde van de waarschuwing was ze meteen klaar wakker.

Kees stippelde zijn plannen uit.

„Ik ga Riekje op de molen halen en breng haar ongezien hierheen. Moeder Lijntje moet alles opruimen wat het verblijf van het meisje zou kunnen verraden. En jij, Marie, gaat vanmiddag naar de molen en daar blijf je tot vanavond laat. Riekje gaat naar jouw kamertje en als het vanavond donker is breng ik haar over de Binnenmaas weg naar een adres waar ze het goed zal hebben”.

Marie had een heleboel vragen, maar Kees wimpelde die eenvoudig af. Daar was nu geen tijd voor, vond hij, en Marie, die een onbeperkt vertrouwen in oom Kees stelde, ging regelrecht aan het werk.

Kees vertrok langs de kortste weg naar de molen en vond tot zijn opluchting de familie al op. Het gezicht van moeder Lijntje trok wit weg toen ze Kees zag binnenstappen. De vroege komst van Kees betekende gevaar, begreep ze. Jan en Kees Lamoen werden ook ongerust en bestormden Kees met vragen. Kees stelde hen zoveel mogelijk gerust. Hij wist ook niet veel, maar er moesten maatregelen genomen worden want hij was gewaarschuwd.

Esther Sluys hilde zachtjes, toen ze begon met haar koffer te pakken. Ze was wel op dit moment voorbereid, maar nu het zover was beving haar toch de angst.

Kees Kasuweel riep Kees Lamoen even apart. „Ik weet niet wat je in de molen hebt, Kees”, zei hij, „maar als er soms een huiszoeking komt, moeten ze niets bezwarends vinden, dat begrijp je. Je hebt nu nog de tijd om dingen, die niet gevonden mogen worden, te verdonkeremanen. Zorg daarvoor, jongen”.

Kees Lamoen knikte kort en riep zijn vader. Die twee spoedden zich naar de molen.

Het was een roerend afscheid tussen moeder Lijntje en Riekje. Kees draaide zich om. Hij kon niet tegen tranen. Ze maakten hem week en daar had hij nu beslist geen tijd voor. Ongezien bereikte hij met Esther het huisje aan de Molenweg en Kees prees zich gelukkig dat het nog zo vroeg was. Riekje werd in het kamertje van Marie geïnstalleerd.

„’t Is maar voor één dag”, zei Kees troostend, „voor alle zekerheid kan je vandaag beter op het kamertje blijven. Marie zal je daar je ja natje en je droogje wel brengen. Als je nog slaap hebt kruip dan maar in bed. Met Gods hulp zal oom Kees de zaak wel voor je klaren, mijn hartje”.

Toen dat gebeurd was ging Kees zogenaamd op visite bij Koos

Hamer. Koos had hem al verwacht. Hij riep Kees in de tuin en terwijl Koos voor de schijn zijn worteltjes dunde vertelde hij op zachte toon wat hem 's nachts was overkomen. Kees luisterde aandachtig, terwijl hij meehielp bij het dunnen van de worteltjes. Toen Hamer hem vertelde dat boer De Vries de boodschap had gebracht klakte Kees veelbetekenend met zijn tong. Dat viel hem mee van boer De Vries.

„Je ziet dus”, zei Koos Hamer, „er is geen direkt gevaar, maar voorkomen is beter dan genezen”.

Dat vond Kees ook; hij bedankte Hamer hartelijk voor de waarschuwing. „Als ik soms meer te weten kom, dan hoor je dat direct van me”, beloofde Hamer.

„Je bent vanmorgen echter niet in vorm wat het dunnen betreft”, zei Kees Kasuweel. „Trouwens, wat ik gedaan heb, daar kan ik ook niet over naar huis schrijven”.

„Wat kunnen me in dit geval die wortelen schelen”, zei Koos lachend.

Van Koos Hamer ging Kees, op de hielen gevolgd door Flink, naar Sijmen en Marijgje. Hij vond ze beiden nog thuis. Sijmen had weer veel last van zijn „rimmetiek”.

„Dat zit 'm vast in die onweersbui van gisteravond, Kees,” zei Sijmen zuchtend. „Bij onweer speelt die „rimmetiek” altijd op. Verschrikkelijk!”

„'t Gaat vandaag mooi weer worden,” zei Kees, terwijl hij naar de lucht keek. „Maar ik had een andere boodschap, Sijmen”.

„Dat dacht ik wel”, was de reactie van moeder Marijgje, terwijl ze Flink aaide. „'t Is zeker zover?”

„Inderdaad, 't is zover”, was het antwoord. Sijmen vergat ineens zijn „rimmetiek”.

„Vanavond, als 't donker is, Weetikveel?”

„Ja”, zei Kees, „ik ben gewaarschuwd. Riekie is nu bij ons en daar blijft ze vandaag”.

„'t Arme wicht”, zei moeder Marijgje meewarig. „Brenge ze maar, hoor, Kees, ze zal hier niets tekort komen”.

„Brenge je ze volgens ons plan?” wilde Sijmen weten.

„Volgens het plan”, zei Kees. „In orde, Weetikveel! Marijgje, waar is mijn kiel. Ik heb nog het een en ander in orde te maken”.

„Maar Sijmen, je „rimmetiek”?”

„Niks te rimmetieken, daar heb ik nou geen tijd voor”, zei Sijmen.

„Er moet gewerkt worden! Denk erom Marijgje, mond dicht tegen het persbureau Reuter, hoor!”

„Ze zal van mij niks horen”, verzekerde Marijgje. „Een bakje koffie, Kees?”

„k Zou het graag doen en ik heb er ook wel trek in, maar ik heb nu heus geen tijd, Marijgje”, was het antwoord van Kees. Hij groette Sijmen en Marijgje en vertrok met Flink.

In het huisje aan de Molenweg vond hij Marie druk doende met het eten. Kees schildte ondertussen de aardappels, want het eten moest op tijd klaar zijn. Hannes kwam vanmiddag thuis eten. Hij schildte een paar aardappelen meer voor de gast op het kamertje. Hij geloofde echter niet dat ze veel zou eten vanmiddag. De spanning was voor dat arme kind groot. Toen hij de aardappels klaar had, haalde Kees omzichtig het jachtgeweer uit de geheime bergplaats tevoorschijn. Hij laadde het zorgvuldig, waarna hij het in een aardappelzak deed. Toen zette hij het voorzichtig weg in de schuur. „Veiligheid voor alles”, mompelde hij. „Maar hier hoeft Hannes niets van te weten”.

Boer De Vries was die morgen laat present. Zijn vrouw en dochter waren allang uit de veren en Klaas Jansen en zijn vrouw waren al met het vee bezig toen De Vries nog rustig lag te slapen. Hij had de wekker, die altijd om vijf uur afliep, niet eens gehoord. Klaas Jansen had vreemd opgekeken toen hij De Vries niet in de stal vond en Neeltje en Krijntje gingen de koeien melken in het bongerdje zonder De Vries.

Om half zeven werd het vrouw De Vries te gortig. Ze ging naar de slaapkamer, waar ze ontdekte dat De Vries nog sliep als een os. Ze schudde hem eens goed door elkaar en riep: „Hé, Willem! slaapkop, wordt eens wakker! 't Is waarlijk al half zeven!”

Willem, die nog nooit op zo'n manier wakker was gemaakt, keek verdwaasd zijn vrouw aan en daarna naar de wekker. Toen hij met slaperige ogen ontdekte dat die wekker op half zeven stond, sprong hij verbaasd uit zijn bed. „Hoe is het mogelijk, Mientje, ik heb me helemaal verslapen!”

„'t Is me wat”, mopperde Mientje, „de meiden zijn al klaar met melken en daar ligt me die luie kerel te snurken in zijn bed!”

„Jongen, jongen, dat is me nu nog nooit overkomen,” zei De Vries die zich vlug ging wassen, terwijl zijn vrouw thee voor hem inschonk en zijn morgenboterham klaarmaakte.

Onder het wassen dacht De Vries na over gebeurtenissen in de afgelopen nacht en ondanks het feit dat hij zich verslapen had, was hij toch tevreden dat hij de stoute schoenen had durven aantrekken. Hij ging maar gauw aan het werk, want er was genoeg te doen.

Terwijl hij zo ijverig bezig was vroeg hij zich af waarom hij nu zo'n hekel had aan de Lamoens. Willem de Vries kwam tot de slotsom dat Kees Lamoen hem indertijd het malen van zijn tarwe geweigerd moest hebben omdat hij wist dat hij deze zwart zou verkopen. Het zweet brak De Vries uit. Ja, hij had veel kostbaar goud gewonnen, maar het was even snel verdwenen als dat hij het gewonnen had. Een dief had zijn kabinet opengebroken en was er met zijn goud vandoor gegaan. Waren de Vriesen niet altijd eerlijke, rechtschapen boeren geweest? Boer De Vries richtte zich op uit zijn gebogen houding en vroeg zich af of hij nu wel eerlijk gehandeld had. Toen gisteravond Brandsen zo spottend in de schuurdeur had gestaan, was toen zijn bloed niet gaan koken.

Willem de Vries ging aan de slootkant van zijn akker zitten. Zo maar midden op de dag en dacht diep na. Goed hij was zuinig en gooide het geld niet over de balk. Zijn vrouw evenmin, die kwam ook uit een zuinig nest. Maar zijn vader en grootvader hadden zich toch nooit met bedrog ingelaten en hij toch eigenlijk ook niet? Maar dat ruilen tegen gouden voorwerpen dan? Was dat geen misbruik maken van de narigheid van anderen? Was dat geen smet op zijn naam?

Willem de Vries had geen beste morgen daar op het land. Wel was hij met het werk begonnen, doch hij deed alles werktuigelijk; hij was er met zijn gedachten niet bij. Hij vroeg zich af of Koos Hamer de in gevaar verkerende mensen op onopvallende wijze zou hebben kunnen waarschuwen. Hij was ervan overtuigd dat Brandsen zijn plan, om de Ortscommandant van zijn vermoeden met betrekking tot dat Joodse meisje op de molen in te lichten, ten uitvoer zou brengen. Die CCD-dienstklopper had geen geweten; hij was in staat zijn landgenoten te verraden, wist boer De Vries. Terwijl hij zo in gedachten met Brandsen bezig was, vroeg hij zich af hoe het met zijn geweten gesteld was. „Ook niet al te best”, zei een inwendige stem in hem. De gedachten spookten door zijn hoofd, talrijke vragen welden in hem op. De Vries maakte een echt nare ochtend door...

Toen hij van het land thuiskwam voor het middageten stond er een vrouw met een kinderwagen op zijn erf. Een etenhaalster uit Rotterdam, wist hij uit ervaring. Het was een magere vrouw, waaraan te zien was dat zij honger en gebrek leed. In de wagen lag een klein kind, dat er wel schoon doch erg slapjes uitzag. Vrouw De Vries was, toen haar man thuiskwam, juist bezig de vrouw te vertellen dat er niets gemist kon worden; ze hadden zelf niet al te veel,

dus kon er niets weggegeven of verkocht worden. Trouwens, ze konden zich toch niet het lot van heel de wereld aantrekken? zei ze tegen de hongerige vrouw. Op den duur zouden ze zelf op een houtje moeten bijten als het zo doorging. Nee, we kunnen echt niets missen. En met die woorden kon de etenhaalster haar maag vullen... Boer De Vries had het gesprek tussen zijn vrouw en de „stadse juffrouw” aangehoord. Deze maakte aanstalten om teleurgesteld en verslagen het boerenerf te verlaten. In het voorbijgaan terwijl ze met de kinderwagen het erf afreed, zei ze tegen De Vries: „Dag boer, ik ga maar weer verder”.

„Eten, Willem, waarom ben je zo laat vandaag? Het eten staat koud te worden!” riep vrouw De Vries tot haar wederhelft. De boer maakte echter geen haast om aan tafel te komen. Hij had de etenhaalster staande gehouden, waarna hij zich over de kinderwagen boog om naar het kind te kijken. Enkele ogenblikken daarna vroeg hij aan de moeder van het kind: „Heb je zin om bij ons het middagmaal te gebruiken?”

Die vraag bracht de vrouw zichtbaar in verwarring, daar zij een dergelijke uitnodiging niet had verwacht. Met grote ogen keek zij van de boerin naar de boer. Nadat zij van de eerste „schrik” bijgekomen was antwoordde zij ietwat schuchter: „Graag, mijnheer!” „Zet een bord erbij op tafel en warm ook wat melk op het fornuis voor het kind”, zei boer De Vries tegen zijn huisgenoten.

„Hoe heb ik het nou?” vroeg zijn vrouw. Maar Neeltje, die het gesprek had gehoord, was al met de melk bezig en zette een bord voor de vrouw bij. Boerin De Vries snapte er niets van.

De vrouw at mee en vertelde onder het eten dat haar man gevorderd was om te werken in Duitsland en dat ze drie kinderen had, waarvan dit de kleinste was. De twee anderen waren bij een oudere buurvrouw. Inmiddels gaf Neeltje de kleine de fles.

Na het eten was de vrouw zichtbaar opgeknapt.

Boer De Vries gaf de vrouw wat aardappelen en meel mee en ook een paar flessen melk. Bovendien deed hij er ook nog een flink stuk spek bij. Alles verdween in de kinderwagen en de vrouw vroeg wat ze de boer schuldig was. Willem de Vries schudde het hoofd. „Niets”, zei hij, „en als je in de buurt bent kom dan maar aan!” De vrouw bedankte hartelijk waarna ze opgewekt haar terugweg naar Rotterdam aanvaardde.

De boerin had een en ander met grote ogen aangezien. Willem de Vries ging weer naar zijn werk op het land.

„Ik geloof dat je vader het in zijn hoofd gaat mankeren”, zei boerin

De Vries tegen Neeltje haar dochter. Krijntje vond dit ook, maar Neeltje antwoordde: „Het is mijn vader niet in het hoofd geslagen, maar in het hart.”
Dat vonden haar moeder en Krijntje onzinnige praat.

DE VOGEL GEVLOGEN

Die morgen dat Willem de Vries zich verslapen had, Kees Kasuweel het druk had en Koos Hamer wortelen in zijn tuin dunde, stond Kasper Brandsen al vroeg in de „Schreibstube” van de Ortskommandant.

De Ortskommandant mocht Kasper Brandsen niet. Otto Schuhmacher luitenant bij de Wehrmacht en door een opgelopen verwonding niet meer geschikt voor het front, had een gruwelijke hekel aan alle Hollanders die NSB-er waren en die hun best deden om bij de bezettende macht in de pas te komen. Hij verafschuwde deze lieden en eigenlijk verafschuwde hij heel de oorlog. Otto Schuhmacher sprak perfect Hollands. Geen wonder, hij had vijf jaar in Leiden gestudeerd en hij vond het verschrikkelijk dat hij, die zoveel Hollandse vrienden had, nu voor de Duitsers in dit land als een vijand te boek stond. Van de Jodenvervolgingen had hij gegruwd. Hij had toch veel Joodse vrienden op de universiteit gehad. Beste jongens! En nu zat hij hier met een plaat in zijn heup, die minstens een jaar moest blijven zitten. Gelukkig dat zijn vrouw, op het Duitse platteland woonde en niet in een grote stad, waar telkens bombardementen plaatsvonden. Hoe lang was het al geleden dat hij met verlof thuis was geweest bij Gretchen en Jolande, zijn enige dochtertje. Nee hij, succesvol advocaat en doctor in de rechten, had niets voor deze oorlog gevoeld. En nu, hij wist het feilloos zeker, liep het op een nederlaag voor het „Deutsche Reich” uit.

Vanmorgen stak zijn been hem ook weer. Zeker door het onweer van gisteravond. Zijn been en zijn heup waren tegenwoordig net een barometer. En daar stond dan weer die magere CCD-er Brandsen met zijn uitgestreken gezicht voor hem. Bah! wat een misselijke vent. Hij hoorde ongeïnteresseerd het verhaal aan over een Jodinetje op

de molen van Moerland. Of „der Herr Leutnant”, soms de SD wilde waarschuwen. Nederland moest toch „Judenfrei” worden gemaakt en daarom deed hij, Kasper Brandsen, zijn plicht.

Otto Schuhmacher trok zijn gezicht in een diepzinnige plooi en zei dat hij eerst zelf vanavond eens even de molen met een bezoek zou vereren om te zien wat er van waar was. Herr Brandsen moest weten dat de manschappen van de SD het erg druk hadden en er niet over te spreken zouden zijn als ze voor loos alarm naar Moerland zouden worden gezonden. Hij zou vanavond met twee soldaten op dat molenhuis een onderzoek instellen. Herr Brandsen werd hartelijk bedankt voor zijn gewaardeerde medewerking.

Kasper Brandsen vertrok verheugd en voldaan. Vanavond zouden die Lamoens wel anders piepen!

De Ortskommandant zag hem met gemengde gevoelens na. Toen hij vertrokken was belde hij Koos Hamer op. Of Hamer wist dat er een Jodinetje op de molen was ondergedoken. Hamer meende dat er op de molen wel een meisje was, een nichtje van de Lamoens, die zich Riekje de Geus noemde. Zeker uit de stad, Ortskommandant, daar hadden de mensen het niet zo breed. Dat het een Jodinetje was, daar wist Hamer niets van. Bovendien geloofde hij dat het meisje al vertrokken was. Maar ja, er waren zoveel meisjes op Moerland dat Hamer daar allemaal niet uit wijs kon worden.

„Ik kom vanavond zelf eens kijken,” zei Otto Schuhmacher tegen Hamer en legde de hoorn weer op de haak. Toen lachte hij:

Die Koos Hamer zou daar zijn voordeel wel mee doen. Hij haalde een foto van Gretchen en Jolande uit zijn portefeuille en keek er lang en aandachtig naar. De „Krieg” kon hem gestolen worden!

Kasper Brandsen zorgde ervoor dat hij die avond op Moerland was. Hij wilde zijn succes van nabij zien en meemaken. Wel moest hij ervoor waken dat de Ortskommandant hem niet zag. Dat was maar beter van niet.

Even na achten reed een Duitse legerwagen de Molenweg in. Kees en Hannes zagen de wagen voorbij rijden op weg naar de molen.

„Nu gaat het spel beginnen,” zei Kees.

De wagen stopte bij het molenhuis. Twee soldaten sprongen eruit, met geweren in hun hand. Een posteerde zich aan de Molenweg en de andere bij de molen. De Ortskommandant belde aan. De deur ging open en Marie Snijders stond in de deuropening. De Ortskommandant salueerde en vroeg of hij de heer Lamoen mocht spreken. Marie Snijders liet de kommandant binnen. Vrouw Lamoen zat met een vertrokken gezicht bij de tafel en Jan Lamoen stond op om

te vragen wat dit allemaal te betekenen had. De Ortskommandant zag de mensen scherp aan en toen draaide hij zich om en monsterde Marie Sniijders. Korenblond haar en blauwe ogen. Dat kon nooit een jodin zijn.

„Uw persoonsbewijs, bitte,” zei hij tot Marie. Die ging naar haar tasje en reikte de kommandant haar persoonsbewijs over. De kommandant vergeleek de foto met het origineel en gaf het haar met een buiging weer terug. Toen wendde hij zich tot Lamoen: „Er is mij gemeld dat hier een Jodinnetje is ondergedoken,” zei hij, terwijl hij Jan recht in de ogen keek. Jan Lamoen wees naar Marie. „Zij is in elk geval geen jodin,” zei hij. „Nee, dat geloof ik ook niet,” zei de kommandant nu lachend.

Vrouw Lamoen haalde hoorbaar verlicht adem.

’t Is weer eens loos alarm,” vervolgde Otto Schuhmacher. „Dit meisje lijkt op Gretchen.”

Er was een verbaasde stilte van niet begrijpen in het molenhuis. De Ortskommandant haalde zijn portefeuille voor de dag en toonde de bewoners van de molen de kiek van zijn vrouw en hun dochter-tje. Inderdaad, Marie leek op de vrouw van de Ortskommandant.

„Wilt u soms een kop koffie?” kwam opeens de benepen stem van moeder Lijntje. De kommandant snoof.

„Echte koffie?” vroeg hij.

„Ja, echte koffie,” zei Lamoen.

„Mag ik misschien dan mijn twee soldaten ook binnenroepen voor de koffie?” vroeg de Ortskommandant.

„Natuurlijk,” zei Lamoen.

De kommandant was al bij de deur. Twee stoelen werden bijgeschoven en even later dronken de kommandant en de soldaten koffie in het molenaarsgezin. Zij lieten zich de koffie goed smaken.

„Loos alarm,” zei de kommandant. „wir gehen wieder fort.”

„Vielen dank, gnädige Frau,” zeiden de soldaten. „Guten Abend.”

De legerwagen keerde op het molenerf en raasde weer de Molenweg af. Met een zucht van verlichting keken Jan Lamoen, moeder Lijntje en Marie Sniijders elkaar aan. Toen vouwde Jan Lamoen de handen en dankte de Heere voor de bewaring van alle kwaad. Kasper Brandsen had zijn fiets aan het begin van de Molenweg tegen een boom gezet, waarna hij de weg was ingewandeld. De legerwagen stond bij het molenhuis, had hij gezien en hij had ook de soldaten opgemerkt die een eventuele ontvluchting moesten verhinderen. Heel langzaam liep hij de weg verder in. Toen zag hij dat de soldaten binnen werden geroepen. Huiszoeking, dacht Brandsen. Hij stond

een poosje stil. Het duurde nogal even. Gelukkig kwam er niemand langs de Molenweg. Daarna kuierde hij op zijn gemak verder. Daar kwamen de soldaten met de kommandant weer uit het molenhuis te voorschijn. Maar ze hadden niemand bij zich. Brandsen stampvoette van ergernis. Was het dan toch mislukt? De legerwagen draaide op het erf en kwam de Molenweg weer in. Kasper Brandsen vond dat de kommandant hem hier niet mocht zien. Hij rende achter de muur van het huisje. De legerwagen suisde voorbij.

Op dat moment had Kees Kasuweel gewacht. Hij had Brandsen wel zien scharrelen op de Molenweg en was daarna met Flink naar achter in de tuin gegaan. Hij hield Flink bij de halsband vast. Toen hij zag dat Brandsen zich achter de muur van hun huisje verschool begon Flink te grommen. Kees kalmeerde hem.

De legerwagen was voorbij en Brandsen wilde zich weer naar de weg begeven. Toen schoot de ergernis bij Kees omhoog. „Pak hem Flink!” zei hij. De hond schoot vooruit als een pijl uit een boog en juist toen Brandsen de brug wilde betreden sprong de hond hem naar de keel.

Brandsen die niet wist wat hem overkwam, verloor het evenwicht en rolde ruggeling in de vrij diepe sloot. Flink zette zich schrap aan de slootkant en greep Brandsen in het kruis van zijn broek. Brandsen gilde alsof hij vermoord werd en op dat geluid kwam Hannes naar buiten. „Af Flink,” gebod hij.

De hond stond met een stuk van de broek van Brandsen in zijn bek aan de slootkant. Scheldend waadde Brandsen naar de andere kant van de sloot. Kees Kasuweel kwam uit de tuin naar voren gewandeld. „Wat is er aan de hand?” informeerde hij overbodig.

„Flink heeft Brandsen in de sloot gejaagd”, zei Hannes, proestend van de lach. Brandsen maakte dan ook een bespottelijke indruk.

„Dan was hij zeker bij ons in de tuin,” zei Kees, „anders zou Flink dat nooit doen!”

„Had je ons nodig?” vroeg hij onschuldig aan Brandsen, die druipnat op de Molenweg stond. „Dan had je moeten kloppen, maat. Je trof het niet dat Flink net in de tuin liep.”

Brandsen stikte bijna in zijn woede en kon geen zinnig woord uitbrengen. Hij liep in de looppas de Molenweg af om bij zijn fiets te komen. „Canaille”, gromde hij toen hij zich met zijn kapotte broek op de fiets hees. „Canaille en geboefte, ik zal jullie wel krijgen!” Zijn woede steeg ten top toen hij in de Dorpsstraat Koos Hamer tegenkwam, die hem in zijn natte plunje bevreedemd nakeek. Koos schudde het hoofd. Hij wist niet wat hij daarvan denken moest.

Marie Snijders was van de molen thuisgekomen en vertelde het hele verhaal in geuren en kleuren. Met belangstelling luisterden haar beide ooms naar het verhaal.

„En waar was je verloofde eigenlijk?” vroeg Kees.

„Die zat in de molen,” zei Marie, „en hield daar de wacht. Maar ze zijn in de molen niet eens geweest. Die kommandant was een echte heer. Hij sprak gewoon Hollands, en vroeger had hij in Leiden gestudeerd, vertelde hij.”

„Nu,” zei Hannes, „dat is heel goed afgelopen voor allemaal, behalve voor Brandsen.”

Daar wist Marie weer niets van en toen Kees haar het geval vertelde kon ze bijna niet uitgelachen komen.

„Toch was dat verkeerd van je, Kees,” zei Hannes.

„Ik weet het,” zei Kees, „maar eerlijk Hannes, ik kan er geen spijt van hebben.”

„Spijt,” zei Marie heftig, „oom Hannes, hij had het toch verdiend, of niet.”

„Als wij allemaal kregen wat wij verdiend hadden meisje, dan zag het er niet best voor ons uit,” was het antwoord.

„Nu, het is intussen bijna donker geworden, dus ga ik de rest maar afwerken,” zei de zwerver. „Dat moet ook ongezien gebeuren.”

Hij ging met Marie naar het kamertje, waar Riekje de Geus die dag haar verblijf moest houden. Het was heel stil op het kamertje. Marie deed de deur open en keek naar binnen en zag een vredig tafereel. Op het bed lag, gekleed en wel, Esther te slapen. Ze sliep rustig en haar zwarte krullen lagen een beetje verward op het hoofdkussen. Haar koffer stond naast het bed. Boven haar hoofd in het bed, troonde een teddybeer. Het was al een langgebruikte beer. Kees keek er naar en hij keek ook naar het slapende jonge meisje. In zijn hart kwam een groot en diep medelijden met dit kleine, arme vervolgde meisje, dat haar teddybeer had meegenomen op haar vlucht als een herinnering aan haar ouderlijk huis en haar kinderjaren, die niet eens zo heel ver achter haar lagen. Bij het zien van de beer, besefte Kees dat een mens in zijn hart toch altijd kind blijft. Had hij zelf ook niet lang zijn speelgoedbeer bewaard, en was het niet zo dat hij daar zelf ook moeilijk afstand van had kunnen doen? Ze werd wakker en keek verschrikt om zich heen.

„Stil maar Riekje,” zei Marie, „alles is heel goed afgelopen. De Duitsers zijn geweest, maar ze zijn onverrichter'zake weer vertrokken. Het waren geen kwade Duitsers; ze hebben bij moeder Lijntje zelfs koffie gedronken.”

„Eerlijk waar? Hoe gaat het met moeder Lijntje? Is ze erg geschrokken?”

„Dat viel best mee,” zei Marie hartelijk. „Nu gaat oom Kees met je op stap om je uit veiligheidsoverwegingen naar een ander adres hier in het dorp te brengen, waar je het ook goed zult hebben.”

Riekje stond van het bed op en maakte zich klaar voor vertrek. De beer werd weer ingepakt en Riekje kreeg een kleur. „Schaam je daar maar niet voor, hoor,” zei Kees, „ik had vroeger ook een beer.” „Echt waar, oom Kees?” vroeg Riekje een beetje aarzelend.

„Eerlijk waar”, was het antwoord, „alleen was hij niet zo groot als de jouwe.”

Marie Sniijders had dit allemaal zwijgend aangehoord. Maar nu zei ze spontaan: „Wel, Riek, ik heb nooit zin in een beer gehad. Misschien omdat mijn oudere broer er een had, waar ik nooit mee mocht spelen. Maar ik heb twee poppen thuis, die ik voor geen geld van de wereld zou willen missen.”

„Kom aan,” zei Kees, „het wordt tijd mensen! Heb je alles bij elkaar Riek?”

Hij wachtte het antwoord niet af, maar vatte de koffer en ging de meisjes voor naar de huiskamer.

Hannes stond op uit zijn stoel en Flink kwam kwispelstaartend uit zijn mand.

„Ik neem Flink mee, Hannes,” zei Kees, „’t is buiten nu zo goed als donker geworden.”

„Best,” antwoordde Hannes, „weet je zeker, Kees, dat je dit alleen wilt doen?”

„Ik doe het samen met Flink,” was het antwoord. „Alleen had ik graag dat je opbleef tot ik weer thuis ben.” Hij keek Hannes veelbetekenend aan. „Akkoord,” zei Hannes en hij voegde er aan toe: „Ga met Gods hulp.”

Marie Sniijders kuste Riekje en Hannes gaf haar een hand.

„Wees maar niet bang,” zei hij. „De Heere zal je bewaren voor alle kwaad.”

Kees Kasuweel ging met Flink en Riekje door de achterdeur naar buiten.

„Hier even wachten,” gebod Kees.

Hij verdween in het schuurtje om daaruit even later terug te keren met de aardappelzak. Ze gingen over het bruggetje en vonden direct de plank over de sloot aan de overzijde van de Molenweg. Nu liepen ze dwars over het land van Sijmen Verbiest. Het was aardedonker; de maan was nog niet op. Deze avond was het broeie-

rig, warm weer, aan de horizon lichtte het. Aan de andere zijde van het land van Sijmen lag alweer een plank over de sloot.

Kees Kasuweel haalde het jachtgeweer uit de aardappelzak en gooide het over zijn schouder. De zak liet hij bij de plank liggen. Nu liepen ze over een weilandje dat aan de Binnenmaas uitkwam. Kees greep Flink bij de halsband. De hond stond roerloos. „Boot, Flink”, zei Kees. Toen liep hij met Riekje aan de hand achter de hond aan. Flink vervolgde zonder aarzeling zijn weg.

In het donker zagen ze bij het licht van de bliksem de rietpluimen langs de oever van de Binnenmaas. Flink liep naar een bepaald punt. Toen stond hij stil. Kees boog het riet uiteen en daar lag de boot. Kees hielp Riekje instappen, terwijl Flink al in de kop van de boot zat. Voorzichtig legde Kees het jachtgeweer naast zich neer. Hij vond de riemen en met een haast onhoorbare slag begon hij te roeien. Ze voeren langs het riet. Een enkele eend, opgeschrikt door het geruis van het water, dook wat verder weg in de rietkraag.

Ze kwamen bij het Hof. Naast het Hof lag de toegang tot het haventje van Moerland. Kees roeide voorzichtig de vrij brede watergang in. Spookachtig verhieven zich de bomen van het bos, dat bij het Hof hoorde, aan de rechteroever omhoog. Flink zat nog steeds waakzaam in de kop van de boot. Kees had angstvallig de linkerzijde van de watergang gehouden. Het bleef rustig. Ze waren nu ter hoogte van de brede sloot gekomen, die uitliep op de watergang en die ook de tuin van Sijmen Verbiest scheidde van de bongerd aan de andere zijde. Voorzichtig roeide Kees die sloot in. Hier was helemaal geen hand voor de ogen te zien, zo donker was het. Kees haalde even de riemen binnen en nam de vaarstok. Hij zocht op de tast naar Flink.

„Sijmen, Flink,” zei Kees. Heel langzaam schoof de boot verder. Plots voelde Kees de kop van Flink tegen zijn benen. Hij zette de boot vast tegen de kant en voelde op de tast het plankier. Hij hielp Riekje uitstappen op het plankier en liet zijn geweer in de boot liggen. Hij zette de koffer naast Riekje. Heel zacht zei hij tot Flink: „In de boot blijven, ik kom terug.” Hij gaf Riekje een hand waarna ze de tuin inliepen. Ze liepen heel erg behoedzaam en zacht, maar toch niet zo zacht of Sijmen Verbiest had hen horen aankomen.

Sijmen had al een poos gewacht in de schuur achter het huis. Hij mocht dan wel oud zijn en „rimmetiek” hebben, zijn gehoor was uitnemend! Hij hoorde de boot tegen het plankier stoten en hij begreep dat de gast volgens het plan was gekomen.

Oude Sijmen nam zijn afgeschermd zaklantaarn in de hand en

ging de vrij grote en langgerekte tuin in. Kees en Riekje zagen al gauw het kleine lichtje op hen afkomen.

„Dat is je nieuwe gastheer, Riekje”, zei hij, „wees maar niet bang.” „Goeienavond,” was er de stem van oude Sijmen uit het duister. „Ik zal jullie voorgaan naar de achterdeur.”

Ze volgden oude Sijmen. De achterdeur ging open en weer dicht. Toen waren ze plotseling alleen in het warme licht van de keuken. Moeder Marijgje stond bij de tafel in haar zwarte schort.

„Och, arme ziel, ga maar gauw zitten,” zei de hartelijke Marijgje tot Riekje. „Wees maar niet bang hoor, mijn kind, moeder Marijgje zal voor je zorgen als was je haar eigen dochter. Die akelige Duitsers ook! Zal ik een bakje koffie voor je inschenken om een beetje te bekomen van de schrik?”

Oude Sijmen bekeek zijn gast goedkeurend. „Je heet Riekje, heb ik gehoord”, zei Sijmen, „het zal je echte naam wel niet zijn, maar we houden het maar zo. Dat is beter zegt Weetikveel. Nu, kind, je bent hier hartelijk welkom hoor!”

„Dank u wel, meneer,” zei Riekje.

„Niks geen meneer, kind, zeg maar vader Sijmen of alleen Sijmen en noem Marijgje alleen maar moeder Marijgje of misschien alleen maar „moeder” hoor!”

„Mag ik dan vader en moeder zeggen?” vroeg Riekje.

„Graag,” zei Sijmen.

Daarna brak de spanning bij Riekje de Geus. Ze zakte snikkend achterover in haar stoel. Kees Kasuweel en oude Sijmen stonden er wat verschrikt en onwennig bij. Ze wisten niet wat ze met dit arme meisje moesten aanvangen. Oude Sijmen draaide wat met zijn grote handen en wist niets te zeggen. Maar moeder Marijgje wist raad. Ze zette de koffie naast het schoteltje en haalde haar grote zakdoek uit haar zwarte schort. Toen pakte ze Riekje en zette haar op haar schoot. Ze droogde de tranen van het meisje en zoende haar op beide wangen.

„Stil maar, mijn meisje,” zei moeder Marijgje. „Moeder Marijgje is nu je moeder en ze zal goed voor je zorgen.”

Sijmen en Kees wisten met hun figuur geen raad. Kees stond nu op zijn linker- dan weer op zijn rechterbeen. Sijmen draaide nog steeds met zijn handen. Moeder Marijgje zag dat wel.

„Sijmen sta niet zo met je handen te draaien”, zei ze. „Schenk liever een kop koffie in voor Kees.”

Sijmen, blij dat hij wat te doen had, haastte zich om aan de opdracht van moeder Marijgje te voldoen. Kees Kasuweel volgde hem naar

de koffiepote. Even later was Riekje wat gekalmeerd en nam weer plaats in haar stoel, waarna ze gezamenlijk koffie dronken.

„Nog moeilijkheden gehad?” vroeg Sijmen aan Kees.

„Alles prima gelopen,” antwoordde Kees en vertelde toen toch nog even aan Sijmen en Marijgje hoe de inval in het molenhuis was afgelopen. Toen hij vertelde dat Flink Kasper Brandsen in de sloot had gejaagd en hem een stuk uit de broek had gebeten kon oude Sijmen zijn lachen niet inhouden. „Kostelijk, kostelijk,” lachte Sijmen.

„Zijn verdiende loon,” vond moeder Marijgje pinnig. „Mijn kleine meisje aan die Duitsers verraden! Schandelijk!”

„Kom,” zei Kees, „Flink houdt wacht in de boot. Ik moet weer terug.”

„Wees voorzichtig, Weetikveel,” zei Sijmen. „Wij zullen voor ons Riekje zorgen. Wij hebben nu een dochter.”

Kees bedankte de oude mensen voor hun goede zorgen, doch die wilden daar niet van weten. „Ze mag altijd bij ons blijven,” zei moeder Marijgje.

„Wil je Flink bedanken, oom Kees?” vroeg Riekje; „hij heeft ons vanavond zo fijn geholpen. Zonder Flink zou het zeker niet gelukt zijn en ook niet, neen, zeker niet, zonder de hulp van de Heere.” Het Jodinetje sprak deze woorden met zoveel klem dat ze er alle drie even stil van werden.

Kees wilde nu naar de achterdeur gaan, maar voor hij die bereikt had voelde hij een paar zachte meisjesarmen om zijn hals. Hij draaide het hoofd om en voelde een warme mond op zijn stoppelige wang. „Oom Kees, van harte bedankt voor al uw werk,” hoorde hij een ontroerde stem zeggen.

„Al goed hoor, Riekje,” zei hij met schorre stem.

Buiten in de donkere tuin stond Kees Kasuweel enkele ogenblikken stil. Hij geloofde zichzelf niet toen hij het zilte nat van tranen op zijn lippen proefde. Met een brok in de keel liep Kees Kasuweel door de donkere tuin van Sijmen Verbiest. Hij dacht erover na hoe lang het geleden was dat hij voor het laatst was gekust. Dat was bijna veertig jaar geleden door Grietje Gerlof, die daar ver weg begraven lag op een kerkhof in Gelderland.

Flink gromde toen hij in de boot klom. De terugtocht verliep net zo rustig als de heenreis. Het geweer ging weer in de aardappelzak. Het had gelukkig geen dienst behoeven te doen. Hij zette het weer in de schuur. Morgen ging het opnieuw in de regenbak.

Hannes stond met Marie in de keuken. Kees knikte. Alles goed!

Hannes zag zijn vriend eens aan en merkte zijn ontroering, maar zei niets. Hannes aaide Flink. „Die heeft vanavond goed zijn best gedaan,” prees Kees. De mensen in het huisje aan de Molenweg gingen ter ruste, na een veelbewogen dag te hebben doorgemaakt.

In het huisje van Sijmen Verbiest bracht moeder Marijgje Riekje naar bed.

Kees Kasuweel sliep die nacht niet veel. Hij voelde nog steeds die meisjesarmen om zijn hals en die stem: „Van harte bedankt, oom Kees, voor al uw werk.” Kees Kasuweel stond midden in de nacht op om de Heere vurig te bidden voor het behoud van Esther Sluys.

DOLLE DINSDAG

In de zomer van 1944 gonsde het van geruchten. Op 4 juni viel Rome, de eeuwige stad, in handen van de geallieerden. En op 6 juni landden de geallieerden in Normandië. De illegaliteit werd steeds stoutmoediger en bevrijdde zelfs 56 mensen uit de gevangenis in Arnhem. Hoewel dit allemaal ver van Moerland gebeurde waren de gevolgen van die gebeurtenissen daar toch wel te merken. De Duitsers werden nog wantrouwiger. De geallieerde activiteit in de lucht nam ook toe; Britse jagers deden aanvallen op transporten en Duitse kolonnes op klaarlichte dag. De Duitse tegenstand in de lucht werd geleidelijk minder. Duitsland kreeg te kampen met materiaal tekorten. Fietsen werden zonder meer gevorderd voor en door de Duitse soldaten. Je kreeg er wel een bewijs voor, maar iedereen begreep dat zo'n bewijs geen cent waard was. De rantsoenen, die op de bonkaarten werden verstrekt, werden weer verminderd en in calorieën uitgedrukt. De prijzen op de zwarte markt liepen met een sneltreinvaart omhoog; in de steden deden zich de eerste gevallen van hongeroedeem voor.

Kees Kasuweel en Hannes Kolfshoten hadden steeds meer moeite om voedsel naar Rotterdam te brengen. De controle bij de brug over de Oude Maas werd steeds strenger. De CCD-controleurs hielden ook de stoomtram geducht in de gaten. Ze zochten in de wagons naar etenswaar en vooral ook naar aardappelen die niet door een vervoersbewijs waren gedekt.

Inmiddels ging het leven op de molen normaal voort en een enkele keer kwam Riekje bij moeder Lijntje op bezoek. Kees haalde haar met de boot op en bracht haar ook met de boot weer terug. Die bezoeken vonden, uit veiligheidsoverwegingen, meestal 's avonds laat plaats en ook Flink was daarbij van de partij.

Riekje had het best bij oude Sijmen en moeder Marijgje. Ze werd echter wat achteraf gehouden, want het was niet nodig dat de Moerlanders wisten dat er bij Verbiest een gast was. Bovendien was er nog het gevaar van het persbureau Reuter.

Vrouw Van Pelt had intussen wel wat anders aan haar hoofd. Haar man Piet was door de bezetter geprest om te werken aan versterkingen langs de kust. Daar konden ze een metselaar best gebruiken bij het bouwen van schuilkelders en kazematten in de duinen. Piet had daar heel geen zin in gehad. Twee dagen had hij daar gewerkt en toen bleef hij thuis. Maar de andere dag was hij gehaald door een paar Duitse soldaten, die het geweer in de aanslag hielden. Vrouw Van Pelt was gillend bij oude Sijmen aan komen hollen. „Ze schieten Piet dood!” riep ze handenwringend. Oude Sijmen had haar met zachte hand buiten de deur gehouden. Het was allemaal nogal meegevallen, maar Piet dorst toch niet meer thuisblijven.

Jonge Kees Lamoen had het heel druk met werkzaamheden die niets met de molen hadden te maken, hoewel deze wel werd gebruikt. Vader Jan Lamoen stak zo nu en dan ook een handje uit, doch moeder Lijntje wist daar gelukkig niets van. Het ging trouwens de laatste maanden heel niet goed met moeder Lijntje. Ze had nu en dan last van benauwdheden en ze zat elk ogenblik vreselijk in angst. Soms vloog ze midden in de nacht gillend het bed uit. Jan Lamoen had de dokter laten komen, die moeder Lijntje grondig onderzocht, en daarna een poos met haar praatte. Daarna was dokter Van den Broek met Jan Lamoen naar de molen gegaan en daar hadden ze samen, gezeten op een molensteen ernstig met elkaar gesproken. Dokter Van den Broek wist veel van zijn patiënten. Hij zei het dan ook onomwonden tegen Jan Lamoen.

„Je vrouw, Jan Lamoen, heeft geen aanwijsbare kwaal. Maar ze is doodzenuwachtig en bovendien lijdt ze aan waanvoorstellingen.”

Jan Lamoen knikte ernstig met het hoofd.

„Zo,” zei de dokter, „je weet dat dus al. Die vrouw heeft in een veel te grote spanning geleefd en vroeg of laat wreekt zich dat. Ik weet niet precies wat jullie uitspoken, maar laat moeder Lijntje er buiten en zorg ervoor dat ze geen nieuwe schokken krijgt.”

„Is het gevaarlijk, dokter?” vroeg Jan Lamoen wat terneergeslagen.

„Natuurlijk is dat gevaarlijk”, antwoordde dokter Van den Broek. „Het goede mens ligt menselijkerwijs gesproken bloot voor een hartaanval uitsluitend vanwege de spanning. Ik zal pillen geven en die moet ze maar trouw innemen en verder op tijd naar bed, dat is de

enige remedie.”

„Als de oorlog nu maar eens gauw afgelopen was,” opperde de molenaar.

„Ja, als,” kwam de dokter, „die oorlog loopt heus binnenkort af, alleen niet op onze tijd, maar op Gods tijd.”

Verrast keek Jan Lamoen de dokter aan. Hij wist dat dokter Van den Broek een ernstig man was, maar zo had hij hem nog nooit horen spreken.

Dokter Van den Broek begreep dat de molenaar verwonderd was. „Ja, dat had je zeker niet van mij verwacht, denk erom, Jan Lamoen dat die oorlog ook in mij heel wat heeft losgewoeld. Je moest eens weten, molenaar, hoeveel mensen hier in de omgeving op de toppen van hun zenuwen leven. En dat is geen wonder. Alles wat voor die mensen onwrikbaar vast stond rolt om en verandert. Niemand is meer zeker van zijn bezit en niemand is meer zeker van zijn leven. Dat waren ze eigenlijk nooit, maar daar stonden ze niet bij stil. Maar nu zien ze het voor ogen. En daarom zeg ik: op Gods tijd. Als het aan mij lag dan was op dit moment die ellende afgelopen!”

Jan Lamoen stond op en keek de dokter aan.

„Ik ben blij dat ik met u gesproken heb, dokter. Wij zullen moeder Lijntje ontzien en ik hoop en bid dat ze met Gods hulp haar angst zal kwijtraken.”

„Doe dat dan met alle kracht”, zei de dokter, „en neem van mij aan dat helden en heldinnen worden geboren en niet gemaakt.”

Marie Sniijders sprong nu nog meer in bij het huishouden dan voor die tijd en dat kon ook best, omdat Hannes en Kees het goed voor elkaar konden krijgen in het huisje aan de Molenweg.

De zomer verliep onder grote spanning, die overal waar men kwam, voelbaar was. De gehate SD zat te vuur en te zwaard de verzetsorganisaties op de hielen en probeerde door middel van handlangers en verraders in die organisaties binnen te dringen, om ze daarna op te rollen. In de gevangenissen zaten heel wat gijzelaars en verzetsstrijders gevangen; van tijd tot tijd werd er een groepje mensen uitgehaald, om voor het vuurpeloton te verschijnen en te worden doodgeschoten, als represaille tegen door verzetsgroepen ondernomen „wandaden” tegen de bezetter.

Op 15 augustus vond aan de kust van Zuid-Frankrijk een omvangrijke landing van geallieerde troepen plaats, die onder harde en meedogenloze strijd meter voor meter terrein wonnen en verder vanaf de kust landinwaarts trokken. De spanning steeg ten top! Zou het nu

dan toch echt gaan gelukken, zo vroeg het uitgehongerde en getergde Holland zich af.

In september gingen, op een sein van de Nederlandse regering in Londen, de spoorwegen in Holland plat. Vanaf dat moment liep er geen trein meer. Verscheidene voor de Duitsers belangrijke spoorvakken werden door verzetsorganisaties onklaar gemaakt.

Toen kwam begin september het bericht dat de Duitsers Brussel hadden moeten prijsgeven. Steeds meer frontsoldaten kwamen naar Nederland. Het waren vermoeide strijders, die hun stellingen „volgens de plannen” hadden moeten ontruimen.

De andere dag, dinsdag 5 september, zou een historische datum voor Nederland worden. De wildste geruchten circuleerden in Moerland. Amerikaanse stoottroepen zouden Breda hebben bereikt. Ze stonden bij wijze van spreken aan de andere zijde van de rivier. Hier en daar verscheen aarzelend een vlag. De NSB-ers kropen in hun schulp en gingen op de vlucht; zelfs de Duitsers waren in een gedrukte stemming. De andere dag kwam echter de ontzuivering. De geallieerden waren nog in België en hadden de Nederlandse grens nog niet overschreden. De vlaggen waren allang verdwenen en de teleurstelling was groot. De NSB-ers keerden weer terug en waren brutaler dan ooit. In het zuiden van het land waren de eerste stappen naar de bevrijding gezet. Maar de grote rivieren sneden voorlopig de rest van het land af. De Duitsers hadden daar hun stellingen ingenomen en ook op het eiland waarop Moerland lag, werden maatregelen genomen om een eventuele opmars van de geallieerden te stuiten. Tankvallen werden gegraven en de burgerbevolking werd geprest de Duitsers daarbij te helpen. Ook in Moerland.

Burgemeester Den Oudsten was op een goede morgen verdwenen. Hij had kans gezien om via een sluipweg zich te voegen bij de troepen die het land kwamen bevrijden. In zijn villa trokken Duitse soldaten en het gemeentehuis werd bezet door de Duitsers. Een zoon van timmerman Derksen zag kans het bevolkingsregister te stelen en dat te begraven in een kippenhok. Secretaris Stevens was eveneens uit zijn huis gezet en zat nu met zijn gezin en met wat papieren van het gemeentehuis ergens bij een alleenstaande vrouw, wier woning als noodgemeentehuis functioneerde.

Op 17 september begonnen de luchtlandingen bij Arnhem en Nijmegen. Na een wanhopige strijd moesten de geallieerden zich weer terugtrekken over de Rijn. De Duitsers hadden gezegevierd, maar de omstreken van Arnhem en Nijmegen hadden zwaar geleden.

Moerland had al geruime tijd een andere dominee en wie schetst de

verbazing van Kees Kasuweel toen hij op een morgen in oktober de vorige dominee plots weer voor zijn neus zag staan.

„En Kees, hoe gaat het er mee”, vroeg de dominee.

„Naar omstandigheden redelijk,” antwoordde de verblufte Kees. „Hoe komt u nu hier, dominee?”

„Geëvacueerd, of liever gevluht,” zei de dominee. „Het was vreselijk, Kees. Ik ben zo dankbaar dat ik hier mag zijn. Ik heb niets kunnen redden, maar ik heb mijn vrouw en mijn kinderen mee kunnen nemen. Verder ben ik alles kwijt. Ik ben hier bij vrienden ingekwartierd.”

„Dat is geen kleinigheid,” zei Kees, „en hoe is het met uw gemeente?”

„Verjaagd en verstrooid. Misschien veel gemeenteleden die om het leven zijn gekomen door de beschietingen. Verder is de stad verlaten en de mensen zijn allen op het land in scholen en andere gebouwen ondergebracht. Wij kregen een lift en keerden behouden in Moerland terug.”

„Loop even mee naar huis,” zei Kees Kasuweel, „het zal Hannes deugd doen u weer te zien. Hij is thuis en Marie is op de molen.”

„Hoe is het met Hannes en Marie?” informeerde de predikant.

„Gelukkig nog gezond en wij hebben het nog goed, andere mensen in ogenschouw genomen.”

„En”, zei de dominee, „misschien mag ik het niet vragen, maar: Hoe is het met het nichtje van de molenaar? Heb je nog moeten ingrijpen, Kees?”

„Inderdaad,” antwoordde Kees, „ze was verraden, maar dat is toch op zijn pootjes terecht gekomen. Wij hebben die avond echt Gods hand mogen opmerken. Het gaat haar op het ogenblik nog goed.”

„Dat is groot, Kees,” antwoordde de predikant nadenkend. „Gods hand hebben wij ook mogen opmerken op onze vlucht. Als Hij ons niet had bewaard had ik nu niet naast je gelopen.”

„Toch heb ik het er moeilijk mee, dominee,” zei Kees zuchtend, „de teleurstelling na Dolle Dinsdag is toch niet langs mijn kouwe kleren afgeleden. Ik had zo gehoopt! En de berichten waren toch zo goed...”

„Het zal Gods tijd nog niet geweest zijn, Kees,” merkte de dominee op.

„Dat zeggen Hannes en Jan Lamoen ook”, antwoordde Kees; „maar dominee, ik vraag me af waarom toch? Is de ellende al niet groot genoeg?”

„Ik begrijp je volkomen,” antwoordde de predikant ernstig, „maar Gods Woord zegt toch dat we „geduldig moeten zijn in de verdrukking”. Denk nu niet, Kees Kasuweel, dat ik het daar altijd mee

eens ben. Helemaal niet. Een dominee is ook maar een mens van vlees en bloed. En ik heb ook vaak in mijn gebed gezocht: „O God, waarom toch... is het nog niet genoeg? Al die gesneuvelden, al die onschuldige burgers die worden vermoord, al die stervenden van de honger...”

Ze waren bij het huisje aan de Molenweg aangekomen. Kees liet de dominee voorgaan op het bruggetje. Flink kwam aangerend. De hond stond verwonderd stil. Toen blafte hij verheugd. Hij herkende de dominee.

„Alsjeblieft”, zei de dominee blij, „Flink herkent me. Kees, jongen, laten we toch dankbaar zijn. Flink is me niet vergeten. Denk je nu dat God ons zou kunnen vergeten?”

Hannes hoorde Flink blaffen en verscheen daarop in de deuropening. Toen hij de dominee zag kwam er een blijde glimlach op zijn gezicht.

„Weer in Moerland, dominee?” vroeg hij wat verwonderd.

„Als vluchteling teruggekeerd, Hannes”, zei de dominee, terwijl hij Hannes de hand schudde.

„Als vluchteling?” vroeg Hannes verwonderd. „Kom binnen mensen, en vertel ons uw wedervaren, dominee”.

Kees ging nog wat echte koffie zetten en de dominee vertelde hoe hij arm en berooid op Moerland was teruggekeerd.

„Maar”, zei de dominee, „ik mag dan veel kwijt zijn geraakt, ik heb gelukkig mijn vrouw en kinderen nog. Dat had ook niet veel gescheeld. Maar ik heb ze mogen behouden”.

„Ondanks alles een grote uitredding uit de nood”, sprak Hannes.

„Zeg dat wel”, zei de dominee warm, „een weldaad van God”.

„Precies, de rest komt wel terecht”, vond Hannes.

„Daar ben ik van overtuigd, Hannes”, zei de dominee.

Kees Kasuweel had de koffie gereed, die ze met zichtbaar welbehagen opdronken.

„Jullie bent spaarzaam geweest”, zei de dominee, „wij hadden al lang geen echte koffie meer. We dronken Pitto, lang niet slecht, maar toch geen echte koffie zoals deze.”

„En dominee denkt er krek eender over als jij, Hannes”, zei Kees.

„Hij zegt ook dat de bevrijding er nog niet is omdat het Gods tijd nog niet is”.

„Daar kan Kees zich nog niet bij neerleggen,” zei Hannes.

„Ik kan dat best begrijpen”, zei de dominee. „Kees vraagt zich af waarom God geen einde maakt aan deze schrikkelijke oorlog. Het zuiden is al gedeeltelijk bevrijd en wij zitten hier nog met een

gevaarlijke troepenmacht, een macht die zich ten koste van alles wil handhaven en niet aan capitulatie denkt. Inmiddels sterven er veel mensen bij de bombardementen. En nu vraagt Kees zich af waarom een barmhartig God dit toelaat, niet Kees?"

„Inderdaad”, zei Kees, „zo is het juist gezegd”.

„Kijk eens Kees, wij kunnen God geen rekenschap vragen, waarom Hij ons in de greep der Duitsers laat. Wij kunnen God nooit rekenschap vragen. God vraagt wel rekenschap van ons. Hij heeft hiermede Zijn wijze bedoeling. Onderweg naar hier heb ik daar al met je over gesproken en je weet dat ook ik die bedoeling niet kan begrijpen. Maar, hoe moeilijk het ook is, wij moeten dat geloven”.

„En het geloof is een gave Gods”, zei Hannes nu met heldere stem. De dominee pakte de Bijbel van de schoorsteenmantel en las de vijf verzen van Psalm 43. Toen bad de dominee en de twee mannen baden eerbiedig mee. De hond zat naast de stoel van de zwerver trouwhartig van de een naar de ander te kijken. Het dier voelde aan dat hier drie vrienden bijeen waren en hij voelde zich tevreden. De dominee zei dat hij nog even bij de Lamoens ging kijken.

„Dat zullen ze prettig vinden”, zei Kees, „en dominee, bedankt voor uw goede woorden, ze hebben me reusachtig geholpen. Flink, geef de dominee een poot, jongen.”

De grote herder stak zijn poot uit en de dominee vatte die met beide handen aan. Hannes zag dit met genoegen aan.

„Waar vind je een hond als Flink?” vroeg de dominee.

„Nergens”, zei Kees trots, terwijl hij Flink over de kop aaide.

„Wij vormen met elkaar een driemanschap, dominee”, zei Hannes.

„Vroeger was ik alleen met Flink, maar nu hebben we er Kees bij. Wij zouden elkaar niet willen en moeilijk kunnen missen”.

Kees straalde. De dominee nam afscheid en zei spoedig te zullen terugkomen.

„Dat moest dominee beslist doen”, zeiden ze beiden in één adem.

„Een beste vent”, oordeelde Kees toen dominee over het bruggetje verdween om naar de molen te gaan.

„Een diep gelovig man”, zei Hannes van Kolfshoten.

DONKERE WOLKEN

Het gedeelte van Nederland dat boven de rivieren was gelegen kwam in de herfst dagen van 1944 steeds meer in de klem te zitten. Het lukte de Engelsen en Amerikanen niet om de verbindingen over de grote rivieren in handen te krijgen; de Duitsers verzetten zich met de moed der wanhoop. Het zag er donker en dreigend uit voor de burgerbevolking.

Zo was het ook in Moerland. Nog nooit waren er zoveel soldaten geweest in dit rustige dorp. Hannes van Kolfshoten had wel gelijk gekregen toen hij reeds lang geleden gezegd had, dat, wanneer er een invasie zou komen, de troepen van de bezetters steeds meer terug zouden trekken naar Nederland, met alle nare gevolgen van dien.

Ook in letterlijk opzicht werd het donker, want het elektrische net had geen stroom meer. De stroomlevering was stopgezet.

De petroleumlampen van Kees Kasuweel kwamen nu goed van pas. Ze hadden zowel op de molen als bij Hannes van Kolfshoten de goede raad van Kees opgevolgd en zoveel mogelijk petroleum gespaard; nu hadden ze tenminste licht.

Weer anderen hadden een kleine vernuftige molen gebouwd, welke door middel van de wind een daarop aangesloten mini-generator aandreef, die juist net genoeg stroom opwekte om een niet al te sterk lampje te doen branden. Ook de „ouderwetse” waxine-lichtjes kwamen weer in ere en men prees zich gelukkig als men er enige kon bemachtigen.

In de grote steden was de algemeen toestand nog erger dan op het platteland: het overgrote deel der burgerij had geen brandstof meer, zodat zij op de kachel niet meer konden koken. De gasbron was allang afgesloten, zodat ook die warmtebron niet meer kon worden

aangewend voor het koken van de „maaltijd”. Niet dat er nu bepaald zoveel te koken was, doch datgene dat men op de levensmiddelenbonnen kreeg toegewezen, of dat men als etenhaler bij de boeren op het platteland, soms ver van huis, had weten te organiseren, moest toch op de een of andere manier gekookt worden. Een handige smid had een noodkachtje uitgevonden, welk voorbeeld al spoedig door anderen werd nageemaakt. Deze zogenaamde „vuurduveltjes” vonden gretig aftrek onder de bevolking; in sommige gevallen werden ze tegen contante betaling verkocht, andere leveranciers stonden ze uitsluitend af in ruil voor wat levensmiddelenbonnen. Ook tabak- en textielbonnen waren een gewild ruilobject. Bij alle ellende en narigheid stegen de prijzen op de zwarte markt voor levensmiddelen, welke buiten de officiële kanalen „verhandeld” werden, tot ongekennde hoogte. De gewetenloze zwarthandelaren maakten „gouden” tijden mee...

Hoewel de brug over de Oude Maas voor niet-eilanders was afgesloten zagen toch nog heel wat stedelingen kans om via klandestiene veren of afgehuurde roeiboortjes het eiland binnen te komen. Dagen achtereen waren deze „etenhalers” soms onderweg, trachtend wat eten voor zichzelf en hun hongerige huisgenoten op te scharrelen, waarbij dan nog de zorg kwam, wanneer hen dat was gelukt, dat eten ongehinderd thuis te krijgen: de landwacht en de CCD lagen op de loer om hen het kostbare eten af te nemen.

Kees Kasuweel was druk in de weer met houtzagen en Hannes met het binnenhalen van de laatste oogst. Met kunst en vliegwerk werd zo nu en dan ook nog een pakket voedsel in Rotterdam bezorgd, zodat de familie in elk geval aan het eten bleef. Kees fermenteerde de in de zomer geteelde tabak en dat was tijdrovend werk. Hij had nogal wat afnemers voor zijn produkt. Sijmen Verbiest kon zijn „Witte Os” ook niet meer roken. De voorraad was uitgeput en nu rookte hij het merk „Weetikveel”.

Met Riekje de Geus ging het nog best; alleen ze werd zo veel mogelijk binnenshuis gehouden. Vrouw Van Pelt was weer wat opgefleurd, want Piet was niet meer in Duitse dienst. Hij was zogenaams afgekeurd vanwege de spierpijn. Er waren nogal wat mannen die plotseling alle soorten vreemde kwaaltjes hadden, waardoor ze niet werken konden. Niemand gevoelde lust voor de Duitsers te werken. De boeren klaagden steen en been. Steeds meer werden hun schuren gevorderd voor stalling van Duits oorlogstuig en zonder pardon moesten zij met hun werktuigen uit hun eigen schuur verdwijnen. Steeds driester traden de soldaten op. Inwoners met een mooi huis met erf

hielden hun hart vast. Als de één of andere officier zo'n huis opmerkte dan vorderde hij dat voor zijn troepen en voor zijn werk. De bewoners mochten dan dankbaar zijn als hun nog een klein optrekje in hun huis gelaten werd.

Verskillende delen van het eiland waren tot „sperrgebied” verklaard en de daarin gelegen reeds geëvacueerde plaatsen mochten niet meer door burgers betreden worden. Wie het toch deed liep de kans te worden neergeschoten. Nee, de herfst van 1944 beloofde niet veel goeds voor de komende winter. Van het optimisme op Dolle Dinsdag was niets overgebleven. Op de wegen en op het land was het ook heel gevaarlijk. De Engelse Spitfires namen alles onder vuur wat zich maar bewoog; de schuilputten langs de wegen werden veelvuldig gebruikt.

Enkele gemeenten op het eiland hadden een NSB-burgemeester gekregen. Deze mensen waren geen burgemeester geworden omdat ze zo uitmuntten in kennis, maar omdat ze trouw waren aan de Duitsers. De bevelen, die door de bezetters werden gegeven, moesten door deze beunhazen dan ook koste wat het kost worden uitgevoerd. Hetgeen zij dan ook deden!

Zo begon het einde van 1944 in zicht te komen. Op de molen was moeder Lijntje al weer aardig opgeknapt. Dokter Van den Broek kwam zo nu en dan nóg wel, maar meer om eens even poolshoogte te nemen dan eigenlijk op ziekenbezoek. Jan Lamoen was in die tijd goede vrienden geworden met dokter Van den Broek. Een ding had moeder Lijntje gelukkig niet door. Kees Lamoen was soms dagen achtereen weg. Hij deed heel gevaarlijk werk. Moeder Lijntje ging altijd heel vroeg naar bed en dan merkte ze niet dat Kees die nacht niet eens thuiskwam. Jan Lamoen wist het wel, maar gedachtig aan de raad van de dokter sprak hij er niet over met zijn vrouw. Marie Sniijders was ook de zwiijgplicht opgelegd en ze deed dat maar al te graag, want Marie had nog steeds haar angst dat het wel eens verkeerd kon gaan. En wat er dan gebeuren kon, daar wilde Marie zelfs niet aan denken. Hannes wist er wel iets van en Kees Kasuweel wist er alles van. Kees had vaak hand- en span-diensten verricht, maar daar sprak hij nooit over, ook niet met Hannes.

De dominee was nog steeds in Moerland en preekte zondags in de omgeving. Die zat ook in angst over zijn ouders, die in Rotterdam woonden. Hij was er ook achtergekomen waar Riekje de Geus was. Bij een bezoek aan moeder Marijgje had de goede vrouw haar hart tegenover de jonge predikant uitgestort en toen ze dat gedaan had

was ze geschrokken en had ze gezegd: „O, ik mocht er van Sijmen niet over praten!” Maar de dominee had haar gerustgesteld en haar geprezen en gezegd dat dit nu echte christenplicht was. Toen had moeder Marijgje de deur geopend van het vertrekje waar Riekje zat en de dominee had lang en ernstig met haar gesproken. Sijmen was niet boos geweest toen Marijgje het hem vertelde. „Weetikveel heeft gezegd dat de dominee volkomen te vertrouwen is”, zei ze. „Maar, Marijgje, draag niet je hart op je lippen, meisje. In deze duistere tijd is dat gevaarlijk. Onze jongens weten het ook en die vinden het prachtig, maar tegenover een ander weten ze van niets”. „Als we nu maar geen Duitsers ingekwartierd krijgen”, vond moeder Marijgje, „want hoe moet het dan?”

„Die komen hier niet, daar zijn we te klein voor behuisd. Bovendien is onze woning voor hun te min. Ze willen alleen maar mooie huizen hebben”, was het geruststellende antwoord van oude Sijmen. Het was waar: de Duitsers hadden alleen maar de goede, grote huizen in Moerland op het oog.

Zo brak het oudejaar 1944 aan. Het donkerste oudejaar uit heel de oorlog. De kerkklokken konden niet meer worden geluid. Die waren in 1943 al uit de toren weggeroofd. Allemaal ten bate van de Duitse oorlogsindustrie... De klokken van Moerland zwegen dus voor de tweede maal tijdens oudejaar. In de steden stierven de mensen van de honger; zelfs de doden konden niet meer in kisten begraven worden. Het hout ervoor ontbrak. In sommige kerken werden de lijken gewoon naast elkaar gelegd. Men kon het met begraven niet bijhouden. De dood loerde van alle kanten. Niet alleen de honger, maar ook de luchtaanvallen eisten slachtoffers. Hier en daar zakten op straat mensen in elkaar en stierven van uitputting. De „ondergrondse” kraakte distributiekantoren en overvielen de gevangenis om mensen van voor het vuurpeloton weg te slepen en ondanks dat werden toch nog veel verzetsmensen gefusilleerd. Zo maar in het openbaar. Als repressaille. In Rotterdam gebeurde het zelfs enkele malen dat voorbijgangers bij elkaar werden gedreven en meedogenloos werden neergeknald door de Duitsers. Een vreselijke tijd! Die oudejaarsavond werd er gebeden tot de Heere, innig gebeden, het was een schreeuw naar God in de hemel, om uitkomst uit dit benauwend gebeuren. Hannes van Kolfshoten en Kees Kasuweel zaten die oudejaarsavond rond de tafel bij elkaar, in het schijnsel van de petroleumlamp. Flink de hond deed zijn dutje voor de warme kachel, doch Hannes en Kees waren in diep gepeins verzonken. Buiten was het opmerkelijk stil en rustig; de lucht was helder, het

was vriezend weer, doch gelukkig vroor het nog niet al te hard. Nadat de beide mannen zo ieder met hun eigen gedachten bezig geweest waren, verbrak Kees tenslotte het zwijgen.

„Marie moet natuurlijk voor tien uur thuis zijn! Zou Kees Lamoen haar toch thuis brengen, Hannes?”

„Ik geloof dat jonge Kees vanavond nog weg moest. Maar het is maar een klein eindje van de molen”, was het antwoord. „Dan ga ik haar toch maar halen, met Flink, zo tegen tien uur”, was het antwoord.

„Ja, doe dat maar”, zei Hannes, „eigenlijk ben ik er ook niet zo gerust op. Er komen hier wel geen Duitse soldaten maar je kunt nooit weten”.

„Vooral niet als het er één is die te veel „schnaps” gedronken heeft. Dan zijn ze tot alles in staat. Je moet eens zien hoe ze het huis van secretaris Stevens hebben toegetakeld”, zei Kees zuchtend.

„Ja, die soldaten worden steeds bandelozer. Ik geloof dat de officieren niet veel meer over hen te zeggen hebben. Je kunt echt zien dat de zaak op een eind loopt”, was het antwoord van Hannes van Kolfshoten.

„Ja, ik vraag me af hoe het in Drongelen is gesteld”, zei Kees. „Misschien zitten de geallieerden wel in mijn huis. Nu, dat is ze van harte gegund. Het is ook mogelijk dat het kapotgeschoten is. Je kunt nooit weten”.

„Hoelang is het geleden dat de buurvrouw je geschreven heeft?” vroeg Hannes belangstellend.

„Nou, laat eens kijken, dat zal in augustus zijn geweest”, antwoordde Kees. „Toen was alles nog in orde. De buurvrouw ging zo nu en dan de zaak eens luchten en hield de boel een beetje bij. Een best mens, die buurvrouw”.

„We zullen er het beste maar van hopen”, zei Hannes.

„Dat doe ik ook”, was het antwoord van Kees, terwijl hij de petroleumlamp wat opdraaide. Hij greep zijn jas, want hij zag op de oude hangklok dat het tien minuten voor tien was.

„Kom Flink, we gaan de vrouw halen op de molen”.

Flink was al present.

Langs de Molenweg naderde op die maanlichte avond een soldaat, hij had kennelijk te veel gedronken, want hij liep met onvaste schreden in de richting van de molen. Hij zong met hikkende stem: „Und wir fahren gegen Engeland... Und wir fahren...” Hij moest zich aan een boompje vasthouden, anders was hij onderuit gegleden. Hij blikte beneveld naar de wieken van de molen en schud-

de dan dronkemanschtig zijn vuist tegen de wieken. Hij hikte: „Und ich bin nicht bang sofort... Schweinhunde...”

Hij passeerde het huisje van Hannes juist op het moment dat Kees en Flink naar buiten kwamen. Die merkten hem beiden op. Flink begon te grommen. „Koest, Flink”, beval Kees zachtjes. Toen dacht hij enkele tellen na en liep naar de schuur. Hij greep de zak en haalde het jachtgeweer er uit. Toen liep hij met Flink behoedzaam de brug over.

„Een goed uiteinde en een gelukkig begin, vader Lamoen en moeder Lijntje”, zei een heldere meisjesstem in de deur van het molenhuis. Uit de kamer kwam een weerwens van moeder Lijntje.

„Zal ik je thuisbrengen?” vroeg de molenaar bezorgd.

„Helemaal niet”, was het antwoord, „zo’n kippeëindje!”

„Wees dan voorzichtig en welterusten! De groeten aan Hannes en Kees”. De molenaar sloot de deur.

Marie Sniijders liep het molenerf over en kwam zo de Molenweg op. Daar merkte ze de soldaat op, die, zwaaiend op zijn benen, in de richting van de molen liep. Ze kon niet meer teruggaan, want hij had haar al gezien. Ze liep door aan de andere zijde van de weg. Misschien liep hij haar gewoon voorbij. Ze hoopte het vurig! Marie zag wel dat de soldaat dronken was, maar dan kon zo iemand juist gevaarlijk zijn. Vergeefs! De soldaat kwam zigzaggend op haar af. Ze week zoveel mogelijk uit, doch de soldaat greep haar bij de arm.

„Ach so... ein Mädchen! Das was eine schöne Sache. Ein Küß... Fraulei... ein Küß auf Sint Silvester...”

Ruw werd Marie beetgegrepen. Ze riep met luide stem om hulp. Een grote hond kwam snel de Molenweg afgerend. Hij sprong tegen de soldaat op, die zijn evenwicht verloor en languit op de grond viel. Marie herkende Flink en stond verstijfd stil. Toen krabbelde de soldaat overeind en greep naar zijn pistool. Hij richtte het vuurwapen zwaaiend op Flink, die dreigend voor hem stond. Toen bemerkte hij dat er gevaar achter hem dreigde. Hij draaide zich half om, maar te laat... De kolf van het jachtgeweer kwam met verbazend grote kracht op hem neer. Hij stortte langs de kant van de weg ineen. Kees Kasuweel ondersteunde Marie, die bijna flauw gevallen was van de schrik.

„Oom Kees”, bracht het verschrikte meisje er met moeite uit, „hij zal toch niet dood zijn?”

„Dat geloof ik niet, hij is alleen maar buiten westen”, antwoordde Kees kalm.

„Oom Kees, hoe moet het nu met die soldaat? O, ik ben zo bang”. „Laat dat maar aan mij over”, antwoordde oom Kees. „Flink, beste jongen, ga jij met de vrouw naar huis. Dan ben je nog voor tien uur binnen. Ik regel dit zaakje wel”.

Marie maakte wat zwakke tegenwerpingen, maar Flink rukte aan de mantel van Marie, als wilde hij zeggen dat een bevel van Kees opgevolgd diende te worden. Marie en Flink verdwenen naar het huisje van Hannes.

Hannes van Kolfshoten begreep er niets van. Marie was in gezelschap van Flink de kamer binnengekomen, waarna ze zich in een stoel liet neervallen, om daarna in een hevige huilbui uit te barsten. „Waar is Kees?” vroeg hij zich verwonderd af. Ondertussen haalde hij een glas water voor Marie en probeerde haar tot bedaren te brengen. Flink liet zijn grote kop op de knie van Marie rusten, terwijl hij haar met zijn trouwe hondenogen als het ware verwonderd aankeek. Onder het drinken van het water klapperden haar tanden tegen het glas. Nadat ze enigszins tot bedaren was gekomen was ze eindelijk in staat het hele verhaal, zij het in stukken en brokken, te vertellen.

Nadat Hannes het verhaal had aangehoord keek hij bedenkelijk; dit was een ernstig geval en hij overwoog bij zichzelf dat Kees groot gevaar liep. Hij zou graag naar hem toegegaan zijn, doch hij durfde en wilde het meisje in deze omstandigheden niet alleen achter laten. Dan moet Flink maar naar Kees toegaan, besloot Hannes. Hij trok de hond aan zijn grote oren, waarna hij op zachte toon tegen hem zei: „Goed werk, Flink! Ga nu als de wind naar Kees en let op of je hem kunt helpen!” Hannes trok de buitendeur voor Flink open, die in snelle vaart de benen nam.

Hannes keerde terug naar de huiskamer, waar hij constateerde dat Marie aardig was bijgekomen van de doorstane emoties.

„Wat zou oom Kees nu doen?” vroeg het meisje. „Oom Hannes, ik ben zo bang dat oom Kees nu misschien wel gevangen genomen wordt. Wie weet wat ze hem allemaal zullen aandoen!”

Tot haar verwondering zag Marie dat na haar woorden het gezicht van Hannes van Kolfshoten verhelderde.

„Kees is voor geen gat te vangen, Marie”, zei hij met overtuiging. „Ik heb Flink naar hem toegestuurd”.

Enige tijd later klonken er voetstappen op het bruggetje, waar even daarna Kees in de deuropening verscheen. Flink glipte langs hem heen de kamer in, even later gevolgd door Kees, die eerst het jachtgeweer zorgvuldig had opgeborgen. Twee paar ogen keken hem gespan-

nen aan toen hij de kamer binnentrad.

„Het is geregeld, maak je maar niet ongerust”, zei Kees Kasuweel.

„Is hij dood?” vroeg Marie ongerust.

„Helemaal niet”, zei Kees, „over een uur is hij wakker, maar ik denk wel dat hij niet weet wat er met hem gebeurd is. Hij stonk naar de drank”.

Hij vertelde Hannes hoe de zaak zich had toege dragen. Hannes knikte. „Het geweer heeft toch nog een keer dienst gedaan, heb ik begrepen”, zei hij.

„Ja, en goed dienst gedaan ook”, zei Kees, „ik heb de soldaat bij een wiek van de molen neergelegd zodat hij zal denken dat hij tegen de molenwiel is opgelopen. Gelukkig heeft Jan Lamoen niets gemerkt”.

Op nieuwjaarsmorgen was Hannes van Kolfshoten al vroeg uit de veren. Kees en Marie sliepen nog toen Hannes met Flink al op weg was naar de molen. Hij liep de molen rond, maar er was geen spoor van een dronken soldaat te bekennen. Alleen aan één wiek zag hij een paar kleverig rode vlekken. Toen lachte Hannes. Die Kees had hem dat toch maar weer keurig gefikst!

Het molenaarsgezin sliep nog en Hannes en Flink gingen weer naar huis.

Hannes ging thee zetten en brood snijden. Het nieuwe jaar was begonnen. Zou het dit jaar aflopen, zouden zij de bevrijding mogen beleven? Hannes hoopte het niet alleen, doch hij bad er ook om.

Dokter Van den Broek werd op die nieuwjaarsmorgen gewaarschuwd dat hij eens moest komen kijken bij een soldaat die ingekwartierd was op de villa van secretaris Stevens en die waarschijnlijk een ongeluk had gehad op oudejaarsavond. Een ordonnans kwam hem dat gelasten. De patiënt had de hele nacht overgegeven en klaagde over barstende hoofdpijn. Dokter Van den Broek had er niet veel zin in, maar hij moest wel. In de loop van de morgen kwam hij op de villa van Stevens aan en werd bij de patiënt gebracht.

De commandant vertelde de dokter dat Heinrich zeker weer teveel „schnapps” had gedronken en, naar hij vertelde, een meisje was tegengekomen en toen door een ondiep tegen de vlakte was gegooid, waardoor hij waarschijnlijk met zijn hoofd tegen een molenwiel was terechtgekomen. Maar, voegde de commandant eraan toe, het verhaal was niet te vertrouwen, want Heinrich vertelde alles door elkaar. Of de heer Doktor eens wou zien wat hij precies mankeerde; een legerdokter was er wel, maar die was weggeroepen naar een andere afdeling.

Dokter Van den Broek knikte ernstig en onderzocht het hoofd van de soldaat. Hij dacht er het zijne van. Hij stelde de commandant gerust. Heinrich had een hersenschudding, waarschijnlijk als gevolg van een val tegen de molenwiek. Het was nogal hard aangekomen, maar de „Herr Leutnant” wist wel hoe gemeen iemand, die niet vast op zijn benen stond en struikelde, terecht kon komen. Heinrich moest maar een paar dagen op bed blijven en hij zou over een week wel eens komen kijken of hij er weer uit mocht. Bovendien zou de dokter wat pilletjes brengen, die moest Heinrich innemen. De commandant keek bedenkelijk en verordeneerde dat Heinrich dan maar naar het „lazaret” moest worden vervoerd om op te knappen. Daar hadden ze ook pilletjes. De dokter kreeg een stuk spek voor zijn bezoek en „hulp”.

Dokter Van den Broek vertrok, doch hij ging niet naar huis. In plaats daarvan ging hij een bezoek brengen bij Hannes van Kolf-schoten. Enkele ogenblikken later stond hij in de kamer van het huisje aan de Molenweg. De molenaarsfamilie was daar juist op visite. Ze zaten aan de koffie. Flink kwam de dokter tegemoet en hij kwispelstaartte. Dat was volgens Kees een zeker teken dat de dokter een betrouwbaar man was. Dokter Van den Broek wenste hen allen een gelukkig en gezegend nieuwjaar toe en sprak de hoop uit dat de verlossing voor allen nabij zou mogen zijn.

Marie ging direct koffie voor de dokter inschenken. De dokter nam plaats aan de tafel, kuchte een paar maal, waarna hij zei: „Ik denk dat ik weet, waar jullie over spraken toen ik binnenkwam”.

„Gunst”, zei moeder Lijntje, „hoe is dat nu mogelijk, dokter?”

„Ach”, antwoordde de dokter, „dat is voor mij niet zo moeilijk, want ik kom juist bij een Duitse soldaat vandaan, die een lelijke hersenschudding heeft opgelopen gisteravond en uit de verhalen, die ik te horen kreeg, begreep ik wel dat Marie en Flink daar wat mee te maken hebben gehad”.

Marie Snijders verbleekte bij het horen van die woorden. De dokter zag het en haastte zich er bij te voegen: „Maak je niet ongerust. Hij denkt zelf dat hij toen tegen een molenwiek is opgelopen. Dat moet anders een verbazend harde wiek zijn geweest”.

Kees Kasuweel lachte opgelucht en het hele gezelschap haalde verlicht adem.

„We zullen het de dokter maar vertellen, vind je niet Kees?” zei Hannes.

„Natuurlijk”, antwoordde deze. „Ik zag aan Flink al dat de dokter te vertrouwen is”.

Nu keek dokter Van den Broek verbaasd van de een naar de ander. Jan Lamoen keek geamuseerd naar de dokter.

„Ja dokter”, zei hij, „Kees is er van overtuigd dat dieren, en dan speciaal zijn vriend Flink, een scherper opmerkingsgave hebben dan mensen. Flink kwam u vriendelijk tegemoet toen u binnenkwam en dat is voor Kees een overtuigend bewijs dat u te vertrouwen bent”. De dokter knikte nadenkend. Hij dronk eens van zijn koffie.

„Ik geloof dat ik met die gedachtengang van Kees mee kan gaan”, zei hij. „Inderdaad hebben vooral herdershonden een scherpe opmerkingsgave.”

Toen vertelde Hannes van Kolfschoten in geuren en kleuren de geschiedenis van de vorige avond. Dokter Van den Broek keek Kees goedkeurend aan.

„Dat is een goed stuk werk, Kees van den Berg”, zei hij. „Niet alleen Flink is bij de tijd. We kunnen jou ook voor vol tellen”.

Kees Kasuweel keek bescheiden voor zich. Marie Sniijders keek lachend naar oom Kees en zei toen: „Dokter, oom Kees is een man uit duizend. U moest eens weten hoeveel ik van hem hou”.

„Dat is hij ook waard”, vond de dokter.

„Het is maar gelukkig voor mij dat oom Kees zo jong niet meer is”, kwam nu de jonge molenaar ertussen. „Anders zou ik nog jaloers worden”.

Hannes van Kolfschoten zag het anders en zei: „Wij mogen dankbaar zijn dat alles nog zo goed is afgelopen. Wij zijn voor een ramp bewaard! Het had anders kunnen zijn!”

Daar waren ze het allemaal over eens. Sinds die tijd ging Marie 's avonds nooit meer alleen naar de molen.

IN DE BENAUWDHEID

In januari van dat jaar leden de Duitse troepen tijdens het Ardennenoffensief een gevoelige nederlaag. In december van 1944, toen dat offensief was ingezet, werden er aanvankelijk successen geboekt, doch reeds spoedig daarop keerden de kansen: half januari van het daaropvolgende jaar werden de Duitse troepen door het geallieerd tegenoffensief definitief verslagen.

In de loop van 1944 brachten de Duitsers een nieuw wapen in de strijd, een zogenaamd „geheim” wapen, de V1, welk wapen vanaf diverse bases in Nederland werd afgevuurd op Londen. Ook op het eiland, waarop Moerland was gelegen, hadden de Duitsers in de nabijheid van een grote fabriek een basis ingericht om die raketten richting Englands hoofdstad te lanceren. De inwoners van Moerland zagen het vurige monster over hun dorp „vliegen” en ze wisten, dat wanneer het zijn doel zou bereiken, dood en verderf zou zaaien onder de inwoners van Londen. Zo nu en dan mislukte echter zo’n lancering; daarbij kon het gebeuren dat zo’n vurig monster op slechts enkele honderden meters van de lanceerbasis in het land terecht kwam, tot grote schrik van de Moerlanders, want zo’n ding zou evengoed op hun dorp terecht kunnen komen. Het was een angstige en spannende tijd.

In februari van 1945 volgden de gebeurtenissen elkaar in snel tempo op. Poolse troepen hadden de omgeving van Willemstad in handen gekregen; hemelsbreed was dat stadje aan het Hollands Diep niet zover van het eiland gelegen, zodat hun artillerie de geëvacueerde dorpen in het westen van het eiland bestreek. Uiteraard vielen daar geen slachtoffers onder de burgerbevolking te betreuren, wanneer hun vuur, dat gericht was op opstellingen van zoeklichten, bezijden het doel terechtkwam. Doch meermalen gebeurde het dat er „bevriende”

granaten terecht kwamen op nog bewoonde dorpen in de omgeving van Moerland; dat daarbij dan onschuldige burgers gewond en soms voor hun leven verminkt werden laat zich verstaan.

Toen gebeurde er iets verschrikkelijks! Op 17 februari werd op een grote, toen eenzame weg door verzetsstrijders een NSB-burgemeester uit een naburig dorp doodgeschoten. Het gerucht deed de ronde dat die verzetsmensen in Duitse uniformen waren gekleed. Het lijk van de NSB-burgemeester werd naar het geïndundeerde gebied vervoerd en daar achtergelaten, waar het later op de dag werd gevonden.

De andere dag stopte op de plaats in de omgeving waarvan de burgemeester was doodgeschoten, een Duitse legerwagen; uit die wagen werden tien door de bezetter gevangen genomen Hollanders, afkomstig uit Rotterdam en omgeving naar buiten gedreven, om even daarna door een vuurpeloton te worden gefusilleerd, als represaille voor de „moord” op de burgemeester. De mensen, die de weg passeerden en terug wilden lopen bij het zien van hetgeen had plaatsgevonden, werden door de Duitsers gedwongen langs de lijken te lopen. Eerst tegen het vallen van de avond werden de lijken vrijgegeven, waarna ze door burgers werden afgevoerd. Het vreselijke gebeuren vormde het onderwerp van gesprek voor de inwoners van Moerland.

Ook Hannes en Kees waren diep geschokt en ontroerd, toen ze van het verschrikkelijke gebeuren op de hoogte werden gesteld. Hannes merkte daarbij op dat hij altijd al had gevreesd dat het eens gebeuren zou.

Kees had alleen maar somber met het hoofd geknikt en gezegd: „Het is vreselijk, Hannes! De bevrijding staat als het ware voor de deur, doch die deur kan niet open! Voor hij open gaat kan er nog veel gebeuren”.

Jonge Kees Lamoen was verdwenen; Marie wist daar meer van. „Hij kreeg de gelegenheid om naar de overkant van het eiland te komen; hij kan daar nuttiger werk verrichten dan hier”, had ze geantwoord op vragen waar Kees gebleven was.

Moeder Lijntje hield zich onder deze omstandigheden opvallend goed, hoewel iedereen wist dat het goede mens doodsangsten uitstond. In het bezette deel van ons vaderland was de situatie meer dan benauwend geworden. Produktieve werkzaamheden werden er door de inwoners zo goed als niet verricht. Het gehele produktiesysteem was verlamd omdat de onderlinge verbindingen waren verbroken. Een ieder had de handen vol met pogingen aan eten te komen. Eten hebben betekende leven, doch het grote probleem was om aan dat

eten te komen. Suikerbieten, die in de steden alleen op levensmiddelenbonnen te verkrijgen waren, werden in stukjes gesneden en daarna gekookt om er bietensoep van te maken of om er na verdamping de kostbare stroop van te gebruiken. Ook werden ze wel rauw „geconsumeerd”. Aardappelen behoorden voor de stedelingen tot een luxe voedingsmiddel. De hongersnood was hoog gestegen. Kees Kasuweel zorgde nog steeds voor vis uit de Binnenmaas, welke nu goed van pas kwam.

Onderdeel van gesprek vormde de Poolse legereenheid, welke bij Willemstad lag; de artillerie van die eenheid richtte materiële schade in het westen van het eiland aan. Nu was er echter een granaat ingeslagen in het naburige Mastland. Die granaat was terechtgekomen op een woning dichtbij de dorpskerk gelegen; het huis werd in een puinhoop veranderd. De bewoners werden door dorpsgenoten levend onder het puin vandaan gehaald; het bleek dat alleen een meisje van omstreeks een jaar of tien vrij ernstig gewond was.

Toen Hannes van Kolschoten met die onheilstijding thuiskwam had Kees zorgelijk gekeken en gezegd: „Misschien lopen wij hier ook nog wel gevaar. Hemelsbreed gemeten zitten wij er even dicht bij als die bewoners van dat huis in Mastland.”

„Ach,” had Hannes opgemerkt, „wij moeten altijd bewaard worden, Kees. Een mens denkt wel dat hij dat voor kan lopen, maar het is niet waar!”

„Dat geloof ik ook wel”, was het antwoord van Kees Kasuweel. „Maar het is toch wat voor zo'n arm wicht! Wat zal dat kind een pijn hebben en geschrokken zijn...”

Je kon nu toch merken dat mensen bang waren geworden door de grote onzekerheid waar men in verkeerde en door het brutale optreden van de Duitsers.

De terechtstelling op de weg even buiten Moerland van de tien mensen deed zijn invloed gelden.

Marie Snijders kon nu ook niet meer naar haar ouders in Rotterdam. Om van een der veren gebruik te kunnen maken, moest men zijn voorzien van een „Passierschein”, welk document uitsluitend door de Duitse Ortskommandant werd afgegeven. Otto Schuhmacher was allang geleden vertrokken en zijn opvolger was een echte „Heil-Hitler”-man.

De stoomtram reed slechts zo nu en dan; met een gewapende Duitse soldaat naast zich op de locomotief maakten de machinisten zo af en toe 's nachts een rit om kolen te halen in een omgeving welke onder Pools vuur lag. Overdag werden de wagons met kolen

geladen, als er tenminste geen gevaar voor beschieting dreigde. Ook namen zij dan wagens met aardappelen en suikerbieten mee voor de voedselvoorziening in de stad. De machinisten deden om de beurt dienst, waarvoor zij het zgn. „gevaarengeld” kregen uitgekeerd. Overdag waagden zij zich met hun trams slechts sporadisch op de baan; dat was levensgevaarlijk voor hen, want soms moest een rit verscheidene malen onderbroken worden omdat hun tram door Britse vliegtuigen onder vuur werd genomen. Het trampersoneel sprong dan ijlings van de locomotief, om voor de rondvliegende mitrailleurkogels dekking te zoeken onder de goederenwagens of in de weilanden. Op het gemeentehuis van Moerland liepen de Duitsers in en uit. Het veer, dat aan de andere eind van het eiland was gelegen, werd door de Duitse „Kriegsmarine” bediend. Het werd hoofdzakelijk gebruikt voor „Wehrmachtvervoer”. Van de boeren werden goede, sterke paarden gevorderd, waarvoor zij soms een mager, zwak scharinkel in ruil kregen. Sommige boeren waren in het bezit van een paard dat voorheen in een ander land aan een boer had toebehoord. Vrouwen in Moerland werden gedwongen om aardappelen te schillen voor de Duitse soldaten, naaisters werden geprest om ondergoed voor hen te verstellen.

Toch, ondanks alles, kwam de humor bij de jongere mensen weer boven. Marie Sniijders werd ook gelast om ondergoed voor de Duitse soldaten te verstellen. Schoorvoetend voldeed ze aan het bevel. Er moesten knopen aan ondergoed worden gezet, maar Marie zei tot de Duitse officier welke het verstelgoed bracht dat ze zoveel knopen niet had. Geen nood! Ze kreeg een doos met alle soorten en vormen knopen. De doos werd op tafel in het huisje aan de Molenweg leeggeschud. Hannes en Kees zagen toe. De officier had er ook een paar klossen zwart garen bijgegeven. Kees zocht alle knopen in de vorm van roosjes en viooltjes bij elkaar.

„Zo,” zei Kees, „zet die nu maar netjes met zwart garen aan de hemden en onderbroeken van die „Fallschirmjagers”. Zo gebeurde. Met angst en beven bracht Marie haar werk weer bij de officier. Die was zeer verheugd en beloonde Marie met een groot stuk spek. Hannes schudde zijn hoofd, maar Kees had plezier. „Vooruit maar weer,” zei hij, „het spek lusten wij wel!”

Riekje de Geus behoefde nu niet meer binnen te blijven. De duisers hadden wel wat anders aan hun hoofd dan op „joodse meisjes” te letten. Oude Sijmen Verbiest en moeder Marijje hielden haar nog wel wat achteraf. Je kon nooit weten en die Duitse soldaten waren tuk op mooie meisjes. Had Marie Sniijders er op oudejaars-

avond ook geen moeite mee gehad? Het was nog goed afgelopen omdat Kees Kasuweel en Flink hadden ingegrepen, maar anders... Toen Sijmen het verhaal over die oudejaarsavond had gehoord, zei hij tot moeder Marijgje: „Marijgje, meisje, die Weetikveel is een drommels handige vent! Ik mag mijn vriend Weetikveel, Marijgje! Het is een kerel waar je op bouwen kunt. Kijk nu maar eens wat hij voor ons Riekje heeft gedaan. Hij is niet ver van het „Koninkrijk”. Marijgje had ernstig geknikt. Ze hield zo ontzettend veel van haar onderduikstertje.

„Sijmen, als Riekje nu eens bij ons kon blijven...”

„Stil maar moeder, ik begrijp je. Laten we hopen en bidden dat we met zijn drieën gezond door deze tijd heenkomen. Dan kunnen we met Gods hulp wel weer verder zien.”

Neen, het was een angstige en gespannen tijd, die lentedagen van 1945. Jan Lamoen kwam 's avonds na „sperrtijd” nog weleens bij Hannes en Kees op bezoek om een praatje te maken. Moeder Lijntje zat dan in het molenhuis met Marie, die vaak ook 's nachts bleef. Hannes was maar blij dat hij wist wie er over het bruggetje kwam. Hij keek maar naar Flink en hij wist wie het was. Zelfs voor Lamoen geklopt had stond Flink al kwispelstaartend voor de deur.

Van Kees Lamoen werd niets meer gehoord. Alleen Marie, moeder Lijntje en Jan Lamoen hoorden wel wat van hem. Als Kees er zo nu en dan eens naar informeerde bij Marie zei deze: „Kees maakt het goed en ik krijg regelmatig bericht van hem.” Dan vroeg Kees Kasuweel niet verder. Hannes knikte en zei dat hij blij was zulks te horen.

Eigenlijk leek heel Moerland in afwachting wat de nabije toekomst hen brengen zou. Ze wisten van Marie dat op 13 maart koningin Wilhelmina in Nederland, in het vrije gebied, was teruggekeerd. Marie wist ook te vertellen aan haar ooms dat Seys Inquart begin april capitulatiebesprekingen was begonnen. Ze moest dit toch via een eigen kanaal te weten zijn gekomen, dacht Hannes van Kolfschoten. Hij sprak er over met Kees en die zei ernstig: „Marie schijnt brieven van haar jongen te ontvangen waar dat allemaal haarfijn instaat en die brieven worden op de molen door een koerier of zoiets bezorgd.” „Zo, zo,” antwoordde Hannes, „een gevaarlijk karwei, maar ook in oorlogstijd hou je de liefde niet tegen.”

„Gelukkig niet,” vond Kees Kasuweel.

BEVRIJDING

Het kon niet lang meer duren. Dat begreep iedereen in de april-dagen van 1945. De druk van de Britten en Canadezen werd steeds groter. Wel hadden de Duitsers de Wieringermeer nog onder water gezet, maar ze zaten in de val. De burgerbevolking werd er de dupe van. Die leed honger en als gevolg daarvan vielen er veel slachtoffers.

De lente had met prachtige zonnige dagen zijn intrede gedaan. De boeren waren druk in de weer op het land. Want oorlog of geen oorlog: het land moest bebouwd worden. En ook Hannes van Kolf-schoten was weer aan het werk getrokken. „En de boer, hij ploegde voort...” heeft eens een dichter geschreven. Welnu, ondanks alle narigheid en alle gevaren waren de boeren van Moerland toch weer aan het werk getrokken.

Tot plotsklaps het bericht kwam dat de Rijkscommissaris voor het bezette Nederland had toegestaan dat er voedsel gedropt zou worden uit vliegtuigen die over het bezette gebied zouden mogen vliegen ten behoeve van de burgerbevolking. Dat gebeurde eind april.

Met tranen in de ogen zagen de Moerlanders de geallieerde toestellen overvliegen, die nu voedselpakketten kwamen brengen in plaats van bommen.

Hannes en Kees stonden beiden naar de lucht te staren toen op die mooie lentedag de toestellen ook over Moerland kwamen en Kees slikte iets weg toen hij zag dat bij de toestellen die laag overvlogen, de deuren opengingen en zwaaiende vliegers zichtbaar werden.

Dit wordt het eind van het lijden. De Heere zij gedankt”, hoorde hij zijn vriend Hannes zeggen.

Kees kon het nog niet geloven.

„Zou het echt waar zijn, Hannes?” vroeg hij.

„Nu dit gebeurt behoef je er niet meer aan te twifelen,” was het antwoord. „Dit is het begin van de capitulatie!”

Ook Jan Lamoen en moeder Lijntje stonden bij de molen naar de overvliegende toestellen te kijken.

„Zou Kees nu weer gauw thuis komen?” vroeg moeder Lijntje hoopvol.

„Het gaat er naar uitzien,” zei haar man zijn arm om haar heen leggend. „Laten we hopen en bidden, moeder!”

Het was inderdaad het begin van het einde. Want enkele dagen later, op de avond van de vierde mei, klonk de kreet door Moerland: „De Duitsers hebben zich overgegeven!”

De mensen van Moerland kwamen naar buiten en bekommerden zich niet om het feit dat de „sperrtijd” al lang was ingegaan. Doch de Duitsers joegen hen weer naar binnen door een vuurstoot in de Dorpsstraat af te geven.

Hannes en Kees hadden het ook gehoord, maar bleven wijselijk binnen.

Oude Sijmen Verbiest en Marijgje hielden ook Riekje de Geus binnen. Het meisje was natuurlijk erg blij. Het was maar goed ook.

Die avond voltrok zich een vreselijk drama op Moerland. Twee jongemannen liepen om 11 uur door de Dorpsstraat. Ze werden door de Duitsers gevangen genomen en opgeborgen in een schuurtje bij de villa van secretaris Stevens. Wat er precies is gebeurd is nooit duidelijk geworden. Wel zeker is dat beiden op gruwelijke wijze door Duitse soldaten zijn vermoord. De andere dag werd Koos Hamer er bij geroepen door de Duitse commandant. „Partisanen”, zei de commandant.

Die zaterdag 5 mei werd het duidelijk dat de strijd in 't westen was afgelopen, maar de teleurgestelde Duitse soldaten bleven gevaarlijk. De eerste blauwe overalls met de Oranjearmbanden vertoonden zich op de straat. De ondergrondse was nu bewapend. Ze droegen pistolen en traden in verband op. Die morgen verscheen ook Kees Lamoen weer op de molen. Hij was uit Brabant gekomen en nam de leiding in Moerland op zich.

In de buurtschap onder Moerland ging die zaterdagavond 5 mei de jonge dominee voor in een dankdienst. Toen Hannes en Kees dat hoorden gingen ze met Marie er heen.

Het hulpkerkje was tjokvol. De jonge dominee hield een dankpreek naar aanleiding van Jesaja 38 vers 19. Het danklied van koning Hizkia: „De levende, de levende, die zal u loven, gelijk ik heden doe: de vader zal de kinderen uwe waarheid bekend maken.”

De dominee sprak in bewogen en gevoelige woorden over allen die gevallen waren in de krijg, die gefusilleerd waren, die verhongerd waren en onder bombardementen het leven hadden gelaten.

Hier zaten vanavond de levenden. De levenden, die de Heere nog konden loven na zo'n grote rampspoed. Elders in de gemeente lagen de lijken van twee jongemannen opgebaard in het huisje op de begraafplaats. Zij konden niet meer loven. Want uit het graf klinkt geen lof.

Na afloop van de preek zongen de mensen in het stampvolle kerkje met van tranen verstikte stemmen het „Wilhelmus”. „Mijn schild ende betrouwen, zijt Gij, o God, mijn Heer!”

De daaropvolgende zondag zou toch nog een jong leven worden afgesneden. Een ondergrondse strijder werd neergeschoten door een Duitse militair, die op de motorkap van een Duitse legerwagen zat als bewaker. De wagen reed met grote snelheid door de Dorpsstraat en de soldaat vuurde met zijn mitrailleur.

De maandag daarop verdwenen de Duitsers uit het dorp, een grote chaos achterlatend in de huizen die zij voor hun verblijf hadden gevorderd. Ze keerden definitief verslagen terug naar de „Heimat”. Na vijf bange jaren was de bevrijding een feit.

Die maandag stond Kees Kasuweel met Flink bij de molen aan de Binnenmaas in diep gepeins. Het was vroeg in de morgen. De zon kwam op en verrees als het ware uit de Binnenmaas. Kees dacht na. Hannes had hem zaterdagavond na de kerkdienst voorgesteld om in Moerland te blijven.

„Wij hebben nu vier jaar met elkaar geleefd, Kees, en ik zou het heel erg vinden als je nu weer wegging. We moeten bij elkaar blijven,” had Hannes gezegd. Doch Kees had zijn huis in Drongelen. Toen dacht hij aan de molenaar en zijn vrouw. Aan Marie Snijders en aan de jonge Kees Lamoen. Ook aan oude Sijmen Verbiest en aan moeder Marijge en tenslotte ook aan Riekje de Geus die nu weer Esther Sluys heette.

Esther Sluys..., een glimlach trok over het gezicht van de zwerver. Hij dacht aan de donkere avond in de tuin van Sijmen Verbiest. Hoe zou het nu met Esther verder gaan? Ze moest eerst weer naar Amsterdam. Ze moest overal navraag gaan doen. Wat was er van haar ouders geworden? Oude Sijmen Verbiest had gezegd dat ze bij hem en moeder Marijge mocht blijven. Ze hielden zoveel van elkaar. Maar ook Jan Lamoen en moeder Lijntje hadden gevraagd wanneer Esther soms geen tehuis meer mocht hebben, of ze op de molen wilde komen.

Esther zou altijd een dak boven haar hoofd hebben, dacht Kees. En hijzelf? Was hij niet ouder geworden? En Hannes was ook al zo jong niet meer! Ze waren vier jaar met elkander opgetrokken. Er lagen toch banden, sterke banden met Moerland? En denk eens aan Koos Hamer! Waren ze geen beste vrienden? Hij had zaterdag geen antwoord gegeven op de vraag van Hannes. Hij had gezegd: „Hannes, ik vind het geweldig mooi, maar mag ik er eerst even over nadenken?” Financieel was er niets in de weg. Ze konden het op dat punt best met elkaar vinden. Hij zou toch eerst naar Dronge- len moeten om te zien wat er van zijn huis was geworden. En naar Gelderland, naar het graf van Grietje Geerlof. Hij keek naar Flink. Die prachtige hond kon hij toch eigenlijk niet missen!

Jan Lamoen stapte uit het molenhuis en zag Kees Kasuweel.

„Goeie morgen, Kees, je bent ook vroeg uit de veren!”

„Morgen, molenaar; ja, ik ben aan de wandel met Flink. Het be- looft mooi weer te worden vandaag.”

„Het is een dag van grote blijdschap, Kees; ik heb vanmorgen de Heere gedankt dat Hij ons in die duistere tijd heeft bewaard. En ik heb ook gebeden voor de ouders van die jongens die vandaag geen blijdschap kennen, maar droefheid. Die drie, die in het zicht van de bevrijding zijn gevallen. Wat onderscheidt ons van hen, Kees?”

„Niets, baas Lamoen”, zei Kees stil.

„Je blijft toch zeker altijd bij Hannes, Kees?” vroeg Jan Lamoen.

„Hannes kan je niet missen en Flink ook niet.”

„Ik weet het nog niet zeker,” zei Kees Kasuweel. „Ik wou dat ik wist wat ik doen moest!”

„Kees,” zei de molenaar, „wij, moeder Lijntje en ik, willen je ook niet missen hoor!”

Kees keek naar de toren van Moerland. Toen viel zijn mond open van verbazing. Hij wees met bevende hand naar de torenspits.

„Zie eens molenaar, de vlag, de vlag op de toren! En ik mag het meemaken!”

Ook Jan Lamoen keek naar de toren. De vaderlandse driekleur wapperde van de toren in de zachte lentewind. Er stonden tranen in de ogen van Jan Lamoen.

„Kees, broeder,” zei hij, „dit is een groot ogenblik in ons leven”.

Toen sprong het hart van Kees Kasuweel omhoog.

„Jan Lamoen,” zei hij, „nu weet ik het! Ik blijf bij Hannes! Het kan immers niet anders?”

Hij liep met Flink de Molenweg af. Sijmen Verbiest was op zijn landje bezig.

„Weetikveel!” riep Sijmen, „het is vandaag een dag van goede boodschap! Heb je de vlag op de toren gezien?”

„Natuurlijk Sijmen,” zei de zwerver. „Ik kan jullie niet in de steek laten en vooral Esther niet. Dat meisje zal het toch zwaar genoeg krijgen.”

Kees liep, gevolgd door Flink het bruggetje over. Toen stond hij stil. Uit het huisje aan de Molenweg klonk de stem van Hannes.

Hannes zong. Hij zong hardop:

„Geen onheil zal de stad verstoren.

Waar God Zijn woning heeft verkoren.

God zal haar redden uit de nood

Bij 't dagen van het morgenrood”.

Kees wachtte tot Hannes de psalm had uitgezongen. Toen stapte hij de keuken binnen.

„Goede morgen, Hannes!”

„Goede morgen, Kees. Aan de wandel geweest?”

„Ja, Hannes, ik heb nagedacht over de vraag die je me zaterdagavond hebt gesteld.”

„En weet je al wat je doen moet, Kees?”

Hannes keek Kees gespannen aan.

„Hannes, als ik blijven mag dan blijf ik. Ik heb eindelijk een tehuis gevonden.”

Hannes keek stralend naar zijn vriend. „Gelukkig!” zei hij.

„Kom mee naar buiten,” zei Kees en trok Hannes mee. Hij wees Hannes naar de toren met de vlag. „De Heere zij gedankt,” zei Hannes ernstig. Toen keek hij naar de molen. „En kijk daar nu eens, Kees!”

Kees richtte zijn blik naar de molen van Moerland. Jan Lamoen had de molen in de vreugdestand gezet en aan de wicken wapperden de vlaggen.

Zwijgend gaven Hannes van Kolfshoten en Kees Kasuweel elkaar de hand.